

821.512.122
С14

Серік САҒЫНТАЙ

Көктемнің мәлдірі талшысы

82 P. 572. 12 2.
C 14

Серік
САҒЫНТАЙ

КӨКТЕМНІҢ МӨЛДІР ТАМШЫСЫ

(әңгімелер мен хикаяттар)

Алматы
2019

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5қаз)

С 14

«Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің
Тіл саясаты комитеті «Мәдениет және өнер саласындағы басқару жүйесінің
жоғарылату қазақстандық мәдени мұраны сақтау, терік алу мен насихаттау
және мұрағат ісінің іске асырылу тиімділігін арттыру» бағдарламасы
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін сақтау, баспа шығару және тарату»
кіші бағдарламасы бойынша жарық көреді»

Кептербаев А.

Сағынтай С. (бүркеншік есім)

С 14 Көктемнің мөлдір тамшысы (әңгімелер мен хикаяттар) – Алматы:
«Қазақ энциклопедиясы», 2019, – 112 бет.

ISBN 978-601-7967-16-1

Белгілі қаламгер Серік Сағынтайдың бұл кітабына соңғы жылдары
жазған әңгімелері мен хикаяттары топтастырылған.

Кітап оқырман жүрегіне жол табыны көміл сенеміз.

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5қаз)

ISBN 978-601-7967-16-1

© Сағынтай С., 2019

© «Қазақ энциклопедиясы», 2019

Көктемнің мөлдір тамшысы

ТЕҢІЗ ТОЛҚЫНЫНДАҒЫ КАФЕ

...Су бетінде шикі өкпе қалқып жүр. Жағаға шашын жая шалқалай сұлаған толқындармен ілесіп келген болар, сірә?! Тереңнен қалқып шықты ма, әлде, жылы бұғаздың жатаған жағалауындағы қой сойған көп қазақтың бірі лақтырып жіберді ме? «Тереңнен су бетіне қалай шығуы мүмкін, балықтар жеп қоймай ма?!». Жақындап келіп, таяқпен іліп ап, лақтырып жібермек болдым да, баяғы бала кезде оқитын ертегілердің үрейлі оқиғалары кенет есіме түсіп, қалт тоқтап, шегінгенімді байқамай қалдым. «Мыстан кемпір шығар?!». Бұл мастық дегенді қойсаңшы! Ойламайтын пәлең жоқ. Күлкім де келіп барады. Жағада иленген жұмсақ құмға жамбастай жайғасып, сылқ-сылқ күлкіге арбалған қыз-жігіт байқамады, әрине. Ертегіде суда қалқып жүрген өкпе әлдекім таяқпен түртіп қалғанда мыстан кемпірге айналып шыға келетін. Бірақ, ол ертегі ғой. Ал, мынау шын. Сонда да су сорып, бозарып кеткен өкпеге жақындағым келмеді. Мәңгіріп, су бетінде шашыраған шуаққа елтіп, ұзақ тұрып қалыппын. Сәлден соң бізден таяқ тастам әрірек жайғасқан көршілердің бірі көріп, асығыс адымдай кеп, қолындағы пышағымен іліп әкетті.

– Ана балаға шайып әкелуге тапсырып ем, суға лақтыра салынты. Айып болмасын, інішек.

Ақсия күлген жас жігіт мені қаланың ақсаусақ қазағы деп ойлады ғой деймін. Сірә, суда жатқан өкпеден, сойылған малдың суға араласқан қан-жынынан жеркеніп тұр деп шешті. «Көке, мен нағыз қазақпын! Қырдың қазағымын! Судан да, оттан да, қаннан да қорықпаймын! Атам шопан болған» дегім келді. Ертегіні ойлап тұрғанымды қайдан білсін.

– Ертегі оқып па едіңіз? – дедім зорлана жымып, – Бала кезіңізде?..

– Ой, інішек. Сен де қайдағыны сұрайды екенсің. «Біз не көрмедік, шет елдің боевик фильмін де көрдік» дегенді білуші ме ең?..

Көрші суға шырт түкірді де, теріс айналды. Езуінде қаланың қара қазағына деген сұмпайы жеркеніш кетті.

– Мен ауылда туғам...

Ішімнен айттым. Бәрібір. Түсінбейді.

Он шақты жыл бұрын... су бетіне тура осы шикі өкпе тәрізді қалқып шығып, жастықтың жарқын күндерін жұтқан қасірет ойыма орала берді.

Күн тас төбеге көтеріліпті. Еріне басып, көлдің құшағына ене бердім. Әуелі сирақтан тартқан ерке толқын. Қырық-елу қадамнан соң тізеден сәл ғана асты. Балқаштың бұл тұсында жағалау жатаған келеді. Жүз-жүз елу метрден соң ғана су еппен тереңдей түседі, онда да жағаға лықсыған толқын кері қайтқанда сипай тегістеп кеткен құмдақ табаны сиыртаңдайланып көрініп жатады. Боз жасыл зүмірет түстес су ерекше майда, бипаз. Дененді құшқаны балқытып, көл табанының сәл ойыс тұсына келгенде алақанына салып, әлдилей кетеді. Табаның құмға қайыра тигенде сылқылдап, сиқырлай

күлген нәзік толқын кеуденнен жайлап қана итеріп қап құлатады да, қол құшағына тарта береді. Теңіздің майда құмды табанының бедерін қызықтап, едәуір ұзадым. Су қыл мойнымнан келгенде, бақайымның ұшымен серпіле көтеріліп, айдыңға қарай еріне құлаштай бастадым. Бес-алты метр, он-он бес метр, ақыры отыз-қырық метр ұзадым-ау деймін. Бұрылып, жаға жаққа қарағанда біздің қыз-жігіт те, шұбалған сұйық түтін ішіндегі көршілерім де құртақандай боп шалынды. Шалқамнан аударылып түсіп, қолымды жайып тастап, біраз демалдым. Тұнық аспан, тымық теңіз астасып жатты. Ұйқым келді. Нивх тайпасының нерп аулаушылары мұхит тұңғығына кезегімен батқанда, қайықта жалғыз қалған бала сынды сезіндім өзімді. Осындай тымық болған шығар? Кенет ғаламдық ұлы мұхит пен шетсіз-шексіз аспанның адам аяғы, құлашы жетпес иен ортасында болмасам да, өзімнің мүлде жалғыз, тұлдырсыз жалғыз екенім есіме түсіп, өкпемен өкініш тығылды. Жүрегім шым ете ауырып, қабағым қосылар тұсқа кеп сызат салған егіз сызықты әжім шекеме әнтек батқандай болды. Жұмсақ жібек су тасша батып, кенет ауырсындым. Жағаға қайту керек еді...

* * *

Он шақты жыл бұрын...

Су бетінде қалқыған үлкен резеңке камераға иек сүйеп, масайып жатырмын. Кіндік тұсымда белге жалпақ резеңкемен қапсыра байланған тағы бір камера судан арқа жонымды аяғыма шейін көтеріп тұр. Жеңіл көліктің жел тығындағышы. Бұл камера үлкен камераға екі метр арқанмен байланып тасталған. Жағалаудан жүз елу метр қашықтықта қалқып, күнге қыздырынып жатқалы төрт-бес сағаттай болды-ау деймін. Уақыт мөлшерін бағамдауға хал де жоқ. Үлкен камераның суға тиер төмен жағынан брезент қапталған. Мүлде батпайды. Көлік доңғалағына киілер ортасы кәдімгі ыдыс секілденіп жабылғандықтан, іші құрғақ. Бұл – біздің «дастарқан». Төрт-бес шиша да менің астымдағы камера секілденіп, дастарқанға жіппен байланған. Тіскебасарымыз салынған пакеттер ғана бос. Қос қолды дастарқанға артып қойып, жағалауда маңыраған теңіз сиыры құсап, басынды бұлғап тастап, шарап сілтейсің. «Денсаулық үшін!». «Осындай керемет кафе ойлап тапқан Дархан дос үшін!». Үшеуіміз даурығысып тілек жұптадық, барқырап ән айттық. Рақат!

Кафе расында керемет еді. Толқын үстінде тербеліп жатып, демаласың. Ортада үлкен камера. Оған тіркелген үш-төрт кіші «шлюпка». Бас-басыңа бір-бір орындық тиетін дәмхана тәрізді. Жағаға қағылған қазыққа байланған арқанды жөргемдеп тартып, теңіз ортасына қарай жүз шақты метр асықпай жүзіп барасың да, банкет жасап жібересің. Судан қорықсаң, «орындығыңды» беліңе тас қып байлап ал. Одан соң өмірі батпайсың ғой кеудеңде жаның болса. Күн еңкейіп, толқын көтеріле бастаған кезде қожайын өзі тартып алады. Ешқайда қашып та кете алмайсың. Жағаға шыққан соң, кешіңге өткізген киіміңді алып, ақшанды санап бересің де жөнелейсің. Даяшы ғана жетіспейді. Бірақ, мынадай романтикада даяшы да

Көктемнің мәлдір тамшысы

керек емес. Төбеде мәңгі зеңгір тұнық, төменде одан ғапыл кем емес зүмірет көл. Көкжиектің сызығын андай алмайсың. Масайрай бастасаң, өзің құсап майда толқын әлдилеген қызу көршілеріне барып қайтуға болады. Көрінің қатты қызу болса, байланыса бастаса, төбелесе де алмайсың: табан астыңда тіреу жоқта қайдағы төбелес?! Қайта керісінше, түпсіз көк пен терең су ортасында жаның бір боп шығады. Көңілің босап, шет жерде кезіккен жерлесіндей ыстық боп шыға келеді. Жағалаудағы қосмекенділерге қарап, айғайлағанның өзі неге тұрады! Кафе расында керемет еді...

– Бөке, сыраны суға матырып қоямыз-ау деймін, жылымшы тартыпты...

– Сөйтейік. Бір-бір жүзді тастап алайық. Закусканы қалдыратын түрі жоқ, мына су перісінің.

– Не үшін ішеміз, ағайын? Өзің бір тілек айтшы. Кейде бір пәлсапа соғатын жақсы ғадетің бар еді ғой. Бүгін тым ойлы боп, көп үнсіз отырсың. Мана қызынды ала кел дегенде тіл алмадың. Су перісін суда құшқан жақсы екен. А, Бөке!

– Мен не дейін. – Сендердің бакытты болуларың үшін іше бергім келеді. Владимир Санги деген сахалиндік жазушы болған. Нивх деген халықтың ұрпағы, Мәскеуде тұрды. Баласы Мәскеуде келген тұлғаш нивх екен. Біздің де балалар қалада дүниеге келетін болды. Жә, мәселе онда емес. Сол Вакеңнің «Кевонгтардың үйленуі» деген керемет романы, әлде, повесть пе, жадыда жоқ, туындысы бар. Біздің түбіміз сондай болмаса екен. Сол үшін ішейік! Кевонг әулеті Сахалиндегі нивтердің бір бұтағының кішкене ғана өскіні болған ғой. Әлеуетті әулет болмаған соң, ағайыны қызын бергісі келмеген. Берсе де ұрпақ қалар-қалмасы неғайбыл. Түбі әлгі әулеттен тұлдыр қалмапты. Біз де азайып барамыз. Бірақ, үміт бар бізде. Үміт үшін!

– Әй, ерім-ай! Ел үшін уайым ойлайсың. Айдаладағы нивхке қазақтың тағдырын қайдан теліп тұрсың?! Біз өсетін елміз.

– Жақсы тілек! Бірақ, менің шарабым таусылып қалыпты.

– Официант! – Абзал төменге, суға қарап айғай салды. – Қазір келеді, мұртты жайын. Бізге бір шиша молдаван шарабы. Ол келгенше біз тарға берейік.

– Официант деп құр айғайлағанша, барменге тікелей барып келсеңші. – Назым наздана күлді.

– Екеуіңнің тойыңда өзім официант болмасам, мына су перісінің қызы шарапты шара аяқпен сіміреді екен.

– Қой, Бөкен! Сен асабасың ғой. Бір тойым болатыны сөзсіз менің, дәл қай сенбі екенін айта алмаймын...

– Ойнап айтады. Тойдың күні белгіленіп қойған. Саған тосынсыз болсын деп айтпай отырмыз. Енді үш аптадан соң. Дайындала бер, Бөкен!

– Әй, не деген дәті берік адамсыңдар! Манадан бері неге үндемей отырсыңдар? Құйылсын! Ернеулетіп!

– Ха-ха-ха-ха-хей! Бірден айтқан қызық болмай қалады. Ал, енді осы тілекті тік тұрып айтшы, түрегеп тұрып ішейік екеуіміз де.

Серік САҒЫНТАЙ

Белдегі резенкені шешуге тура келді. Қалт-құлт еткен жұмсақ камера үстіне әуірімдеп тұрдық-ау. Назымда ішек жоқ. Үш-төрт мәрте құлаған бізге су шашып айран-асыр. Шын бақытты еді.

– Жастардың бақыты үшін!

– Кеттік!

Екеуіміз бір-бір ауыз сөз ғана айтып үлгердік те, стаканды шалқалай көтеріп, ащы арақты жұта сап, қайқая секірдік суға. Су бетінде тұрып аузыңа толтырып ап, суға сүнгіген бетте жұтып жіберсең, керемет әсерлі болады. Дем ала алмай, осы зәһәрді өмірінде алғаш рет жұтқан сәттегідей тұншығасың. Су астында қайдағы ауа?! Өңешінді өртеп өткен жылы арақтың соңынан дем шығарған да өзгеше. Жанталаса су бетіне шыққан бетте жұтқан ауадан соң тіскебасар да қажет емес. Біз құсап ешкім ішпеген шығар!

– Ой, рақат-ай!

– Кер-ре-мет!

– Фууу! Теңіз үсті арақ мұнкіп кетті ғой.

Бірақ, мұндай ішіс тез шалдықтырады. Алғаш дәмін татып байқаған талай жігіт қызық көріп, қайталаймын деп жағаға жеткенде балық құсап, былқ-сылқ етіп қалатын. «Солтүстік халықтарының түбіне де осы у зәһәр жетті ғой» деп ойладым «орындығымды» беліме байлап жатып. «Біздің ел ше? Біз де оңып тұрған жоқпыз ғой. Осылардың тойынан соң, қоймаса болмас!». Манаурап ұйқым келді. Екі мас, екі жас бір-бірін қытықтап ойнап кеткен.

– Мен аздап мызғып алайын, – дедім дауыстап.

– Боссыз!

«Осы дерттен айыға алмай қойдым-ау!». Он алты жасымнан берідегі біраз жыл осымен бірге өтіп келеді. Біреулер бір күн тойласа, екі күн демалып жатады. Менде олай емес. Он бірінші кластан бастап, тұрақты түрде күнделікті тұтынып келемін. Ел құсап мас болмаймын да, сана сау, кеуде таза. Бірақ, қою керек! Уақытымның бәрі осымен кетеді екен. Ойыма Кевонгтар келген...

Мәңгіріп жатып, ұйықтап кетіпшін. Шөліркеп ояндым. Төсектен тұрмақ болғаным есімде, қолымды тірмек болғанда ауып кетіп, су жұтып қоя жаздадым. Күн еңкейіпті. Екі ғашық та ортадағы камераға арқандаулы қалыпта маужырап жатыр.

– «Оян, қазақ!». «Ай, қап!» – Ұйықтап қалыппыз ғой...

Күн еңкейген. Толқындар да бастарын көтерісіп, жағалауға қарай асықпай лықсуда. Толқын шуынан енді сәлден соң жел тұратыны да аңғарылады. «Қой, жағаға қайтпаса болмас» Кенет жағалаудан едәуір алыстап кеткенімізді байқадым. «Мүмкін емес! Ұйқымды аша алмай тұрған болармын». Еппен ортадағы камераға жақындап, жағаға тартылған арқанды қармап, нақты қашықтықты бағамдамақ болдым. О, құдірет! Құмдақ жағалаудағы қазыққа байланған арқан тартқан кезде домбыра ішегінше ширай шертілуі керек еді. Мынау бос жатыр. Жалма-жан қос қолдап тартып

Көктемнің мөлдір тамшысы

қалдым. Арқан су бетіне көлбей жатқанның орнына, салбырап, сусінді ауыр салмағымен тереңнен шұбалды. Тағы қарманып, бірнеше метрін тартқанда, жүрегім зу ете қалды. Арқанымыз босап кетіпті. Әрі бізді ұйықтата тербеген толқын жеңіл камераларды қақпақылдап, айдын ортасына қарай кетіп қалыппыз.

– Ей, арқан босап кетіпті! Қараңдар, біз айдыңға шығып, жағадан алыстап кетіппіз!

– Не дейсің?

– Қалай босап кеткенбіз?

– Жағадан алыстағаны несі?!

– Қара өзін! Бір-екі шақырымдай кетіп қалыппыз.

– Мама! Су да суып кетіпті. Біздің үйшіктер көрінбейді ғой.!

– Е-хе-хей!

– Көмектесіңдер! Көмектесіңдер!

Досым ортадағы үлкен камераға шығып алып, қос қолын ербеңде-те айғайлады. Жағалау жақ тым-тырыс. Кенет толқын легін сипай жел жүгірді.

– Жел тұрайын деді.

– Енді қайттік?

– Ештеңе де емес, жағалауға қарай жүземіз ғой. Камера бар, батпаймыз.

– Толқын көтеріліп кетсе, жағаға бара алмаймыз. Керісінше, желмен ығып, ашыққа шығандап кетуіміз мүмкін.

– Мама! Қорқам! Не істейміз?! Бірдеңе қылыңдар! Өлеміз ғой!

Назым өкіре жылап жіберді. Досым жұбатып әуре. Қыздың жылағанына, қос қолымен суды сабалап, бейапарланғанына толқынның кенет өсе түсуі қосылып, желмен бірге су бетін сызған әлдебір үрей жон-арқамды шымырлатып кетті. Келесі сәтте бәріміз қосыла айғайладық. Есітер адам қайда! Шамамен биіктігі бір метрге жете ғабыл толқын жағаға қарай жосыла жөңкілгенімен, бізді жалына көтерген бетте ауақши кетіп, артқа қарай тастап жібереді. Сол сәт келесі толқын көміп қалады. Жағаға қарай емес, тереңге қарай лықсып бара жатырмыз. Су жұтқан, ортадағы үлкен камераға үш жақтан жармасқан үшеу бажылдай, айғайлап барып тоқтадық. Қызға қосыла жылаған тәріздіміз. Бірақ, онымыз бетімізді шайған тұзды судан білінер емес.

– Бөкен, жағаға қарай құлаштайық. Болмас!

– Камераны тастаймыз ба, не?

– Жоға! Мына толқын бізді тереңге қарай қақпақылдап бара жатыр, әрекет қылмасақ болмайды. Жүзу білеміз ғой.

– Жүзгеннен не пайда?! Толқын көміп кетіп тұр ғой.

– Өй, осылай тұра берсек, қазір қатып қаламыз. Біраздан соң таза шығандап, Алматы жақтан бір-ақ шығатын шығармыз.

Назымның тісі-тісіне сақылдай тиіп, тоңғаны, оған қосыла жылағаны үдей түсті. Ықылық атып қояды. Сірә, су жұтқан. Кенет оң қолымда әлдене ұстап тұрғанымды аңдадым. Арақ екен. Ортадан сәл төмен. Өзегім

Серік САҒЫНТАЙ

өртеңіп бара жатқанын да сол кезде байқағам. Сәл шалқалай, суға бата-мата жұттым. Жып-жылы екен. Бірақ, шөлімді қандырғандай, құрысқан терімді жазғандай, қуаттанып қалдым. Ұлы мұхитта кемелері апатқа ұшыраған теңізшілердің шишаға хат салып, айдынға лақтырар соңғы жантаңсыз әрекеті қапелімде еске түсіпті. Езуіме жымыс ұялады. Қайдағы апат?! Қайдағы мұхит?! Мықтаса үш метрден аспайтын суда жанымыз мұрын ұшына келіп тұр. Белгісіз өжеттік бойыма тараған умен бірге серпілген. Арақтан босаған бөтелкені аспанға бір-ақ аттым.

– Кеттік, жағаға қарай құлаштайық!

Беліме ораған арқанды жөпелдемеде тексере қозғап алып, жаға осы болар-ау деген бағытқа қарай етпеттей құлаш ұрғаным есімде. Су сабалап, батып-шығып, деміккенім есімде. Бір мезет құлағым Назымның жылағаны естілді. Досым екеуіміз толқын жалдарынан секіргенсіп, жүзе жөнелгенде, үлкен камераға артылған.

– Абзал, тоқта, Назымға бірдеңе десеңші!

– Не дейін?! Жаным-ау, сабыр етші. Қазір, екі жақтап үлкен камераға шығарайықшы. Кел, демеп жібер.

Жылаған қыздың құсеттенген тастай қарынан ұстап үлкен камераға шығардық. Сіңірім тартылғаны байқалды. Күні бойы жып-жылы демімен тәнді әлдилеген су мұнша суық болар ма?! Тізем мұздап барады екен. Өлген адамның тәні бұдан жылы болар деп ойладым қос аяғымды бір-біріне шырмап. Күн тапал көкжиекке тақап қалыпты. Қанкүреңдене суық сызданған Күн астынан ызғар есетіндей. Теріскейден қалың қара бұлт өріп келеді. Үлкен камераға иек арта сәл саябырсыған болдық. Манағы маңнан бір метр де жылжымаған тәріздіміз. Сірә, жоғары қарай тербеле лықсыған эскалаторға аяқ артып, төменге түспекке ұмтылған жанның өнімсіз тірлігін қайталағанбыз. Әлде, жағаға жақындадық па? Толқынның демсеуімен серпіліп, айналаға көз тастадым. Көз сүрінер нокат жоқ. Жаға да, көкжиек сызығы да жанарға шалынбайды.

– Мен тоңдым, белім қарысып тұр. Бөкен, қозғалыссыз тұрсақ, тона береміз. Қимылдайық.

Тағы да арпалыс. Жанталас. Назым бүрісе жатқан үлкен камераны сүйреген болып, жаға осы-ау деген тарапқа қарата ентелей құлаш ұрды. Он минут, он бес, жиырма минут, бәлкім, бір сағат құлаштаған шығармыз. Құлағымнан Назымның өксіп, ықылық атқаны кетер емес. Әлде, өзім бе бұлт?! Бір мезет тоқтап, өз-өзімді тыңдағым келді. Жағым қарысып қалыпты. Құлағымна белгісіз толассыз гүріл келеді. Арнасы алапат шайқаған алып өзенде беймәлім бағытқа ағып бара жатқан тәріздіміз. «Стикс». Жан-жағым жөнкілген толқын, гулеген жел. Шым ете түскен кеудемді жарып жіберермен боп тарсылдаған жүрегім су арқылы күллі денемді билеген әлгі гүрілмен бірге мына алапаттан құтқарар жаққа асықтырады. Бірақ, ол қай жақ?! Тамырымда қан жоқ екен деймін. Қарысқан жағымды жазып, жұтынғым келді. Тілім таңдайыма жабысып қалыпты. Шөл қысып барады. Үлкен камерада су құйылған бөтелкелер бар екенін ойладым.

Көктемнің мөлдір тамшысы

– Неге тоқтадың?

– Шөлдеген сияқтымын...

– Қайдағы шөл?!

– Қазір...

Кері айналып, үлкен камераға қарай бұрылдым. Құлашты екі сермеп барғанмын. Толқын көміп, ойнақшылған камераға оң қолымды аса сүйенгенмін. Қатып, кәрі ағаштай сықырлаған мойнымды шайқап, иық комдап, бойды қармаған суықты кумакқа талпынғанмын. Тек ол қарекетім кері шықты. Камераға асылған бетте үлкен жел тығындағыштың әнтек жұмсарып қалғанын байқадым. Сол сәт Абзал да жеткен. Жалғыз ғана жалт еткен мезетте екеуіміз бір-бірімізге үрке қарадық. Жүрегіміз дүр сілкініп, тоқтай қалғандай болды. Шүйдемізден тартылған жұлынымыз кенет ширатылып, жотамыз ток ұрғандай дір еткені есте. Тастай суық су сорған маңдайымыздан шоқпар тигендей кері серпіліп, жалқы мезет – жалт еткен секунд сәттің ғұмырымыздан да ұзақтау созыла кеткені есте. Үлкен камера ішінде Назым жоқ еді!

– Назым!

Екеуіміз қосыла айғайладық. Қыздың есімін неше қайталағанымыз есте жоқ. Белгісіз құдіреттің күшімен желі шығып, жұмсарып қалған камераны аударып-төңкеріп, қанша тұрғанымыз белгісіз. Кенет айдын ортасында екеніміз еске түскен. Айғайлай жылап, суға сүңгідік. Аласапыран толқын шайқаған су асты көрдей қараңғы еді. Тереңге қарай қос қолды серпе сүңгігенмен, су қысымы толқын төсіне лақтырып шығара берді. Жүрегім тоқтап қалған тәрізді. Су жұтып, қақалып-шашалып, ызалана аңырағаным есімде. Ұлыған тәріздімін. Дәрменсіздіктен айғайлай аңырағанмын. Тілімді тістеп, қан жұтқанмын сумен бірге. Нәтижесіз әрекетті қанша мәрте қайталадым. Бір мезетте камералардың едәуір ұзап кеткенін байқадым.

– Абзал, Абзал, қайдасың?

Сапырылысқан толқын арасынан бір сәт су бетіне қалқып шыққан досымды байқадым.

– Абзал! Не болды? Назым, қайда?

Сол сәтте досым көкке қос қолын көтере аңырай айғайлаған.

– А-а-а-а-а! А-а-а-а-а! На-а-а-зым! А-а-а-а-а!

– Абзал, қойшы! Қойшы, Абзал!

Ол мені естір халде емес-тұғын. Қолын көтере айғайлап жылаған бетте суға көміліп кетті. Есімді жинай бастадым. Назым жоқ! Енді Абзал батып кетсе, қайтем! Оқыс ойдан үрейім ұшып, досымның соңынан сүңгідім. Қара түнек елес шымқаған су астында Абзал қос қолын жайған қалпында батып бара жатыр еді. Оң қолынан шап беріп ұстап, жоғары тарттым. Тұншыға бастағанда су бетіне шықтым-ау, әйтеуір. «Камералар қайда екен?» Су жұтып, кенет нажағайша осып өткен азапты қайғыдан, осы тірлігіміздің шын өмірлік оқиға, әлде, үрейлі ауыр түс екенін ажырағудан дәрменсіз Абзал талықсып кеткен-ді. Көкжиекті қанға бояп, ұясына байып қонуға әзірленген Күн астынан қарауытқан камералардың сұлбасын көрдім.

Абзалдың ту сыртынан шығып, шашынан уыстай ұстап, шалқалата сүйреп жүзе жөнелдім. Әйтеуір бір уақта жеттім-ау. Теңіз үстің ымырттың ерекше бір қараңғы зіл салмағы езіп тұрды. Жүрегімді де езіп кеткен түнек қайғы менің кеудеме қонақтап, жанарымнан жанталаса еніп, тәніме сіңіп бара жатты. Құлағым тарс бітіп, салыққан жүрегім ештеңе де сезбей, белгісіз бір саябырлы сабырмен досымды үлкен камераға тіркелген кіші камералардың біріне байладым. Енді батпас. Өзім де толқын ұрған сайын дірдек қаға секірісіп қалатын жеңіл желтығындағыштардың екеуін қос қолтығыма қысып алып, саусақтарымды бір-бірінен ажырамастай қармап, серейіп тұрдым. Қыстың қабағы ашық күндерінің шатырдағы қарды жылыта еріткен кезінде тамшыдан түзіліп, салбырай қатағын сүңгі тәрізді сұп-суық қалпында қатып тұр едім. Ойыма Мелвиллдің «Моби Дигіндегі» ақ киттің кит аулаушылар кемесін күйреткенде табыт құшақтап тірі қалған бейбақ туралы оқиғасы келді. Кеудемнен жан қашып бара жатыр ма деп үрейлендім. Сонда да, қозғалуға дәрменсіз мұз сүңгі кейпінде, асты үстіне шыға сапырылған тозақ қазанындағы қараңғы көр түнекке шым батып бара жаттым...

Шығыс жақтағы кара бұжыр тасты жағалаудың иығынан жанарынан қан тама қайғырып, Күн шығып келе жатқанда ес жиыппын. Қарысып қатып қалған қолым ажырамаған қалпы, қос камераның ортасында бір түн өткіздім бе, әлде, тұтас ғұмырым өтіп кетті ме – тірлік пен өлімнің арасында қанша уақыт тұрғаным белгісіз. Теңіз беті жым-жылас. Жалмауыз көл жемтігін жұтқан соң жанарынан жас тайғанайтын алып қолтырауынның көз жасындай мөлдіреп жатыр еді. Тамағымды кенедім кенет. Әлдене дегім келген. Кімге?! Сол жақ қапталымнан әлсіз ыңыранған дауыс шықты. Абзал! Сіресіп қалған мойнымды сықырлата бұрып, қол созбақ болдым. Дәрмен жоқ. Әзер дегенде әуірімдеп тебініп, жақындадым. Тірі. Тіріміз! Әлде, ана дүниедеміз бе?! Көзімді сығырайтып, айналаға қарадым. Бейтаныс аймақ. Күншығыстан жартасты жағалау көрінеді. Тым алыс емес. Бір мезет Назымнан айырылғанымыз есіме түсті. Бірақ, сол сәт бақытсыздығымызды бағалар хал жоқ болған. Бастысы – екеуіміз тіріміз...

* * *

Бірақ, сол таңнан бастап түнімен тозақ өзенімен ағып, бейтаныс жағалауға шығандап кеткен, ертесіне кешкілік табанымызды тас тілгеніне қарамастан жиырма шақырым жердегі үйшіктерімізге титықтай жеткен екеуіміз өзіміздің тірі екенімізге күмәнді едік. Күні бүгінге дейін. Тымық теңізден жартасты жағалауға итшілеп шыққан соң күн тас төбеге көтерілгенше, өлеусіреп жатқаным жадымда. Әлдебір шақта лақылдатып жасыл запыран құсқан Абзал сандырақтай бастаған. Әлдеқайдан шулаған шағалалар оған қосылып, кеше толқын үстінде тарс бітіп қалған құлағымды жарып, миға шаншу боп қадала беріп еді. Сүйретіліп, үлкен камераға жақындадым. Назым жоқ екені анық. Тек «жып-жылмағай су ортасында қалған резеңкеден жел калай шығып кетуі мүмкін?» деген зілмауыр ой

сүйретіп кеп еді. Өлі мен тірі арасында шалажансар болсам да, жанталасып жатқаным таңмын. Камераның брезентпен қапталған суға жанасар төменгі жағынан алақан сыярдай жырық таптым ақыры. Іші суға толмаса да, ауыр тартқан желтығындағышты төңкеріп, жаншып, суын ағыздым. Қабысқан кара резеңкенің жырығына қолымды тығып, сипалап жатып, бір қуысынан үйшікке киімімізді тастап, тіскебасар тамақпен бірге ала шыққан шолақ кездікті суырып алдым. Назымның ажалына себеп болған кара кездікті Абзалға кафенің иесі Дархан сыйлаған еді...

* * *

Күмәндімін – тірлігіме. Арада он жыл өткен. Өз жүрегімдегі терең теңізге батып кеткен қос ғашық туралы аңыз жылжыған жылдар легіне ілесе келген қайдағы бір естеліктер дауылымен қайыра қалқып шыққан еді жадымның тақтасына.

Аймақтық басылымда бес жыл қызмет істеп келемін. Жаздың әлдебір шуақты күндерінде редакцияға келді. Сол естеліктің хабаршысы. Газетке жарияланатын еске алу, құттықтау, көңіл айтуларға қосақталатын тапқақ-өлең атаулы алдымнан өтеді. Сол тұрыпты кезекті еске алуға өлең жазуымды өтініп, Назымның ағасы келген еді алдыма. Бастапқыда танымай қалдым. Тек қолындағы суретті ұсынғанда ғана жартасты жағалаудағы шулаған шағалалардың шаңқылы мен Абзалдың сандырағы, Назым қыздың өксіп, ықылық ата тоңғаны – бәрі-бәрі құлағымды жарып, жүрегіме шаншылғандай. Қыз ағасы сол зауалды күндердің қарсаңындағы қос ғашықтың ең бақытты сәттерінде түскен тойға шақыру билетінің жартысын ұстап келіп тұр еді. Абзалдың суретін еппен, білінбестей, қыздың жанында мүлде болмағандай қылып, қиып алып тастаған.

– Мына суреттің жартысы қайда кеткен?

– Не дейсіз?!

Менің үнім шықпай қалды. Әуелгі сауал кеудемнен кенет шығып кеткен күрсініспен бірге ақтарылған еді.

– Сіз бұл суретте екі адам болғанын қайдан білесіз?!

– Жо-жоқ! Білмеймін ғой. Тек... монтаждalғаны көрініп тұр.

Қыз ағасы орнынан тұрып, үстелімді айналып жанымға жетіп келді. Жетіп келе, жағама жармасып тесірейіп көзіме қараған. Мен тік қарай алмадым.

– А, залым! Назымды өлтірген екі жігіттің бірі сен екенсің ғой! Ажалың менен болады! Біреуінді құртып едік, сен әлі жер басып жүр екенсің ғой!

Сол сәт есік ашылып, бастық енді, бастықтың соңынан біздің бөлмедегі оқыс шуды естіп, редакцияның өзге қызметкерлері де жетті. Опыр-топыр төбелес басталғандай болып, кенет аяқталды да қалды...

«Апыр-ай, біз Назымды өлтірмеп едік қой! Иә, Иә...».

Иә, сол зауалды күндерде Назымның туыстарына қайғылы қазаны естіртіп, су бетін сызған қайықтармен, сүңгуір мамандармен бір апта көл түбін қопарып шыққан едік. Табылмады Назым қыз. Қолымызда сол

күндерден белгі болып, екі жүз елу шақыру билеті мен Назымның өмірінің соңында көлге киіп келген киімдері ғана қалды. Аһ ұра жылаған қыз туыстары мен достарымыз жиылып, билеттер мен киімдерді қаланың шығыс бетіндегі қалың қорымның шетіне жерледік. Азапты түннен ауру жамап шыққан Абзал қасіретті қоштасуға қатыса алмады. Үш апта тура той белгіленген күні ауруханадан шыққан Абзал мен оны алып шығуға барған мені полиция қарсы алып тұр еді. Одан соң іркес-тіркес тергеу, айыптау, жылау-сықтау. Өмірден күдер үзілді. Тірлікке күмән толды. Болашағымыз бұлыңғыр еді. Бірақ, барлық шаруа бір-ақ күнде тыйылды. Белгісіз себептермен қыздың туыстары айыптаудан бас тартты. Айып дерегі болмаған соң полиция бізді қапастан босатты. Тек... Тек сол зіл салмақты күндердің бірінде Абзал дос ізім-қайым жоғалып кетті. Ешкіммен қоштаспастан, бет алған бағытын айтпастан жоқ болған. Үш күн сұрастырдық, іздедік. Барша болуы керек мандарды шарладық. Ақыры Назымның қабірінің басына барғанбыз. Онда да жоқ. Қабір басында Назымның жақсы көретін алқызыл раушан гүлдері ғана жатты. Өлі солмаған. Соған қарап, Абзал келіп, қоштасып кеткен екен ғой деп түйдік. Сонымен тәмәм!

...Арада он шақты жыл өтті. Иә, тура сол күні қыздың ағасы келіп, маған еске алу жаздырар қарсаң, одан кейін газет жария болатын бейсенбі күн – екі ғашықтың тойы болатын күн екен ғой! «Біреуінді құртып едік...». Қапастан шыға жоғалып кеткен Абзалды – жастықтың бастан асар көп кателіктерінің бірінің кесірінен, бола алмай қалған күйеубалаларын қыздың ағалары суға батырып жіберген екен. Ал, мені ұмыт қылған. Ғайыптың жазуымен тірі қалғам. Не үшін?! Бәлкім, осы естелікті жазу үшін бе?! Әлде, қаниада қаза болған қос ғашықтың бүкіл арман-мұратын арқалап, сол боздақтардың көз жасындай мөлдіреп жатқан зүмірет көлдей қайғыны кешу үшін бе?! Білмедім... Тірімін!

* * *

...Су бетінде таң бозында көтерілген бозамық тұманның есімі Назым еді. Алапат шайқап, аласұрған теңіз толқыны біздің жастық шағымыз екен. Біздің жүрегіміз де дауылды түні қопарыла кетер теңіз ғой. Сол теңіздің толқындарының астында талай естелік көміліп қала берді. Тек, санамызға байланған құдірет қылын үзуге құштар сезімдерге ие болсақ екен.

Тек, тұнық тірлік жағалауынан адасып, мәңгі шексіз тұмандықтарға жоғалмасақ екен.

Тек жансебіл көкірегіміздің етегіне қара кездіктей қасірет қадалмаса екен!

Ал, әзірге тірімін...

ҚАРҒА

«Бывают дни, когда человек вселяет в меня ужас...».

Жан Поль Сартр,

«Ей, ұшып жүрген қара кітап...».

Мұхаммет Салық

...Қарғалар өзара сөйлеседі екен. Қарқ-қарқ етіп, қиялай ұшып бара жатқанда маңындағы тамырына әлденені ескертіп айтады-мыс. Не айтатынын кім білген?! Өз кебімізге түсіріп, «Қу құлқын шығар?» – дейміз кейіп. «Қарқ-қарқ. Кеттік. Егістік жакқа барып қайтайық, туыстарымыз келе бастаған сыңайлы. Бұл қораның маңында аса мардымды тағам жоқ тәрізді, қарқ-қарқ...». Не айтады дейсің басқа?!

Бұл қарғаны әңгіме етпеген жан жоқ болар жер бетінде. «Қарғалар жүр қарда қара нүкте боп...» деп акындар жырына салып, ойын тұздықтады. «Сен бақыттысың, күллі дүниенің үстінен саңғыты-еп, қарап отырған...» деді. «Қарғам-ау, сен қалайсың мен дегенде...» деп бипаз басталып, шырқай кететін әнді естіп келеміз ертеден. Ал, қарғалардың сөйлесіп жүретіні туралы әлдебір орнитолог-жазушының, әлде, ғалымның кітабынан оқығанбыз. Жазушымыз Песков па, Зверев пе, әлде, Сетон-Томпсон ба?! Ал ғалым, тіпті, ойда жоқ. Ойда тек қарғаның сөйлесетіні ғана қалыпты. Қарғаның тілін кім ұққан?! Тіпті, сөздік қоры бай халық болсын, одан не табамыз? Қазақтың тілі байи ма одан? «Қарғаның тілімен айтқанда, Сіз, қарқ...» деп басталатын әңгіме не береді бізге? Сосын, мақал-мәтел. Қарға туралы. Аз-маз бар екен. «Қарға қарғаның көзін шұқымайды». Бөк шұқығыш қарға жанындағы дастарқандасының көзін шұқығаны туралы факті тіркелмепті тарихта. Әйтпесе, қазақ айтатын еді: «Қарға қарғаның да көзін шұқиды» деп. «Қарға баласын аспағым дер, кірпі...». Қарғаның тілінде «алпақ» деген сөз бар шығар? «Тозған қазды топтанған қарға алады». Көне түркі мақалы. Іздей берсем, біраз табатын тәріздімін. «Қарғалы» деген ауыл да бар. Акшатау жағында болатын. Қарғасы көп болды ма екен? Әлде, этимологиясы қарғаға қатысы жоқ, әншейін дыбыс үндестігіне қарап, біз солай ойлаймыз ба? Қайткенде де, қатысы бар болар...

Қарғаның түрі, тұқым-атасы жайлы да таратып әңгіме қылса, бір таң отыруға болатындай. Ұзақ қарға, ала қарға, көк қарға, құзғын, т.т... Өзара жамағайын, туыс, жекжат, әйтеуір, бір қарғатамырлы жұрат. Біз де. «Қарғатамырлы қазақпыз» дейміз. Сірә, қарғаның ұзақ жасайтынына қарап, тегіміз алыстан туысатынын меңзеп айтармыз...

Қарға туралы, осы замандағы кез келген құзғын туралы айтқым келсе, аталарым есіме түседі. Үш жүз жыл жасап келе жатқан кәрі қарға атамның атасын көрген шығар?! Көктемде жасыл шалғынды жапырып, жазға қадам басқанда, қытымыр қыста, жайлауы қыркылған күзде қарқ-қарқ етіп, құрығынан үркіп ұшқан шығар?! «Ей, құзғын, атам жайлы айтшы маған! Айтшы маған, әжелерім жайлы, әкелерім туралы. Атамның мен

көрмеген мыңғырған малы мен аңсақ төбеттерін. Қыс қыстауы мен жаз жайлауы қандай еді?! Арқаның қожыр-қожыр тасты қоңыр тауларының бұйраттарынан қашқан түлкі-қарсағы мен ізім-қайым жоғалған киіктер туралы айтшы...». «Қарқ-қарқ. Қарр-ққ. Ғғарық. Қғғар-рррқ» дейді қарға. Айтты-ау деймін. Мен ғой түсінбейтін. Адамның тілін эзер ұғамыз. Қарғаның тілін қайдан білейін. Бірақ...

Бірақ, бірде қарғаның аузынан, жаңылам, тұмсығынан шыққан үннің бәрін ұға кеттім. Бір топ қарға еді. Жабыла жалбарынғандары, шырқырай шыққан үндері керемет ұғынықты еді. Қарғалар адамнан да түсінікті тілде сөйлейді екен...

* * *

Сарыесіктің жазығы Қояншоқыдан өзенге қарата қодыра шөпті, ерменді боп кетеді. Топ тобылғысына қараған араласа, күбі ыстар майлы бұта тікенекті тапал тоғайға айналады. Еспе құм да емес, топырағы майлы. Бірақ, қодыра шөп, жусан басқан. Мұндай топыраққа көде байланатын, шалғынымен шұрай бітетін. Совхоз ыдыраған соң төрт-бес жыл жапырылмай жатты. Бір жылы өртеніп кетіп, келер көктемде көдесі ту бітіп, жасыл жазираға айналар деп күткен ел. Олай болмады. Тусырап, шала иленген тулақ құсап, қаудырап жатты. Тобылғының түбірі қалып, қарағанның қаңқасы жасыл тікен-тырнағын сойдитты. Арыған өзеннің жел жемірген жарына қаңбақ паналап, қаңғыбас құйын шаң көтергенде бұлғаққа араласа кететін. Сол жазықты былтыр ерте көктемде Жәкем әкімнен қағаздап, қалап алғанда біздің ауылдың білгіштері жағасын ұстады. «Қу тақырға қала салайын деп жүр ме? Анау жылы қарбыз еккен кәрістер темекі өсіріп, оған жуа ма, пияз ба, әйтеуір өздері қуырып жейтін ащы бірденелерін қоса отырғызып, ақыры шөп шықпастай ғып кеткенін біледі ғой». «Әй, бұл түйе асырайын деп жүр». «Түйе асыраса қуырдаққа қарық қылады да...». Жәкем ауыл көшесіндегі пыш-пышты елең қылған жоқ. Екі ұлын, оларға мені қосып, көлігіне тиеп ап, жазыққа тартты. Сонау жылы кәрістер паналаған вагонның салабасына барып, тұмсық тіредік. Кинодан көретін Американың әлдебір штатындағы иесіз түлей түз елес берді. Жұлынына бұлғақ кіріп, будан боп кеткен мақұлықтар жан-жақтан келетін сынды, сілекейін шұбыртып. Әуелі үрке қарайды. Сосын, сәл қозғалсаң болды көмейінен зілді күрсініс секілді үн шығарып, дір-дір етісе қалады. Келесі сәт... Жо-жоқ, ондай ештеңе де болмайды. Менің сырқат санамнан туған кияли елестер қозғала бастағанда Жәкем тіл қатты.

– Мына ел мені ақымақ санап жүр. Өздерінің шайнам ақылдары жоқ. Бұл жер өздерің сегіз-тоғыз оқығанда суармалы бақша болған, естерінде ме? Жылына бірер мәрте қаладан әкелетін қарбызға, капустаға мәз боп жүргенде, бір жылдың ішінде көк түйнектің астында қалып едік қой. Әй, Әділ, қарбызды сұрап бір, ұрлап екі жеп, ішің өгіп, шайдың самасын шайнап, эзер тірі қалғаның есінде ме?..

Ол, әрине, менің есімде. «Сонда Жәкем кәрістер құсап, қарбыз отырғызбақ қой...».

– Өзеннен тартылған тұрбаның сілемін көрдіңдер ме? Әлі ешкім қазып алған жоқ. Қазбай тұрғанда мен басып қалдым. Өзі – нержавейка. Бір су соратын мотор аламыз да, өзеннен су айдаймыз. Суармалы бақша жасаймыз. Ел құсап, картоп, кияр салмаймыз. Күнбағыс отырғызамыз. Ано-о-оу жарға дейін (қолымен Төрешоқы беттегі сирек тал біткен жарлауытты нұсқады) үлкен плантация болады. Күнбағыс жайқалады әлі бұл жерде. Пістесіне тоясыңдар. Сусыз жерде қуырып, сулы жерде асып дегендей. Сабағы да іске асады. Шекілдеуіктің майын шылқытып шығаратын зауыт саламыз. Қытайдағы досым май сығатын аппарат әкеп берем деген. Қалбаға да тоясыңдар. Түсінікті ме? Ел оттай берсін...

Таңдайымды суырып баражатқан тәтті қарбыздың дәмі шемішкенің қабығы боп жабысып қалды. Алғашқы күндер ат шаптырым алапты қоршаумен кеткен. «Сұғанақ сиырдан, оқалақ бұған мәлік келгірлерден». Ол екі арада Жәкем қаладан екі қап дән әкеп, жер жырттып дегендей, мотормен су шығарып, жұмысбасты боп кетті. «Күнбағыс үшін де жер жыртады екен-ау» деймін ішімнен. Ақыры, дән себу басталды. Қаптан бір шелектей қуырылмаған аппақ дәнді етегіне толтырып алып, Жәкем алға түседі, соңында біріміз дәндерді таратып, екіншіміз көміп, еріп отырамыз. Бейнет. Іш пыстыратын, көзге көрінбейтін жұмыс. Ақыры, аяқтадық. Қаптағы қалған шикі пістені шағып жеп, қарық болғанбыз. Тоқымдай жерге картоп егілді. Алашадай жерге кияр, тебінгідей жерге сәбіз сіңірілді. Қоршауды жағалай қарағаш шыбықтарын қададық. Сонымен, тамам. Мен қалаға оралдым. Жәкем балаларымен ауылдың алып-қашпа әңгімесінің өтінде қала берген...

* * *

...Қарғаны қолға үйретіп, жемдеп, тұқымын сұрыптап, қап-қарасын аласымен будандастырып, жыл аралатып тағы сұрыптап, бәлкім, қараңғыда ұстай ма, тамағына маңызды мәзір ойластыра ма, қайткенде де ақ қарға тұқымын шығаруға бола ма екен? Ақ қарға. Шағаладай. «Аққудай» деуге ауыз бармайды. Тұмсығына дейін аппақ болса. Бұлар өзі неге қап-қара, меңсіз мақпал қара, түннің, мәңгілік түнектің түсіндей болады екен? Мынау ақ дүниенің алғаусыз ақ кеудесіндегі дық секілді қап-қара дақ, нокат. Қара мең. Бәлкім, ақ дүниенің қарақотырланған жарасы ма? Адам баласы өзімен ежеттес мақұлықтардың жасын сұрайтыны туралы аңыз бар еді ғой. Сонда маймылмен шектеле қалмай, қарғаның жасын сұрап, оны жаратушымыз бере салып, содан қарқ-қарқ етіп, тұмсығыңды нәжіске тығып... Жо-жоқ! «Қарқ-қарқ етіп қарға ұшқанда басымнан өкінгенмін, өстіп талай басығам...» дейді ақын дос. Неден өкінді екен? Жасының кемдігіне ме? Әйтеуір, қарға туралы әңгіменің бір шеті өкінішке кеп тіреледі. Қалада, далада да құзғын көрсең, ескі бір елестер тірілетіндей. Сол жылы ауылға барып, күнбағыс плантациясын қорығандағы өкініш естен кетпес...

«Айда аял жоқ, жылда...». Бір айдан астам өткесін қаладан келдім. Сағынбаппын ауылды. Білмеймін неге екенін? «Күнбағыс плантациясы не болды екен?» деген ырықсыз ынтық қана бар. Ауылдағы үйдің есігінде құлып тұр. Көрші сары тісін көрсете күлді: «Көкең бақшасында. Байлығын қорып жүр. Қатын-баласымен көшіп кеткен». Жүк дейтін жүгім де жоқ-тын. Шүмектен су сыңғытып ап, тартып отырдым. Ынтазарым күшейіп барады. «Бәрі кеткеніне қарағанда, жұмыс қырғын болар? Тәтем де сонда болса, рас солай болды ғой...». Ойлағаным қиыс кетпеген екен. Сарыесіктің тапал шоқысына шыққан бетте сонадайдан көзге шалынды. Плантация. Кинодан көретін күнбағыс плантациясы. Етегі жусан түсті боз жасыл, сәл ырғалған бастарынан сары күлтелі жапырақтары тұтасып, тусырған далаға өзгеше өң берген. Тұра жүгірдім. «Жәке, жарайсың! Қызық болды ғой!».

Түс әлеті болатын. Демалып жатыр екен. Жапырлай амандасқанымен, қабақтары сәлең. Қуаныш, туысын көргенде жылт ойнар жанар жарқылын іздеп, бәріне қараймын кезекпен. Жүздері шаршаулы, жанарларында шарасыздық бар секілді. «Не болған сендерге? Жұмыс ауыр ма? Керемет шығыпты ғой?» деймін асыға. «Е, қазір көресің қызықты» – деді Жәкем. «Қызығы» расында қырғын боп шықты. Түскі астан кешіккесін, қазан түбіндегі майы қата бастаған ешкі етінен бірер мәрте қарбытқаным сол еді, Жәкем балалары бір-біріне елендей қарасып, сыртқа ата-ата шықты. Мен де ілестім. Өзен жақ беттен құс қайтарда топталатындай қаракұрымданып, жүздеген қарға келеді қарқылдай ұшып. «Қарқ-қарқ. Жан-жақтан қаумалап, естерін тандырайық. Қарқ-қарқ» деді-ау деймін бірі. Оны бәрі қостаған секілді. Әп-сәтте сабақтары пісте тұнған қауашағын әзер көтеріп тұрған егістік алабына, күнбағыстардың иілген бастарына жапырлай қона бастады. Бауырларым шатырдың іргесіндегі бос шелек, бақыраш-тегештерді, бір-бір шыңдауыл темірді ала-сала аттандай ұмтылған. Қарғаның қарқылына шын темірдің қаңғыр-күңгірі қосылып, аспан асты айғай-сүрен қиқуға толды. Салыға шаршаған Жәкем «Неғып тұрсың? Көрдің бе?» дегендей мұңая қарады...

Қарағашқа ұя салған, болмаса, қар үстінде күреске түсетін балуандай талтаңдап жүрер қарғаны талай көргенмін. Қара пәленің күнбағыстың басына қонғанын тұңғыш аңдауым. Күнге мойын созып жетіліп, күнжарасы толғанда, пістесі пісіп, піскеніне қысылғандай басы салбырай кететін, жасыл түгі дымқыл шырышпен шыланып тұратын сабағы қатып, қуыс таяқ қурайға тарта бастаған күнбағысты үй қаздарын аулар машықпен мойнынан ағаш қылышпен бір ұрып, жерге топ еткізіп, жинайтынбыз. Сол «иілген басты қылыш кеспес болар» деп тұрған бейкүнә сидаң сырыққа, сырықтың басында салбыраған пістелі табакқа қарғакең жарбиып қона кетеді. Қона кетеді де, сол аяғына салмағын салып, оң сирағын ырғап-ырғап, сояу тырнағын батыра құламастай жайғасады. Сосын, төменге үңіліп, иіле кетіп, шоқып ала бермек. Шырт еткізіп шаққаны кедейдің бит сыққанындай. Жер жаралып, су аққалы пісте шағып жүрген секілді. Кейде жанына тақап келсең, қып-қызыл көзімен ата қарап, «қғарққ» дейді де, аспанға атылады.

Көктемнің мәлдір тамшысы

Есіл еңбек – рәсуа. Жәкем жыларман. Балалар шаршаулы. Қарға қаптап келеді. Күн санап көбейетін тәрізді. Жеке-жеке топқа бөлініп ап, бәсекені қыздырып жүрген сыңайлы. Жарты жалғанның құзғыны осында шығар. Қара түннің қалақтай-калақтай қиындылары аспаннан шашырай түсіп, жарықтың жүзіне қадалып жатыр. Күнбағыс күннің көшірмесі де, қара қарға түн-түнектің елшілері секілді. «Әлімсақтан осылай. Ақ пен қараның шайқасы». Мен сол айқастың бас куәгері тәріздімін. Дәрмен жоқ...

Шарасыздық шалдықтырған Жәкемді ауылдағы Қабыл досы іздеп келсін бір күні. Қан майданның өтінде жүргенде келді. Қараборбайланып, қажыған бізге мысқылмен қарап тұрды-ау.

– Осы қарғадан құтылудың амалын айтсам, не бересің, Жәке? – деді сәл тыныстан соң.

– Е, сұрағаныңды ал...

– Онда, маған үш қаз үйітіп бересің.

– Қаз сөз боп па, үш жүз қарға қосып үйітіп берейін, – дейді Жәкем күйініп.

– Қап, арзандау айтып қойдым. Дегенмен, барға қанағат. Ал, енді бәрің бері келіндер, – деп, бізді ашық алаңға бастады білгішбек. Қарғалар назар аудармасымызды аңдап, хан талапайды қыздыра бастаған.

– Қарға аулау білесіңдер ме?

– Білеміз, білеміз. Тұзақпен... сақпанмен атып аламыз... Тормен аулауға болады...

– Онда бәрің жабылып, он шақты қарға ұстап әкеліндер. Бұл – бірінші жұмыстарың. Жәке, жүр совхозға барып қайтайық.

Үлкендер кетісімен жаңа ауға – үлкен жорыққа аттанардай қамдандық. Әділ тіпті, бет-аузына қара бояу жағып, үндістердің ұрыс алдындағы биін салып, ойқастап қояды. Өзеннен кеше салған ауды алып келдік. Паршалап, бөліп алыстық. Біріміз сақпан сайладық. Торды бірнеше күнбағыстың басына шәліше орап, бір ұшын жерге қазықпен қағып, атпен тартсаң шықпастай еттік. Сосын, тұзақ, тор құрылған «миналанған квадратқа» қуа бастадық қарғаларды. Айналасы бір сағатта он үш қарға пұшайман боп тұтқынға түсті. Сол сәт Сарыесіктен Жәкемнің машинасының шаңы көрінген. Тұтқын қарғаларды сирақтарынан тізіп, бар сән-салтанатпен қарсы алдық. Тәтем үйде қалыпты. Жәкемнің көзінде ұрлықы ұшқын ойнайды. Әлсін-әлсін жымып қоя ма, қайтеді?! Сірә, отты судан жұтқан. Қабыл да жымындап, бізді марапаттап жатыр.

– Машинадағы музыкальный аппаратты түсіріңдер.

Біз бір-бірімізге үрке қарастық. «Дискотека?!».

– Болыңдар, ей! Моторды қосып, аулақтау апарып, сым тартыңдар шатырға. Қазір студияда «Алтын қорға» әншілердің даусын жазамыз.

Түк түсінбеген калпымызда Жәкем көктемде кредитке алған күй-сандықты шаң-шаң шатырдың төріне жайғастырдық.

– Қарғаларың семіз екен. Қазір көреміз булардың әуселесін. Ұлдар, сендер қарап тұрмай бір-бір ішегі, біз алыңдар қолдарыңа. Қарғаның қос сирағынан, қанатынан байлап, керіп тастаңдар...

Құпиялы қойылымның мәнін енді түсіне бастаған тәріздімін. Бірақ, күйсандық неге керек?! Он үш қарға шатырдың ши төселген еденіне керіліп тасталды. Дауыстары жалынышты шығатын тәрізді. Тегін пістеге семірген талтанбайлар тағдырлары не боларын ойлайды ма, бастарына төнген зауалды күнге өкініш білдіре ме, қайткенде де, үндері жасыған. Тыпыр-тыпыр етісіп, сабаланып, шатыр ішін шандатып та жіберді.

– Қазір бастаймыз. Мен мына магнитофонға, таспаға жазуды бастаған сәтте қолдарындағы шегемен қарғаларды басқа-көзге қарамай піскілейсіңдер. Дауысынан қорықпандар. Бәлемдердің үндерін жазып алып, басқа қарғаларға тыңдатамыз. Сосын, келіп көрсін бұл маңға! Ал, кеттік...

Күйсандықтың тетігі шырт ете қалғанда Жәкемнің қолындағы көршеге алдындағы қарғаның төсіне кірші етіп қадалды. «Қғғғғ-ғғарrrrrr!» деген аса аянышты үн құлақты тесіп, миыма шағылды. Орнымнан қалай ұшып тұрғанымды білмеймін. Бәріміз сілейіп қалыппыз. Төсіне темір кірген бейбақ құйқа шымырлатар үнмен бебеулеп жатыр. «Не қарап тұрсыңдар!». Қабыл айғай сала ұрандап, менің қолымдағы бізді жұлып алып, жерде сілейіп жатқан қарғаға пісіп-пісіп жіберді. «Кррррр-ғғакқк! Қикқк-ғғарррк! Қакқ-қакқ!». Қарға жылап жатқан секілді. Қарға жанына батқан жарадан аһ ұрып, айғайлап, көмек сұрағандай болды. Сол сәтте қанды топалаң басталды да кетті. Оң жақтан да, сол жақтан да тозақ үні, топырлай шандатып, қарға өлтіру ойыны қызып жатты. Қолыма қайдан іліккені белгісіз, әлдебір қисық шегемен бір бейбақты мен де піскілеп-ақ жатыр екем. «Жетер!», Жәкемнің дауысы. Қолы, бет-аузы, киімі қан-қан. Қансыраған қарғалар жабыла жалбарынып, ойбайлап жатты. Мұндай зар-зәһәр дауысты туғалы естімеген екем. Қолымдағы қисық шегенің таттанған ұшынан қап-кара қан тамшылап тұр. Құлағымда тозақ үні. Қарғаның үніне Әділдің бақыра жылағаны қосылды. О, бұл неткен бақытсыз үн еді! Қара қауырсындары шашыла, жұдырықтай ғана денелері қанға мал-шынған бейбақтар өзара бақұлдасып жатты-ау деймін. «Қғғ-ғаркк. Өлдім. Өлдім. Өлдім! Қарғыс атсын! Қарррр-ғғыс атссын, адам атаулыны! Қккққайдасыңдар, балапандарым? Өлдім!» деп, зарлады бір кәрі құзғын. «Қғғғаааа-ааа-аааа! Қап! Қарррр-ғыс тіледім!» «Өлдім! Өлдім!» деп жыласты қарғалар. Үш жүз, үш мың, үш жүз мың жылдар бойы бойына жинап келген қаралы қарғыстар атылды қарғалардың жүрегінен. Тозақтың бар тұрғыны арқалаған аһ ұрған ажал зары төгілді қарғалардың үнінен.

Қабыл қан-қан қолымен күйсандықты тоқтатты.

– Қарғаларды шығарып, босатып жіберіңдер. Неге сілейіп тұрсыңдар!

Жәкем тілін жұтқан адамдай түнеріп барып, қарғаларды далаға лақтырып тастады. Үлкен ұл балтамен жіптерді қиды. Төрт бейбақ әлсіз қарқылдай, қалбандай ұша-қона күнбағыс арасына сінді. Қалғаны қанаттарын сабалап, орындарында тыпырлайды. Дауыстары жыламсырай шығып, ақыры тыншыған болды.

– Жақсы жазылыпты! Магнитофоның керемет екен. Бәле, Әділдің де дауысы араласып кетіпті ғой. Ха-ха-ха! – Қойылымның бас режиссері айран-асыр, мәз-мейрам.

Әлгінде ғана өз қандарына тойған бейбақтардың жан тәсілім етердегі үндері таспаға ап-анық жазылыпты.

– Магнитофонды далаға шығарыңдар. Бар даусымен барқырата қосыңдар. Тыңдасын құс атаулы!

Қабыл арман ісі орындалған жандай разы рәуіште. Жәкем мен үлкен ұл сүйретіліп барып, күйсандықты тысқа шығарды. Аспан астын тозақ үні тітіретті тағы да. Сол сәтте...

Сол сәтте Сарыесік алабын жайлаған қарға атаулы таспадағы тозақ үніне қосыла қарқылдап, өзенге, одан әрідегі қоңыр тауларға қарата атылған бытыраша тым-тырақай ұшты.

...Қарғалар өзара сөйлеседі екен. Өзара тіл қатысып, жанына жаққан жайды, жанына батқан қайғыны бөліседі екен.

Кешкісін қос басында Әділ екеуіміз қалып, өзгелер совхоз орталығына оралды. Қабыл қарғаға ажал әкелген қаздың өзі ертең ішер сорпасын мақтап, Жәкеме «қара пәледен құтылғаныңды жуасың» деп көлігіне жайғасты. Біз екеулеп жүріп, қарғаларды көміп тастадық. Қалыңға сіңгендері таптырмады.

* * *

Сол жылы Жәкемнің шекілдеуік майын шығаратын шағын зауыты іске қосылды...

Күйсандық күніне төрт-бес мәрте ойнатылады...

Сарыесік алабында қарға тұрмақ, құс атаулы қалмады...

Келер жаз Әділ бала суға кетіп қайтыс болды. Тәнін таба алмадық...

Ойыма Құран Кәрімдегі «Мәида» сүресі шертетін ескі аңыз оралады:

«Мұхаммед саллаллаһу ғалайһи уа саллам оларға Адам (ғ.с.)-ның екі ұлының әңгімесін шынайы түрде оқы деді. Сол уақиғада екеуі Аллаға жақындық үшін құрбан шалған еді. Сонда біреуінен қабылданып, екіншісінен қабылданбаған еді. (Құрбаны қабылданбаған Қабыл еді) Әлбетте, «мен сені өлтіремін» деді. Сонда Әбіл «Алла сөзсіз тақуалардың құрбанын қабыл етеді» деді. «Сен мені шын өлтіруге қол созсаң да, мен сені өлтіру үшін қол созбаймын. Күдіксіз мен әлемдердің Раббы Алладан қорқамын!». «Сөзсіз мен, сенің өз күнәңмен менің күнәмді жүктеп, тозақтық болуыңды қаламаймын. Осы, залымдардың жазасы». Сонда оның нәпсісі туысын өлтіруге қызықтырды да ол, оны өлтіріп, зиянға ұшыраушылардан болды. Адам (ғ.с.) егіз ұл-қыздарды ауыстырып үйлендіреді екен. Бірақ, Қабыл өз сыңарымды аламын деп, Әбіл екеуі сергтесіп, құрбан шалғанда құрбаны қабылданбаған Қабыл, Әбілді өлтіріп, қайтерін білмей көтеріп жүргенде, күдірет күші жіберген екі қарға таласып, бірін-бірі өлтіріп, көмгенін көріп, көмеді). Сонда Алла, оған туысының өлігін жасыруын көрсету үшін жіберген қарға, жерді қаза бастағанда: «Әттең! Маған не болды? Туысымның денесін көмген қарға құрлы бола алмадым ба?» – деді де, өкінушілерден болды...».

* * *

«Ей, қарғалар, аталарым туралы айтындаршы маған...»

АҢ

...Қара түннен кабарып туған елес еді.

Алапат үлкен де емес, тым кіші деуге де келмес. Тырыған арық, терісі сүйегіне қынаша жабысқан. Түн түнегінен де өткен қап-қара еді. Қып-қызыл көзін Тәңірім жаратарда тозақтың бір түйір шоғымен қарып жіберген тәрізді. Көз емес еді ол. Ол мәңгі жазылмас жара еді. Тісі ше? Ақсыған сары тістері сақ-сақ етіп, көмейден лықсыған ашу-ыза толы арылды қайрап, жанып, жонып, сүңгіше кезеп шығарғандай. Оң езуінен салақұлаш тілі, тілден шұбырған жын-құсық та қоса ақтарылған. Әне-міне дегенше, сақылдаған тістері тілін турап жіберіп, аяғының астында аунақшыған топырақ топанына араласып кетердей. Айғай-сүреңге басқан қарулы топтан жанталаса қашқан ібіліс үш-төрт қырдан аса алмады. Соңынан ысқыра жеткен ып-ыстық оқ шүйдесінен дөп қадалып, басын жарып жіберген сәтте ақтық рет көкке атылып, бес-алты домалап барып, жантәсілім еткен. Қуғыншылар әп-сәтте жетті. Тозақ өртінен отқа оранып шыққан ібілістің тәнінде қылтанақ қалмай үйітілген екен. Аңшы етігімен төсінен бір теуіп, аунатып жібергенде шоқ қарып, пісіп қалған табандары сояу тырнақтарымен қоса түсе-түсе қалды. Адам алақанына жетеғабыл төрт табан енді жер баспайтыны анық еді. Сояу тырнақтар да қаһарлы иесінің әмірімен азығының алқымын орып түспес!

* * *

Ырғалған топты қамыстың үкісі желге ұшып, сабағы қатып-семген қысыр күз. Аптапты жаздың ақырғы демі жалын атқан кез ауыл іргесіндегі Сасықкөлдің де табаны тілініп, қақтанып қалатын. Бір тамшы су таппайсың. Көктемде аққу ұшып, қаз-үйрек айдынына қанат жайған деп кім айтады? Тек қопасы қалың тұсында танда түгін тәріздес дем шығаратын алақандай ғана батпақ қалар. Жазғытұрым алты ай жамылған тоңының тігісі сөгіліп, тоңынан бу бұйраланып, жігі ыдыраған даланың барша суы жылғаланып, құйылар еді Сасықкөлге. Қопа-қорысына үйрек-қаз ұя салады. Таңнан Күн әулие үйіне қайтқанша батпақты көлшік үсті қаз-қаңқыл, сұқсыр-сұңқылға толады. Әріден әуілдектің құмыққан үні, беріден шегірткенің шексіз шырылы түнге ұзатады мезгілді. Сол күндерді аңсап, кенезесі кепкен Сасықкөл тамыздың соңы, күйектің басында қылуатке түсіп кеткендей жер астына жасырынады. Құспен бірге көкке ұшып кетеді буланып. Қамысы қаудырап, қағы саудырап, жынысы тамыр-томар кемірген сұр тышқанға бұйырады. Аумағына ауыл қонғандай қамыстың табанынан дымқыл дым, жанарынан жасы кеткенмен ық жағына шықсаң демала алмай қаласың. Сасықкөлдің өзі жоқ болса да, иісі қалады, жарықтық. Білетіндер қалың құстың саңғырығы, көрші ауылдағы соқыр шалдың көктем сайын жоғалатын малының өлексесінің иісі деседі. Ауылдан қаңғып шығып кетіп, батпаққа батып қалған тайынша-торпақ та

Көктемнің мәлдір тамшысы

бар, мал жоғалса осы қамыстан іздендер деседі ел. Айтқыштар бірақ, аяқ баспайды бұл тұсқа. Әлдеқандай үрей айтысады ел. Біреулер таң бозында қамысқа енген топты шайтанды көрген-міс. Ырсиған арық, сүмірейіп, сүмниіп қалған, бойлары бес-алты жасар баладан сәл ғана озынқы екен. Түн ауа бәйгетөбе жақтан алтыбақан теуіп қайтқан қыз-бозбала қамыс арасынан жоқтау айтқан әйелдің зарын естіген-міс. Бәрі бірдей естіген. Бойын желік билеген біреулер барып, көрмек болған. Молданың немересі болмаса, барады екен де. Сол алып қалған. «Жын жайлаған қамысқа бармаған абзал» деген молдекеңнің тақиялы періштесі.

Сол Сасықкөл, Сасықкөлдің құпиясы бір-ақ күнде ашылды, керісінше, жылдар бойы елдің бай қиялынан тамызық алып келе жатқан қамысты қорыс-қопа бір-ақ күнде тып-типыл жойылды.

Тамыздың шырпы тастасаң лап ете түсер аптапты сәттерінің соңы күзге ұласқан, әлде, қыркүйек, әлде, қазанның шыбынсыз жаз күндерінің бірінде Шәкеңнің ауласына қос «джип» автокөлігі кеп тоқтады. Шәкеңнің қаладағы байшыкеш құдасы екен. Әкім атаулы, бай-бағлан бәрі жаппай аңшы боп кеткен, қаладағы сасық байлығынан жерігенсіп, дала кезіп кеткен кез. Бұлар да сол қатардан. Балық аулай шыққан, құс атпақ. Піл сауырлы қос «джиптің» жүксалғышы толған оқ-дәрі, ау-қармақ, арақ-шарап, азық-мүкәммал. Құданың мойнында дүрбі, басында қақырайған ши қалпақ. Күнқағары төрт қанат киіз үйдің шаңырағындай ковбой-қалпақ. Белге тізесін соқтырып, екі-үш қанжар ілген, оң иығынан оқшантай құлатқан. Үшінші дүниежүзілік соғысқа аттанып бара жатқан сынайда. Маң. Маңғаз. Шәкең қалбалақтай қарсы алды.

— Уа, құда, қош келдіңіз! Апырай, кешегінің батыры сіздей-ақ болған шығар. Пай-пай!

Құдасы да қарқ-қарқ етіп, Шәкеңді қапсыра құшты.

— Құс атамыз, болмаса, бөтелке атамыз. Тіпті, болмаса, құданың бір тоқтысын кәуап қып қайтамыз деп келеміз, Шәке!

— Ой, соның барлығын бірге көрген абзал шығар! Ал, төрлетіңіздер! Біз сусын ішкенше, бала да малға барып келер...

— Құдеке, ештеңеге әуре болмаңыз. Тандайымыз кеуіп келе жатқан жоқ. Татып жүрген дәм ғой. Қайта Сіз бізге еріңіз. Азығымыз жолда деп шыққанбыз.

Шәкеңнің құдасы кіреберістен қайтты. «Құда деген үйге бас сұқпаушы ма еді! Бірақ, бақайшағына дейін қаруланған пәленің үйге енгені де жаман ырым. Қазақ қылышын тастап кіруші еді ғой. Кірмесе, кірмей-ақ қойсын...». Әп-сәтте дайын болған Шәкеңді көліктің алдына жайғастырған аңшылар момақан ауылды шаңға қақалтып, түзге тартып отырды.

Құдасына «екі күн бойы табаным тартып жол жүретіндей, алақаным қышып әлдекімге амандасатындай болып жүр едім» деген Шәкеңнің таңы айырылған екі күн дала кезумен өтті. Ұшқан құс, жүтірген аң көзге ілікпінші! Ақбөкені ауып, арқары іргедегі полигон уынан арам өлген түлей түз, тарғыл тауда неғылған аңшылық?! Ақыры, сілелері қатып,

азықтары түгесіліп, соңғы бөтелке, бір білек колбасамен ауылға тақай кеп, Сасықкөлдің тұсына ат шалдырған. Оны-мұныны айтып, бірер сағат отырып, шөлмектегі уды тауысып, көлік жіберіп, ауылдан арақ алдырған топты аңшы масайрап отырғанда Жынды Жақай келді еңтігіп. Үсті-басы шаң-шаң әруей кезінде аруакты көкпаршы, айдарлы балуан еді дегенге кім сенер?

– Көкелер, өлтірмесендер, аузыма су тамызындаршы!

– Өй, не болды? Сен ішпеуші ең ғой?..

– Жоқ! Ішем! Дәл қазір! Бір ажалдан қалдым!

Жақай жылап жіберді. Шәкең әдемі отырысты қимағанымен, мына бәлелерден қалай құтылам деп отыр еді-ау.

– Ойбай, құйындар мынаған, – деді құдасы.

Балаша боздаған Жақай қырлы стаканды басына бір-ақ көтерді.

– Уф, – деді сосын, бір ажалдан қалдым! Қасқырға жем бола жаздадым!

Екі күн тірі аңның қиын көрмей, сай-саланы шөлмек шынысына толтырып келе жатқан аңшылар «Қайдаласып!» атып тұрды орындарынан.

– Өй, жындының сөзіне сеніп! Ей, қайдағы қасқыр?! Бұралқы иттен қорқып қашып келе жатқан шығарсың, малғұн неме!

Шәкең басу айтқанымен, құдалар тобы тік көтеріліп, Жақай ботадай боздап, ауыл іргесі азан-қазан боп кетті.

– Шын айтам, көке! Дәу қасқыр, мына қамыстың ішінде. Мен бұзау қарай шыққам. Осы копаға кірген шығар деп, сиыр соқпақпен тау жағынан сәл ғана бас сұғып қарағам. Бұзауымды паршалап тастапты. Мені көріп, тап берді. Бақырып, қапа жөнелгем. Ашыққа шығып үлгердім. Әйтпесе, өлген екем, сорлы басым!..

– Жүр, баста қасқырға!

– Жоқ, аға! Бармаймын!

– Айттым ғой, бұл жындының сөзіне сенуге болмайды...

Аңшылар тәжікелесіп бес-он минут тұрған соң, ақыры қамыс ішінде бұралқы ит болса да атпақ боп, мылтықтарын сарт-сұрт оқтап, атқа қонысты.

Сасықкөлдің тау жак тұсында сиыр соқпақ бары рас-тын. Шәкең еріксіз сонда бастады құдасын. Қаланың байын сасық батпақты қорысқа апаратынына қорынғанымен, амал жоқ. Копаға кірерде құдасы өзі алға түсті. Жиырма шақты қадам жасаған бетте алға түскен батыр қаққан қазықтай қалт тоқтаған. Қамыс-құрағы жапырылған алаңқайда Жақайдың бұзауы жайрап жатқан еді. Ала бұзаудың басы мен қауқиған қабырғасы, ақтарылған қарыны, төрт сирағы ғана қалған. Қанды топалаң бірер сағат бұрын ғана болған тәрізді.

– Мынау иттің «қолтаңбасы» емес. Қараңдар, сүйегін опырып жіберіпті! Үлкен төбет болмаса, мынадай тайынша шығар бұзауды копаға сүйреп кіргізе алмайды...

– Иә, иә!

– Енді не істейміз?

– Ауыл іргесін жайлаған қасекенді қалай көрмегенсіңдер, ей?!

– Оны кім ойлаған?! Ауыл итінің бәрін тері-терсек жинайтындар жайратып тастаған...

– Жаяу қамыс аралап жүргенде, айырылып қаламыз. Қасқырдан айла артылған ба? Кеттік, көлікке! Біз сәл алыстан қарап тұрамыз. Екі машина-мен кіріңдер.

– Ойбай, көлікті құртасың ғой, құдеке!

– Вездеход қой жарықтықтар! Бұйым емес! Тартындар! Кеттік!

Қамыс сыртына жүгіре шыққан жүргізушілер айналасы екі сағат ішінде аумағы төрт-бес шақырым болатын қамыс копа ішін үш-төрт мәрте тілгілеп шықты. Тоспада тұрғаны бар, осы тұстан қылаң береді-ау деп тұрғаны бар – аңшылар үп еткен желі жоқ күн астында қақталды әбден.

– Құдеке, құрысын! Қайтайық! Қасқыр әлдеқашан қашып кеткен шығар!

– Жоқ, қашпайды! Қайда барады қашқанда. Тау алыста. Біз кіргенде шығатындай болған жоқ. Ауыл жакқа кете алмайды. Жерге сіңіп, көкке ұшып кетпесе, осы сасықтың ішінде жатыр.

Арада екі сағат өте қайыра жиылған аңшылар бас құданың шешімімен копаға өрт қоймақ боп шешті.

– Күн желкем емес. Айнала тықыр, далаға өрт жайылмайды. Көрейік, жанкешті сабазды. Бір ауыл-әулеттің бұзау-торпағымен асырап отырарсыңдар ма! Бір күні ойнап, саяқ кеткен балаға шабады. Тезек теріп шыққан кемпір-сампырды жарып тастаса, обалы кімге?!

Құда қаласа, жан қала ма! «Онсыз да сасып жатқан батпақты қорыс. Оның үстіне әлгіндей жаманаты бар. Құрғап-кеуіп тұрған қау қамыс лап етер де, өше қалар. Қасқыр көтенішегі күйер болған соң өзі-ақ жортақтар алдымызда» деген оймен Шәкең бастаған үш жігіт Сасықкөл қонасының үш тұсынан от қойсын.

Даласы да, қаласы да сан мәрте өртенген қазақтың. Күйген сайы да, күйік тауы да жетеді бір басына. Бірақ, мұндай өртті көрмеп еді ол ауыл! Әуелі отау үйдің ауласына қазылған ошақтың жалынындай сызылып жанған алау көзді ашып-жұмғанша жалмауыз жауға айналды. Сытырлай өршіп, сатырлай шапшып, қурап жатқан қамыс көкке қолын соза алаулады. Күллі ауыл қора-там төбесіне шығып, күн салып қарап тұр еді. Бесіктегі бала шошып оянып, есіктегі келін ісін ұмытқан. Лапылдай қанат қаға, лақылдай құсқан от тұтаса келе жеті қабат қала үйіндей биікке шапшыды. Жалын тілі бұлты жоқ аспанға, одан әрі еңкейген Күннің орнын баспаққа атылды әуеге. Өршелене кеткен жалынның жалына жармасқан қап-қара түтін көк тіреген алып қара дінгекке айналды. Аспанның беймәлім тұсынан әлдебір түнек есігі ашылып, жерді жұтып баратқан акырзаман елесі орнап еді. Әжелер еріксіз кемсендеді, ақсақал бүгежектеп теріс айналды. Бала біткен шешесінің етегіне бас жасырған. Еңістен сәл қыраңға шыққан аңшылар, ауылдан алыстап, тау жак бетке барып, оттың бет қарыған қызуына шыдай алмай, жүз-жүз елу метрге шегінісіп тұрды. Аспан жалаған жалын тілінің апшыған зәр-зәһар ашуынан қорқып, шегінбеске шара жоқ еді.

– Апырай, мұндай ыстық болар ма еді! Бұлай болады деп кім ойлаған?!

Серік САҒЫНТАЙ

– Қасқыры құрығыр, қашып кеткен-ау! Әйтпесе, мына тозаққа жан баласы шыдар ма еді!

– Қасқыры құрысын! Елге не бетімізді айтамыз!

– Е, немене! Осы қамысты тамағына қосып ішуші ме еді елің?! Сасып-борсып жатқан боқ-қала емес пе!

– Күллі ауыл қарап тұр! Ой, Алла-ай! Атың шықпаса, жер өрте деген! Енді қайттым?! Тірідей көмдің ғой, құда-ай!

– Сен қоя тұр, құда! Ауыл-орманың, бау-шарбағың өртеніп бара жатқандай зарладың ғой!

Төс қағыстырған қос құда қыраң басында, көлік ішінде жүз шайысып отырғанда, шопыр бала айғай салды:

– Ойбай, қараңыздар! Шайтан! Шайтан!

– Шайтаны несі?!

– Оттың етегін қараңыздар! Әлдене секіріп жүр!

Бұлар көліктен секіре түскенімен, қызуы бет қаратпас өрт жаққа қарай алмай, қорғалақтап қалысты. Сәл мезеттен соң көк тіреген жалынның жалы жығылып, қаншама жыл құстың саңғырығы, мал жапасымен шымтезектей тұтасқан қамыс қопа қара түтін құсып жатқан еді. Жанарға қадалған нартқызыл от еңкейіп, қара түтін діңгек жерге жығылып, айналаға жайыла бастаған. Сол қап-қара түннің елесінің етегінен, түтінге тұншыққанымен әлі де тозақтық дүлей қызуы апшыған от шетінен әлдене сәт сайын секіріп-секіріп түсіп тұрды. Өлгінде жан-жақтан от қойғанда күңірене шулаған ауыл жаққа қаша алмай, тау жақтан анталап тұрған піл тұрыпты қос көліктен сескенген кәрі қасқыр – өткен қатал қыста жас арландар үйегінен айырып, сирағын сындырып кеткен, содан бері осы қорысты паналап, түн баласы әлсіз ұлып, Тәңіріне зарын төккен кәрі арлан – от ортасынан әзер сытылып, тұс-тұстан анталаған қалың жауына беттеп бата алмай, тозақ оты шыдатпас шаққа жеткенде, құйрығын шалып, жамбасын күйдіріп, сүйегін қарығанда ғана бір-екі секіріп қалып тұр еді.

– Ойпырай! Не деген ерлік, неткен ғаламат төзім еді мынау! Біз жүз метрден бетімізді басып, жасқанып тұрмыз, не деген жанкешті мақұлық еді!

– Ойбай-ай! Обал-ай! Тірідей өртеніп кетіпті-ау!

– Тәйт! Обалы несі! Көлікпен жақындандар жігіттер! Қашсын! Далаға қашып, күйігін басып алсын! Атып, қызығына қарық болайық. Ақыры терісі түкке жарамас, өті мен тырнағын алайық! Мінін дер атқа!

Құданың бұйрығын қалт жібермес екі жігіт пен аңшылар көлікке жандәрмен жайғасқанда, Шәкең қыр басында жер шөкелеп қала берді...

Ал, қасқыр – қаладан келген байшыкеш қазақтың қас дұшпаны – екіаяқты жауларынан қаймықса да, от-тозақта тірідей өртеніп, терісі жидіп, қақталып, сүйегіне жабысқан бөрі ақтық рет арс етіп, секіріп түсіп, жанарынан, бауырынан қан шүмектеп таудан сәл қиыстай шаба жөнелген. Джипке мінген әулекі топ қасқырды бір-екі қыраңнан асырмай қуып жетіп, бірден өлтіре қоймай, арыған денесінде бір қылтанақ қалмай

Көктемнің мөлдір тамшысы

үйітіліп кеткен, сол кеспірімен далалық аңнан гөрі тозақтық ібіліске доп келетін бейбақты әбден салықтырып барып, атып алған еді...

* * *

Қайран, Бөрі!

Кеше киеміз-тұғын! Бүгін бейшара міскін кейіпті жауымызға айналып кеткен. Жау да емес. Қарсы шауып, қайрат танытар күштен ада. Қашқын. Алланың қуғынға ұшыратқан шайтаны кейіпті, іңірде іргеден өрген көлеңкемен нәтсес ібіліс дерлік. Сізге де, бізге де бар өкпе-қапасын қара түнде көкке жолдаған ұлыма күйімен білдірмек. Ұлыма зарды кім естісе де, қайран Бөрінің тағдыры үшін жауапты! Жауаптымыз – естігеніміз үшін, қол ұшын созып, қорғамағанымыз үшін. Ести тұрып, үріккеніміз үшін. Киемізді танымай, көкірегімізге үрей паналатқанымыз үшін! Ұлыма зар құлағыңнан еніп, сүйегіңе жеткенін білер хал де жоқ. Сүйекке шағылған соң, ертең-ақ қанға сіңеді. Одан әрі... Одан әрі әйтеуір бір бейуақта, күңіренген ғаламның күрсінісі шерлі деміңмен қатар өрілгенде өзін де Бөріге айналасың. Бөріге емес-ау, кәрлі ібіліс, шалдыққан шайтанға. Бақи өртінен қашпаққа амал жоқ сосын..!

КӨКТЕМНІҢ МӨЛДІР ТАМШЫСЫ

Шалғайдағы, ұлтарактай ғана қалаға көктем кеш келді былтыр. Қыс ұзаққа созылған. Жаздың жағалауына ентелей кеп соғылып, демде демі тынған көктем толқыны бір жалт етіп көрініп, ғайып болған сиқырлы сұлу елес болды ескі шаһар үшін. Кеш болса да, көктем ғой. Лап етіп жанған бетте жалп етіп өше қалған шырақтай – сәулесін сағындырып, аңсатып кеп, көзінді қарықтырып, сезімді талықсытып жіберген. Көктем көздің жасындай сырғып, жаздың кірпігіне іліккен...

* * *

Қала шетіндегі ескі қойманың ішіндегі қыстан қалған сызды қуып шықты көктем. Әу баста шифермен қымталмаған қойма шатырындағы қар қыста да күн қызуымен ери жібіп, ақпанның ақырған аязында қақша тілініп, қақырап кеткен шайырлы қарамай арасына тоңази сіңіп, қатқан еді. Сәуірдің сәулесі тозған қарды тоқымша қаға бастаған күндері еріп, қойма төбесінің жарылған қарамайы арасындағы мұздан көктемнің алғашқы перзенті – жалқы тамшы жарыққа келген. Сол мөп-мөлдір тіршілік қойманың ішіндегі жылулы ауаға ұмтылып, ғұмырының жалғыз-ақ максатына – еденге тамып өліп кетуге асыққан. Қойма төбесін жапқан бетон плитаның жымдасқан жігіне шым-шымдай сіңіп, қардан еріп мұзға, мұздан сөгіліп суға құбылған жалғыз тамшы тіршілік те көктемнің жылуын бізден әрмен аңсай сырғып, ескі ғимараттың кеңістігіне мөлдірей қарап еді. Көктем боп қарап еді ол. Май мен шаң жұптасып, мүктеніп кеткен қойма қабырғалары, сонау түкпірдегі қалқиған қаракшы – нысаналар, ескірген еден жалғанның жалқы жұмыр жанарында жалт ете мөлдірей тұнып, аға жөнелді. Кешіккен көктемнің алғашқы бөлшегі құлап келе жатты қойма төбесінен. Сыз қамаған ауамен айналасып, қарғыннан қарғып шыққан жетім тамшы жылап келе жатты – құлап. Бір ғұмыр... Тырс етті де тынды. Тақтайы тозған еденге етпеттей құлап, лезде шылапара болды. Көктемнің тәнінен ажырап, қарғынның қағанағын жарып шыққан бір түйір ғана тіршілік бес метр биіктен еденге қарай зулап, жалт еткен мезеттей қып-қысқа ғұмырын сүріп-ақ үлгерді. Сол көктемнің ғұмыры да осы тамшы тағдырлас – зу-у етіп өте шыққан. Тым келте болды.

Одақ тарағалы ішіндегі мүлік-мүкәммалды саудалап тауысқан иесі қаладағы белгілі байшыкеш Мұратқа сатқан қойманы. Он шақты жыл қаңырап тұрған кең қойманы ерте көктемнен тазарта бастаған Мұркең ескі ғимараттың еденін қырып, қабырғасына өрмелеген сүлгіден арылтып, жазғасалым мұнда садақ тартатын мергендерді жиып, спорт клубын ашпақ еді. Қыста Қытайдан алдырған аймүйіз арбалет, саржа-садақтарын баптап, қойманың түкпіріне нысаналар орнатып қойған. Баласы екеуі жұмыстан жалыға бастағанда қатар тұра қап, адырна шірейтін. Оныншы сыныпты биыл тамамдайтын ұлы да садақ тартып, арбалеттің адырнасын ала өгіздей

Көктемнің мөлдір тамшысы

мөңірете, камыс сапты, қауырсын масақты, кірісі мұқыл, мұқыл болса да көбебұзар құрыштан соғылған сырлы жебені қаракшыға қарата аңырата атқанды жақсы көруші еді.

Бозбаланың құштарына айналған ермекке сеп болған Әйгерім қыздың жалт ойнатқан нұрлы жанары ғой. Көктемнің кешіккен жылуы қос жас өреннің де жүрегіндегі егіз тамшы – ынтықтық дәңегін кенет қыздырып, кеуделерінің сол жақ тұстарын бүлк еткізген. Егіз тамшы қосылмаққа ұмтылып, бір-біріне қарай талпынған. Қыз – он алтыда, бозбала – он жетіде. Адам ғұмыры көктемнің мөлдір тұнығындай гүл-дәуреннің алғашқы белесі ме еді сол күндер?! Бір күні сабақтан қайтып келе жатқан қыздың сөмкесін ала қашсын бозбала... Ерке қыз бозбаланың мұрнын қысып қап, сақылдай күліп, жүгіре жөнелген. Бұл оны қуып жетіп, екі бала бір-біріне еркелеп, ойнап жүрген... Бозбала бойжетіп қалған бүлдіршін қызға қып-қызыл жүректі шанши қадалған қырлы жебенің суреті бейнеленген откритка сыйлаған. Откритка ішіне «Мен сені жақсы көремін!» деп жазыпты. Қыздың беті дуылдап, жүрегі кенет дүрсілдей кеткен. Алақандай қағазды сүйіп алғанын да сезбей қалды. Екеуінің де жүрегіндегі ынтық тамшылар сәл ұлғая түсіп, кешіккен келте көктемнің тамыр лүпіліне ырғақ қосқан. Бозбала садақ тартқан сәтінде Ұрымның махаббат құдайы Әмірдің ойына түсетін. Көз алдына ғашық аңсарының бейнесі келіп, жүрегі тулай соғып, демі жиілейтін. Сынар тамшы егізіне ынтығып, кеудесін соққылайтын тәрізді еді. «Еділден атқан жебесі, Жайықтан асып жоғалған...» бағзы дәуір батыры деп сезінер еді өзін кейде. Жебесінің ұзаққа ұшқанын аңсайтын ұлан арбалеттің адырнасын шірей тартып, ең алыс қашықтыққа жеткізер межесіне қоятын тиекті.

...Сол күні әке-шешесі шет елге кеткен. Шығарып салып тұрғанда әкесі «Қолың тисе, қойма шатырының қарын күрей саларсың» деген. Сол айтқанын орындайын деп, үйден шықты бұл. Шатырға өрмелемес бұрын ішке кіріп, садақ тартқысы келді кенет. «Жұмыс қайда қашар?!» – деп ойлады жымып. Жымия жүріп, қойманы ашқан. Алақөленке кең сарайдың азынаған ауасы түршіктіріп-ақ жіберді. Сонда да күпәйкесін шеше сап, қабырғаға ұстатқан жай тартқан кентаврдың суреті бейнеленген плакаттың жоғары тұсындағы шегеге ілген. Кіреберісте тұрған партаны дырылдата сүйреп апарып, екі-үш метр жерге қойды. Түпкі бөлмеден арбалет алып келуге кеткен сәт шаң, май жұққан парта үстіне тырс-с етіп тамшы тамды. Бұл барып, өзінің қолы сүйсініп ұстайтын бүктемелі «Қарагер» садаққа ұмсынған. Қытайдың қара базарынан әкесі әкелген он шақты арбалеттің ішінен өзі еншілеп алған. «Қарагер» деп ат қойды. Былғарымен қапталған жеп-жеңіл қаруды күніне бір ұстамаса көңілі көншімейтін. Алты-жеті үкілі жебе салынған қорамсақты иығына аса салды. Жымия келіп, садағын партаға қойып, орамалмен шаңын сүрткен болды. Шаң басатындай болған жоқ, әрине. Кеше кешкісін келіп, нысананы ең алыс түкпірге жылжытып, бірер сағат ауа тілгілеген жүйрік жебелерімен. «Қазір!» деді ішінен. Серпімелі болатты сымша ширата тартып, әр тұсына қой қабырғасындай

құрыш пластинкалар тастап күшейтілген, иыққа тірер дүмінің өзі қытайдың сәнқой сардарларының винтовкасының үлгісінен алынған. Адырнасы шынашақ елі – пластик сымдардан өріле созылған. Шүріппесі саусаққа жұмсақ, тежегіш тетігінен ағытқан сәтте-ақ, шығырға ілінген адырнаны босатуға ғапыл дайын тұрар, тиектен шыққан бетінде шыны-пластик талшықтардан сірестіре созған жеп-жеңіл, кірісі мұқыл жебені зулатуға әзір арбалетті сүйсіне ұстап, оқтады. «Қаз-і-ір!» деді, демін тоқтатып. Нысана кешегі орнында тұр екен. «Бүгін ондыққа қадалмасаң, саған серт!» – деді кірісі құрыш сырлы жебеге. «Не болса да, қарымы қашыққа жетегіндей қылайын» деп, арбалеттің ең алысқа оқ атар межелі тұсына дейін тартты адырнаны. Алғашқы оғы зырқырап барып, нысанадан сәл биік тұстан зу етіп өте шығып, қарсы қабырғадағы қалыңдығы кереқарыс пенопластқа кірш ете қалды. Екіншісі сәл оңға қарай кетті. Үшінші... Төртінші оқ тіпті лаққан. Ашуланайын деді. Бесінші оқты қол мергендігіне басып, адырна тартқан бетте талтайып тұра қап, заулатты. Сегіздік! «Е, бәсе!» деді дауыстап. Қорамсақта соңғы жебе қалыпты. Оны да бүктемелі жағының белағашына салып, адырнаны сықырлата тартты. «Ең соңғы оқ! Ең соңғы мүмкіндік! Бұл ондыққа қадалмаса, атаңа нәлет, төбеден тамып тұрған тамшыны құрту үшін, қар күреуге кетуім керек. Кәне, қанды басың бері тарт! Қақ жүректің тұсы деп...!» деді ысылдай сыбырлап. Енді көздеп ата бергені сол еді ғой. Есік ашылып, көктемнің гүл-жұпарын ала Әйгерім кіріп келген. Кіріп келе сап, мұның ұйпа-тұйпа шаштарын одан сайын дудырата сап, қойма төріне қарай қашты. «Қап!» деді бұл. Артынан жүрегі бүлк ете түсіп, «жаным-ай...» деді жымыып. Арбалетті парта үстіне қоя салып, қызды қуа жөнелген. «Қазір жетіп ап, сүйіп алмасам ернінен!» деп ойлады да, өз ойынан өзі ұялып, беті ду ете қалды. Оншақты аттап жетіп алған, жетіп алған да ту сыртынан құшақтай кеткені есінде. Оң қолымен бойжеткеннің нәп-нәзік белінен орай бере, «тым жеңіл киініпті-ау» деп ойлады. Сол қолын иығына асып, мойнынан құшқаны есінде. Құшқан бетте еңкейіңкіреп, қыз ернінен тұңғыш рет өбіп қалды...

Қыз бен бозбаланың егіз жүрегіндегі қос тамшы сезім дулатқан тәндерінде шиыршық атқан қан тамырлары арқылы тәтті сүйіспен табысқан еріндерге қарай зауламаққа қалт тынып, тоқтаған сәтте шатырдың төбесінен жылай ағып келе жатқан көктемнің бір мөлдір өмірі парта үстінде оқтаулы күйде атылмай қалған арбалеттің шүріппесіне былш-ш етіп құлап түскен еді. Тежегіш тетігі тірек нүктесінен ажырап, мергеннің сұқ саусағын қапысыз күтіп тұрған жұмсақ серіппелі шүріппе басылып та кеткен сол сәт. Жебесінің кірісі нысанаға бағытталған аймүйіз арбалет кенет дір-р етіп, серпіле түсіп, керілген адырна шірей тіреп тұрған қамыссап құрыш оқ қойма түкпіріне қарай суылдап ұша жөнелді. Ұша жөнелді – көктемнің дерткен төсінен тамып кеткен әлемдегі салмағы ең ауыр тамшыдан серпіле атылған ажал жебесі. Суылдап ұшып бара жатқан жебенің бағытында еркелей ойнап, қытықтасып, бақыттың алғашқы мастығын көтере алмай тәлтіректей кетіп бір-біріне сүйеніскен, сүйенісе

кетіп, өмір-көктемдерінде алғаш рет сүйісіп қалған қыз-жігіт нысана боп тұр еді. Екі жас, екі мастың жүрегінде бұлқынып тұрып қалған егіз тамшы бір-біріне қарай заулап ағуға батпай, алғаш кешкен алапат сезімнен дір қағып тұрған сәт құшақтасқан қос тәннің жүрек тұсына құрыш жебе қадала кеткен еді. Бұрала қашқан сұлу бойжеткенге жайрандап жеткен бозбала қыздың ту сыртынан қапсыра құшып, сәл еңкейе емінген қалпы еркелей күлген, әнтек шалқақтай қалып, былқ-сылқ етіп ойнап тұрған ғашығының қауызына шық тұнған қызыл гүлдей ернінен сүйген сәті еді. Адырнадан ұли ұшып, зырқырап жеткен мұқыл кірісті қандыауыз жебе бозбаланың жауырыны етегінен қадалып, дүрс-дүрс етіп, дүр сілкініп қалған жүрегіндегі ынтықтық тамшысын пышырата жарып өте шыққан. Бозбаланың жүрегін қақ бөліп өткен сұм жебе! Жалт еткен сәтте «аһ» деп ышқына да алмай қалған жігіттің кеудесін көктей кеткен оқ қыздың жүрегіне де шаншылып, бүрін сезім түрткен тал-шыбықтай тәнін тесіп өте шыққан еді. Егіз жүректегі қос тамшы қандыауыз жебенің кірісінде қауышып, солығы басылмаған ажал оғы сәл алыстағы, адам кейіпті қалқиған нысананың ондығы таңбаланған қызыл шеңбердің дәл ортасына қадалып, дыр-р етіп тынған.

Аспан асты осынша тар ма еді?! Көктемнің мөп-мөлдір бір тамшы жасы қас-қағым тірлігін жалғыз тыя салмай, сезім, махаббат тұнған қос өмірді қоса ала кетуі әділет пе?! «Тым жеңіл киініпті-ау...» деп ойлады жалған өмір басынан бақиға ұшып бара жатқан бозбала. «Аһ» деді ақтық рет өмірінде алғашқы тәтті сүйіс дәмін татып, елжірей қатып қалған бойжеткен.

Қаланың елеусіз бір шетіндегі иесіз қойманың дәл ортасында бір-біріне сүйенісіп тұрған екі жастың түйіскен басынан, сүйіскен ернінен көктемдей мөп-мөлдір өмір өксік боп шығып, сәуірдің сәулесі сүйген аспанға қарай ұшып бара жатқан еді. Көктем де, аспан да, жер де, тіпті анау нысана ондығына қадалып, соңғы тұяқ серпістей кенет діріл қағып қап, қалт тынған жебеден тамып бара жатқан қанкүрсен тамшы да жалт еткен жалғыз сәт екі ғашықтың жүрегімен бірге қалт тоқтап, түпсіз ғаламның ғайыбына үзіліп түсіп құлай кеткен-ді.

* * *

Сол көктемдей мөлдір маусым келмес бұл ғасырда енді! Келсе де шалғайдағы ұлтарактай ғана шаһарға соқпайды...

Сол мазан маусымнан қалған жалқы белгі – көктен тамып, жерге құлай сіңіп кеткен мөлдірліктің моласындай қос төмпешіктің ортасына биыл көктемде садақ жебесіндей сабағының әр тұсына тікен біткен қып-қызыл гүл өсіп шықты...

АҢШЫ

Аңшы биыл ерек қартайып кетті. Қары қалың қыстың қамалына тұтқиылдан тиген көктем күнінің қызуын көтере алмай күрт еріген күрткі қармен бірге көбесі сөгіліп, арнасын аласапыран шайқаған өзен жатаған жағалаудан жайылып шығып, астына қызыл су жүгірткенде тітіреп түсе қалар ойдым-ойпат жердің оппасындай тосын, жылдам қартайып кетті. «Күйкі күйбеңге кіріптарланып, пеш түбінен алыстамай, үйкүшік боп барам-ау. Ақ сауыр кеңістік көзіңді қарып, аязы алқымыңды сығып, өкпенді өрт сүйгендей дулатар, ей, даланың ауасы-ай! Сонарға шығар күн қайда! Жарықтық, Теңбілкөктің сауырына біржамбастай отырып, қоныштан шақша суырып, қыр бөктерінде баспалап байыздар күн жоқ енді, жоқ. Өзгеге елтіп, ит жүгіртіп, құс салмадым. Сенгенім шыққыр көзім мен қарыма қанжар ұрса да қалтырамас қолым еді. Бұған да жетті дербене-дерт». Әнеу-бір жылы «Охотсоюздың» дөкейі әдейі іздеп келіп, екі қыр астындағы аңның қай тұсқа тұмсық бұрғанын дөп басар сезігі мен қара мылтықтың қарауылынан ұшқан құс, жүгірген аң қапы кетпес мергендігіне тәнті боп, сыйға тартқан қосауыз да әпербақан мілитсәнің қолтығында кетті. Салық төлемеген – айыбы, дөкіметі жоқ. Алдын ала естіп-біліп, қылтадан қырқар әлдебір қыршаңқының айдауымен дөп басып, аңдың келген. Екі мылтықты да әкетті. Бірін қайтарып аларға пенсияның үшеуінің белі көтермейді. «Қайыссары кемпірден аса алмас күнім бұл. Бұлдағаның түздің түлкі-қасқыры болса, қақпан құр дейді. Қақпанға өзімді түсіріп кетті-ау қу күйкі күнкөріс. Ей, заманның заңы қоянның жымындай-ақ – сонарда анық, күн ауыса бере қылу білінсе, жым-жылас. Кімге, неге, не үшін сенеміз? Қаптаған қорқау ойға тірідей жем болғанша, жапанда жортып, өзінмен тең тағыға тіл қатып, жығылсаң, тағы да түз тағысы тамтығынды тазалар жеміт болған артық! Қой, күпірлік бәрі...».

Екі күн бойы қасқырға құрар қақпанын айналдырды. Шатырда шаң басып жатқанына не заман! Соңғы рет қосауызының құндағын борсық соғам деп тасқа тигізіп сындырған күзде бір құрып, қысқа таман майлап тығып тастаған. Қоянның майымен. Шыңжырын қазығымен қоса, төбеттің күркесінің жанынан тапты. «Бөріге бұйырар асылдың құтсыз құтпанның қарғысын тізер тексіз темір болған түрі-ай...».

Өзімен өзі күбірлеп сөйлесу далада саяқ жортар аңшының ежелгі әдеті. Ұйықтағанда да күбірлеп кейіп, оянганда да көрер таңының барына тәуба айтып тұрады.

Ақыры теңбілдің арқасына тоқым төсер күн туды. Күн тымық. Аязытқан ауада ұсақ жылтың-тікен сүңгілер күнге шағылысып, көзді қарықтырады. Әншейінде сонарда атқа қонар аңшының таң атарда іргеден өрген жылқы ізіне түсіп алып ескі там жақтағы таудан асқанын көріп, сары бәйбіше ернін сылып еткізді.

– Тышқан қақпанын арқалап кетті, әне, мылтығы құрып тынышталып еді. Әй, дауасыз далабезер-ай, ана Қоңқа құсап, сақалын сорпаға малы-еп, пеш түбінде отырмай ма!..

Көктемнің мөлдір тамшысы

Аңшы ескі тамға тақау бұрнағы жылдары шопандар өлексе асып қоятын дінгек ашаға келіп, атын байлап, қанжығада салақтаған өгіздің терісі сыдырылмаған оң жамбасын іліп қойды. Алдыңғы күні тура ауыл іргесінде жарып кетіпті. Кеше ерінбей барып, балталап шауып әкеп, шатырдағы мұржа түбіне қойған. Сәл жібіпті. Қақпандарын алты-жеті қадам алыстау жерге ағашты қоршап құрып тастады. Бұл бір тосын әдіс. Өзі мырс-мырс күліп қояды. Өмірі аң аулаудан артық рақат, ләззатты көрмеген аңшы өзіне-өзі күліп жүр. «Түнгі отты шыр айналған жынды көбелектің қанатын от шарпып күйеді. Әй, көрсеқызарлық-ай. Қасқыр көбелек емес. Әрине, ағашқа ол келеді. Әрине, ол да шыр айналады. Бірақ, көбелекше жақындамайды. Алағызып, аузынан сілекейі шұбырып, жалаңдап жүріп қақпанға түсуі кәдік. «Мә, ендеше, қанды басың бері тарт». Аңшы шынжырларды ағаш түбіне байлап бекітіп, көп аялдамай, үстіңгі ернінің астына сыңар шөкім у жасыл насыбайды көміп тастап жүріп кетті. «Е, бүркіт қартайса тышқаншы, аңшы қартайса қақпаншы болады деген осы-е-е...». Түске таман қылаулаған қар айналаны бір тегіс көмкеріп тастады.

Сол түні көптен бері тыныш ұйықтаған. Ертеңіне сары бәйбішенің шаруашылығынан шыға алмады. Аңшының екі ұлы бар-тұғын. Екеуі де қалаға кеткелі бес-алты қыс қырқаға қарын қондырды. «Келсе де зиян болмаса, пайда жоқ. Қалаға қоныс аудар деп кемпірдің түндігін желпілдетіп, әуре-сарсаңға салудан өзгені білмейді. Кеудемде жаным барда кетпеспін туған жерден. Тәйірі, не өмір бар қалада!». Кешкісін осы ой тағы оралған. Осыдан отыз жыл бұрын өзі әскерден келгесін салған үйінің сырғауыл төбесіне қарап жатып кіжінген. «Осы үйде туды, өсті, жетілді, кетті, енді кеп менсінбейді, адамның баласы емес өңшең айуан...» Кемпірі де аңшының кенет көгіс тартқан жүдеу жүзіне қарап аяған. «Қайтсін-ай, далаға шығып бір шолып келмесе, ас батпайтын адам отқа қарап қалғанына қорынады-ау...». Екеуден-екеу тұнжырап отырып, қою шайды ұзақ сораптады. «Адам нені сүйсе соның құлы. Түбі сол жаны сүйген зат алып ұрып, басынан аттап кетеді-ау. Өмірде бәрі соған негізделген. Өнерді үйрену мен жирену содан туса керек. Кез келген істен дер кезінде бас тарта білу – міне, ең мықтылық». Осыны ұққан. «Бірақ, кім біліпті?!». Қай жылы, қай қырдың бөктерінде баспалап тұрып ұқты. Әлде, бұдырайып бездене біткен күрзісімен қақпанға қапылған қасқырды ұрып жатып, қызыл шоқ көзіне қарап тұрып ойлады ма, есінде жоқ. Содан бері санасына сыздықтап, сыналап кіріп, үңгіп үңірейтін тастаған. «Адам әуелі бір құштарын тапқасын, одан айырылмақ емес. Африка аңшылары маймылды тірідей ұстау үшін орман жиегіне қақпан құрады екен. Қақпан деймін-ау. Адам басындай асқабақтың ішін үңгіп, үстінен шағын ғана тесік ойып, жерге бекітіп тастайды екен-дүр. Сосын ішіне маймыл сүйіп жейтін жаңғақ тастамақ. Қақпаны осы. Орманнан шыққан әулекі маймыл көрсеқызарлығына басып, асқабаққа тақап жеңсік асын көреді. Көзі тұнып кетеді-ау сонда. Ақымақ неме ойыққа қолын сұғып жіберіп, үш-төрт жаңғақты бір-ақ уыстайды. Енді ала қояйын десе қолы шықпайды. Қайтеді енді?! Жібере салайын десе кимайды. Сәлден соң ақсия күліп, негрлер жетеді. Сонда көрсе, шіркін, маймылды! Ай-ай, ақымақ!

Асқабақты айнала, аласұра, жанталаса жанұшырғанымен, қолын, сұғанақ қолын босата алмайды, нәпсінің құлы. Адамның несі артық со шіркіннен?! Неміз әулие?! Өмір бойы өзінді күйкі күйбеңге шырмауықша шандумен етесің. Сонда деймін-ау, адамның өзі емес, құлқыны өмір сүре ме?! Солай-ау... Не бітірдім? Не тындырдым? Нендей мақсатым бар? Нені мұрат тұттым тірлікте, тұрлаусыз, тұрақсыз тірлікте?».

— Шал-оу, тамақ суып қалды...

Аңшы жатарда шатырда жылы мұржа түбінде қалып, иістене бастаған кесек етті сенектегі үш литрлік банкінің ішіне тастап, қора үстіне қоя салды. Түн аязытатын түрі бар.

Аяз ертеңіне түске дейін аттан түскен жоқ. Түске таман қоржынына жұмыр қазжамбас әлдене салып ап, шарбақтан шығып бара жатқан аңшының жонына қарап, сары кемпір, шөге қартайған ұсқынын көріп, енді қала туралы әңгіме қозғамасқа бекінді. «Онсыз да жабырқау жарым көңілін қайтем құлазытып...».

Қыр басына көтерілген аңшы тізгін тежеп, артына қарады. «Ұдай ғана ауыл-тын. Көшіп жатыр, көшіп жатыр қалаға. Бірер жыл бұрын дәл осылай қыр басынан қарағанда, таңнан бері түгін созған мұржалы үйлер бұлт еміп тұрғандай емініп, еңсесі көтеріңкі болушы еді. Қазір не — жер бауырлап, бұлт емгенің не, керісінше, бұлт езгендей шөгінкі, жатаған. Ол кездің түтіні де боз-бұйра, қазбауырланып мамырлар еді. Қазір бір түрлі қара қошқыл, бұжыр. Көмір жоқ, көбі мәшиненің доңғалағын турап жағады-ау, сірә...».

Ескі там жаққа тақай бере, қоржынын ағытып, ішінен түбіне кесек ет қатып жабысқан банкіні алып, аулақтау оппаға лақтырып жіберді. Кенет мырс етті. «Адамнан айлалы емес шығар. Тәйірі, маймылда бар құлқын сенде де бар шығар, қасқа... Қақпан құрылған жаққа тақамады. Қыркаға шығып дүрбі салған. Бәрі сол беті. Тек бір-екі сауысқан ашаға қонып-ұшып жүр. «Ертең түс ауа соғармын».

Түнгі аяз шыңылтыр болды. Кеш таяп, көлеңкесі ебедейсіз ұзарар сәттен-ақ күре жол бойын тіміскілеп, тімтініп, таңға шейін түк мандытпаған түлкі шығыс жақ боз қылаң бояу ақтара бере, ескі там жаққа тұмсығын қарға сүзе сұлатып тартқан. Күндегі әдегі. Кеше кеште дінгек аша тұсынан сауысқан ұшқанын аңдаған. Тақағанда қасқыр иісін сезіп, кілт бұрылған. Не де болса, бармақ. Қыр аса сәл орағытып, ыққа қарай, ауылға қарай бұрылды. Аз ғана жүргенде қытықшыл тұмсығына ет иісі жетті. Өлексе иісі. Қасқырдан қалған болар. Қырға беттемей, ойыспен аңдап тақау абзал. Кенет иістің мүлдем аша жақтан жетпегенін сезді. Тіпті, жақыннан, шолақ сай тұйықтала біткен қалың қатқан қар үстінде әлдене қарауытады. Иіс те сол жақтан. Түлкі сәл қиыстап, еріксіз қырға беттеді. Қырға шыққанда көрді, алыс аша маңында сауысқан ұшып-қонып жүр. Сәл кідіріп, солай тартпақ боп, алдыңғы аяғын көтеріп, мойнын соза етекке көз тастады. Әлгі орнында жатыр. Қыр жотасымен ілгерілеп, тура тұсына келді. Қозғалмайды. Қайта айналып, ық жағына шықты. Әлі сол иіс, борсып сасыған еттің иісі. Дымын білдірмей, келесі жаққа ығысты. Жермен-жексен боп сырғып, біршама тақады. Сонда анық аңдаған, күнде өзі жол бойында көретін жылтыр зат.

Тек көлемділеу. Иіс те сол заттан мұңкіп тұр. Манайда еш із жоқ. Қайдан келуі мүмкін. Түлкі қайта қырға шықты. Таң бозарып атты әбден. Сосын асықпай төменге, жылтыр зат жатқан тұсқа жылжыды. Баспалап кеп, әбден тақап, тұмсығымен тұртып қап, ыршып түсті. Әлгі зат сәл қозғалды да, қимылсыз қалды. Жылтыр заттан мұндай иісті бірінші рет сезіп тұр. Жол жиегінде бұдан көп кіші ұзынша жылтыр заттар қаптап жатады. Иісі өткір, жан төзгісіз. Бірде тістелеп те көрген, қатты, ернеуінен ашқылтым дәм шығады. Сосын елемеген. Ал мынадан ет иісі мұңкіп, делебені қоздырып-ақ тұр. Түлкі тағы тақап кеп, жылтыр зат ішіндегі қарауытқан кесек етті анық көрді. Тағы да тұрткен. Анау аунап түсіп жата берді. Қыр басына және шығып қайтқан түлкі енді еркінсіді. Мынау оңай берілетін жау көрінбейді. Тақап, тұмсығымен, аяғымен тұртіп көрді. Домаланып жата береді. Кенет түлкі иіс мұңкіп тұрған бәнке аузын аңдады. Кесек ет тіпті, анық көрінеді. Сілекейі құрғыр, шұбырып барады-ай. Бойын құмарлық құрты қоздырған түлкі абайсыз сынқ етіп, ыңырысып жіберді. Ет жемегелі неше тәулік. Көзі бозарып, тұмсығы дымданып-ақ кетті. Келесі сәтте дымы құрыған түлкі бәнкеге басын бір-ақ сұғып, түбінде қатқан етті қажай тістеп алды. Құрғыр, қатып қалыпты. Тісі бағып, тіліне тәтті дәм жеткен түлкі масаттана ыр етіп, етті үзіп алды. Сонда байқаған, жылтыр зат аппақ боп қырауытып қалыпты. Өз демі жиілеп, тынысы тарылып барады. Кенет басын суырайын десе, әлгі бәле қоса қозғалып, жіберер емес. Қос аяғымен тырналап, қанша шегінсе де, құлақтарына шейін кептеле еніп, сәл жіңішкелеу мойнына жабысып қалыпты. Түлкі ызалана шаңқылдап, басын жерге соға аласұрды. Анау босатқан орнына қылқындырып барады. Дүние мылқау тұман. Бір орнында шыр айналып, шегіншектеп, біресе секіріп, біресе аунап жанталасқан түлкі таза жындануға шақ қалды.

Екі бүйірінен ыр-ыр етіп, өмірі көрмеген бәлемен алысып, кенет тоқтай қалды. Ырс-ырс еткен өз үнінен өзге алыста арылдаған ызалы қасқыр даусы еміс-еміс естіледі. Зәресі ұшқан түлкі қайда қашарын білмей жөней берген...

Аңшы бүгін атқа ерекше көңілденіп қонды. Ертемен сапысын жанып, келтек күрзісін сайлады.

— Кемпір, асыңды қамдай бер. Бүгін бір түлкі, бір қасқыр тастаймын алдыңа.

Аңшының қунақ тартқанына кемпірі де қуанып қалды.

— Е, бар, бар. Малыңды түгендеп қайт. Түлкі не теңім, далада кезіккен біреуге байлап кетерсің...

— Жо, осы жолы тура ешкімге бермей өзіңе әкелмесем.

— Иә, дайындап отыр саған.

Ернін сылып еткізді.

Күрзісін сүйреткен аңшы ескі там жаққа қарай шоқытып барады. Өне, қырдан асты. Тағы бір қырдан аса дүрбі салып, аша ағаш тұсында топтанған қарға-сауысқан мен сәл әріректе аласұрған түлкіні байқады. «Е, қу құлқын, кімнің басын алмадың сен. Өмір осы — қалаға барсаң да, далада қалсаң да».

Күн ерекше аяз-тұғын...

АУЫЛЫҢ СЕНІҢ ІРГЕЛІ...

(эпидтер)

1. Жаңбырлы жаз

Аудан орталығындағы аурухананың травматология бөліміне Көкенай мен Бақан жексенбі күні түс ауа жеткізілді. Демалыс күні қай дәрігер бәліште болушы еді? Әрі науқан – қыс қысқа сыртында қылпытып қылышын қайрап жатыр. Екі наукас еріксіз дүйсенбіні күтеді. Көкенайдың «Жасыл орақ» кәмпаниясының соңы бірдеңеге ұрындыратынын құрғыр іші сезген Бақан – әттең, тілі болса жақсылап бір сыбар еді – «атаманын» көзбен атып, ызбарланып жатыр. Анау өкпелеген кісіше бұған желкесін беріп тоң-торыс...

* * *

Көкенайдың отбасындағы науқандық «Кәсіподақ жиылысы» биыл жылдағыдан ертерек әрі көрінеу жайма-шуақ атмосферада өтті. «Кәсіподақ жиылысының» күн тәртібіндегі негізгі әм жалқы мәселе – «Жасыл орақ – 199...» науқаны. “Одақ төрайымы” Көкенайдың кемпөшкесі Рәзия күйеуі мені інісіне (кәсіподақ мүшелері) былтырғы, одан арғы жылдарға шолу жасап, шүйлігіп өтіп, биылғы жылғы жалпы шығындар мен дайындық мәселесі туралы хабарлама жасады. Тура артық-кемсіз екі аптаға созылатын кәмпанияға 2 тоқты, жарты мөшек ұн, 1 келі шәй, 3 келі қант, 1 пәшкі тұз, 400 литр сәлеркеге 8000 теңге (сәлерке удай қымбат!), тірәктірдің май-пай, оны-пұнысына плюс 200 теңге, 200 гр. кәмпит, тура сонша пішинә, 10 литр айран дегендей, 7 пәшке «Полет», 500 грамм спирт (спирт өт-те аз!), 10 пәшке сіріңке бөлінеді.

– Кемпір, спирт бөлгенің жақсылықтың нышаны екен...

– Әдірем, саған берейін деп отырмын. «Берекелі болсын» деп көрші манайдың ішкіштері келмей ме? Өзің-ақ ертіп әкелерсің...

– Бәсе, неғып ий қалды десем, кәмпит-пішинә жегізбексің ғой, бионер кездегідей...

– Әдірем...

– Біражола салат-мәнті қоспадың ба?..

– Жарайды, ол кірмейді сметаға... Боссындар, ертең ертемен тұрып, тірәктір зәбәйт ет, қосқа шейін жетерлік сәлерке бар. Сосын 8000 теңгені тура шөп шауып біткен күні аласың, тасуға. Қалған бірөдуктің дайын. Шалғы шындаулы, киім жуулы. Отбой, жатындар.

– Құп болады, тәбәріш.., тәбәріш бірәпсөйүз. Қыз дайын болса, біз дайын.

– Қызшылын...

Жиылыс сонымен тарқаған. Тауық шақыра бастағаннан-ақ тірәктірді «зәбәйт» еткен екеу тележканы тіркеп ап, екі апталық тамақтарын тиіп ап, тартып берген. Аршалы сайдағы шабындық әжептәуір жер. Оған екеуі

Көктемнің мәлдір тамшысы

қалай жетіп, қалай қос тігіп, бір тоқтыны құбылаға қаратып шалып жіберіп, бірін қазыққа арқандап, т.б. өйткен-бүйткенін тізе берсе көп. Сөз шығын. Әуіріммен жеті күн өткен...

* * *

«Жатыр едім жайлауда пішен шауып-ай,

Ақ көйлегім су болды жаңбыр жауып-ай...»

Төпелеп өткен көп тамшы көнетоз ақ көйлегін денесіне жапсырып кеткен Көкенай шешіп сығып киюге ерініп, ыңырсып әуен төгіп ысқырып отыр. «Қайран, қазақтың әндері-ай, тура маған арналған. Бірақ, осының ылғи арғы жағын еске түсіре алмай қор болам. Қойшы. Шөпті айтсайшы. Мына жауын айналып келе берсе, шөпті су ғып ауырлатып жібереді-ау. Онда план бұзылады».

– Әй, Пахан, менде интереснейші бір идея бар. Айтайын ба? Тура төбеннен төмен қарай алтын құйғандай төгіп жіберейін бе? Ей, шіркін!..

– Не боп қалды? Жапан түзде қаңғыған не идея ол?..

– Айтайын ба? Айтып кеп жіберейін бе?..

– Айтсайшы енді, үздіктірмей. Қызын бұлдаған құдағиша...

– Ол былай. Мә, әуелі күбінді ыстап ал (қалтасынан алып темекі ұсынды). Ол былай. Желдіртіп жеті күн өтті. Шабындықты пәшти біттік. Жалпы, сен мәләдессің, тура атмәшинеден кем емессің...

– Жә, көпшік қоймай. Идея?!

– Енді екі-үш күннен соң шөп тасу үшін сәлеркеге ақша аламыз. 8000 теңге! Біз бірәпсөйүздің шешімімен сенбі күні соңғы рейс – оныншы рейсті жасап бітуіміз керек. Ол апаң жұма күні қалаға балалардың сабақ киімін әкелуге кетеді. Сол кезде біз он рейстің орнына жеті не сегіз рейс жасап, қалған ақшаға гөләйт етуіміз керек. Түсіндің бе?

– Вот, мәселе қайда! Содан?!

– Соданы несі-оу! Бір рейске 40 литр сәлерке – 800 теңге. Екі рейс 1600 теңге. 1600 теңге литрін 400 теңгеден алғанның өзінде 4 литр спирт. Жете ме саған! Жете ме апаң келгенше екі күн бура болуға?

Бақан орнынан қалай қарғып тұрғанын білмей қалды.

– Жетеді. Жетпек түгілі асып кетеді! Сенің басың бас-ей. Қайдан бәрін ойлай бересің, а?!

– Ойнама, жаман жезденмен. Ей, шіркін, сосын бір гөләйттасақ, ә! Көрші ауылдың брәкөнерлеріне барып қайтсақ, мотоциклмен. Бірақ ол үшін еңбек ету керек. Күннің жаумауын тіле, сонда мен жауам, сел ғып жіберем. Сылқитып тұрып, он рейстің шөбін сегіз рейске сыйдырып тиеу керек. Шөптің суланбауын тіле. Искусство требует жертв! Өзіңді, тірәктірді аяма. Во, сонда. «Ауылың сенің іргелі, шәйі көйлегің бүрмелі...»

Екі күнгі тамақ ішілмей қалды. Екі күн бойы екі шөпші қосқа от та жаққан жоқ. Қолға аттай 8000 теңге түсетін атты күнді күткен. Жай күткен жоқ, шөпті шөмелелеп, тәйт десе тұра қашуға дайын отырды. ...Әуіріммен екі күн өтті. Жаңбыр жаумады. Үш күннен соң кәсіподақ төрайымы қалаға

кетпек. Ақша кәссіден шықты. Содан не керек, екеуі шөпті сылқита, те-
лежканың рессорын қайкита тиеп, үш күнде ауылға алты қатынады. Бәрі
ойдағыдай. Көкенайдың жобасынша енді екі рейстік шөп қалды. Рәзия да
қалаға кетті. «Демалыс күні түс ауа келем, амандық болса. Шөбінді бітіріп,
етінді асып, дайын отыр».

Өз есебі түгел Көкенай оны ұғып жатқан жоқ...

* * *

Жұма күні кештетіп, Аршалы саймен келесі жазға дейін қоштасқан
екі шөпші Көкең қорасының төбесіне шошайта маялап, ала сиырдың
нәпақасын үйіп біте сала, жақсылап шаңбасар ұйымдастырып, ұйқыға
кеткен. Содан сенбі күні таң бозара шөліркеп ояңған Көкенай Баканды
жұлқылап тұрғызып ап, мотоциклді ауыл сыртына итеріп апарып, «көрші
ауыл, қайдасың, әйт, шұу» деп тартып отырды. Айтып-айтпай не керек, сол
күні түннің бір уағына шейін Қоңыраттың қалың итін абалатқан екі сері
әлдебір достарының сенегіндегі үстел басына түнеп шықты. Таң ата тағы
шөліркеп ояңған Көкенай «Иждің» бордачегінде қалған 300 гр. спиртті әкеп,
бірге сұлаған бес бөріні оятып бас жазып алып, «ауыл, қайдасың» деп аттың
басын елге бұрған.

«Қош бол, қалқам, көргенше,

Қайта айналып келгенше...»

Күн жексенбі. Түске шейін Күн де өртеніп, мотоцикл қайта-қайта қызып,
жүріс өнбей қойды.

— Ой, итаяқ, не подведи меня!

— Есегіңе мінгенше, жаяу кетем.

— Қой, ей, Пахан, кемедегіңің жаны бір. Сәл шыда, эне, карашы, бұлт
айналайын деді. Құрығанда шыбыштың кішкесіндей сіркіретеді.

— Рас-ау, э?!

Мотоциклдің «қаны» және бір көтеріліп суи бере баданадай ірі там-
шылар жетті жерге.

— Иә, сәт. Жолымызды оңғара көр. Бірәпсөйүздің қаһарына қалдыра
көрме. Кеттік.

— Давай, тарт. Түс боп қалды.

— Ей, жатыр едім жайлауда пішен шауып-ей,

Ақ көйлегім су болды жаңбыр жауып-ау...

— Дальше?..

— Арғы жағын ұмытып қалыппын. Ылғи есіме түсіре алмаймын.

— Сен құда шығарып салғанға жете алмай, мас боп қаласың ғой,
постоянно.

— Возможно...

Өзен жағалай біткен қалың шилеуіт арасындағы жалғыз аяқ жолмен
төтесінен тартып келе жатқан мотоциклдегі қос қыран кенет оң қапталдағы
өзенге қарап аңырып қалды. «Апыр-ау, бұ неғылған пләж?!» Өзеннің тал-
бұтасы сиреген құмдауыт жағалауында бір топ қыз-келіншек суға түсіп

Көктемнің мөлдір тамшысы

жатыр екен. Жаңбыр сіркіресе де, Күнді бұлт құшпаған. Жаздың соңғы
қызығын сарқып алғысы келмеген беймарал, мөлдір, бейқам, шадыман сәт.
Топты ару жайдақ өзенде су шашысып, даланың дарқан тыныштығын маз-
мейрам карнавалға айналдырып жіберген.

— Мәссаған, қыздар, е-гей!

— Айдалада неғылған қыздар-ей?!

— Па, шіркін! Жатыр едім жайлауда пішен шауып-ей,

Ақ көйлегім су болды жаңбыр жауып-ау...

Кенет таспадай сиыр соқпақта лекітіп келе жатқан қосаяқ «Иждің» доңға-
лақтары көктен кеп ұшты да кетті. Екі көзі қыздарда боп жолды ойламаған
Көкенай бұл маңда ескі тоғандардың сорабы барын тарс ұмытыпты. Оң
қанаттағы өзенге қарап әндете «құшып» бара жатқан Көкенайдың есіне
өлеңнің жалғасы сақ ете қалды:

...Сен есіме түскенде, беу қарағым-ай,

Ақ боз аттан жығылдым есім ауып-ай! «Тура маған арналған өлең!».
Келесі сәтте дүние бұлдыр тарта берді.

* * *

Екі сері естерін «ГАЗ-63-тің» бортында, қалың қыздың ортасында
жиды. Екеуінің де сөйлеуге жағдайлары келмей, бастары өзен жаққа қарай
қисайып, жақтары қарысып қалған. Әлгінде бұлар аударылғанда көріп
қалған қыздар жылдам машиналарын жеткізіп, аудан орталығына бір-ақ
тартқан. Бұлар әлде, Алматы, әлде, Жезқазғаннан келген Орталық Қазақстан
археологиялық экспедициясының мүшелері екен.

Дүйсенбі күні бәлністің бас дәрігері, Көкемайдың кемпөшкесі, көрші-
қолаң бәрі жиылып, екі шөпшінің басы бірдей неге оңға қарап қисайып
қалғанын білмей дал болды...

2. Сіз бармаған бір қыстақ

...Осы даладағы қаптаған тау-төбенің әйтеуір бір бөктерінде сіз бар-
маған бір қыстақ жатыр. Кәдімгі Хрущевтің тұсында қызыл кірпіштен
өріліп қаланған шатырлы барақ үй, баз қора, көктемінде көңнің иісі
мүңкіген шарбақ, шоқ шидің ту біткен тұсынан қазылып, қынасыз таспен
шегенделген тұщы құдық. Екі басты барақтың бір басы – фермер мырза-
ның ордасы, сыртының сылағы көшкен екінші бөлігіне күзем жүн мен
жабағы жүн, тулақ-тері кіріп алған. Тау қолтығында ұйлыққан топ теректің
ұшар басынан ала қарға қарқ етсе, маубас төбет іргенің май топырағын
бұрқ еткізіп, үш-төрт қарғып әрі барып, кері қайтады. Ескі жолды төмен
құлдилатқан қотыр қайқаннан бері қадалған жеті-сегіз бағанның кісі бойы
жетер тұсына дейін қоңыр бояуын көшіріп сүйкенген тана-торпақ, қақпағы
қаңтарылған құдыққа доғарылған арық-тырық қауғасап, барақ үйдің
тықыр желкесіне тік шаншылған сырық-антеннаның жел шайқаған теңселі
болмаса, бұл маңайда өзге қыбыр еткен тірлік нышаны жоқ. Айтпақшы, үй

орнындай төбесі тайпақ біткен төбешіктің кіндігінен көтерілген оба-тастың тапал көлеңкесінде зеріккен қойшы бала отыр. Ендеше тау астында тұп-тура жүз немесе екі жүзге тарта қой көк шөпті бырт-бырт жұлып, жайылып жүр деңіз. Қойшы балаға қосарласқан шабдар шолақ иегін ауыздығымен қасып, келте мойнын тұқыртып, қоңыр топырақты пыс-пыс иіскейді. Топ теректен тағы да ала қарға қарқылдайды, маубас төбет те өз міндетіне адал. Ал төргі үйде Оралхан ағамның әңгімесінен көшіп келген күйде төсек астындағы сандықты ашып, «анау жылы қайнысының құдасы кигізген», «түнеукүні орталықтағы абысыны беріп жіберген», «өзі алғалы үш киіп, қысқарып қалған» көйлек-жаулықтың нафталинін иіскеп, сол қалпында ұйқыға тұтқындаулы бәйбіше қорылдайды. Құдай-ау, бұл неткен марғау тірлік?!

Сәлден соң қотыр қайқанның а-арғы жағынан кәрі «Москвичтің», «ы-ы-ы» деп ышқынған «53-тің» үні шығады. Қойшы бала, шабдар шолақ, маң төбет пен ала қарға, тіпті, төргі үйдегі бәйбіше де елең-елең етісіп, тіріліп сала береді. Айдаладағы ауыл әп-сәтте абыр-сабыр ию-кию боп кетеді. Тайпақ төбеден қойшыекен құлдилап, бәйбіше күркедегі пештің күйесін білегіне шейін жағып алады. Маң төбетіңіз ендігі қайқанның жотасында жорғалаған шығар. Қайқаннан, қара жолдан шаң шығады. Мыжырайған күркенің тесік атаулысы көк жібек (жібегі де құрыған екен) түтінді есіп кетеді. Оны, қайдан келгені белгісіз, бір самал паршалап жатыр. Қара шәйнек томпаңдап пешке мініп, «ыз» ете қалғанда, есік алдына екі көлік тоқтайды. Базарға апарған малы өтіп, тиын-тебенге «жарты Қазақстанды көшіріп әкелген» отағасы шұбатылған шаң сейілмейінше кәбенке-де бүгежектеп, әлденені шұқылап, түспей қояды. Сәскеге ауысқан Күнді бұлтиған бұлт құшса да, көзін көлегейлеген бәйбіше күркенің есігіне сүйеніп, керісінше, есікті иығына сүйеп, шаңның үстінен басын қылтитады.

- И-иә, амансыңдар ма?
- Ат-көлік аман ба?
- Халдарың қалай?
- Қалай барып қайттыңдар?
- Мал-жан аман ба?
- Мәшинелерің бұзылғаннан сау ма?
- Ит-құс мазалаған жоқ па?
- Шаршадыңдар ма?
- Не жаңалық бар?
- Өздеріңде не жаңалық бар? – секілді жауабы жоқ, жоқ болса да түсінікті сауалдардың басын бір қайтарған соң, барлығы екі машинаға, одан соң үйге қарай аяңдайды. Әуелі бәйбіше есік ашуы керек, одан соң қожайын кіреді, қойшы бала қожайынның саптама етігін мықшындап шешуі керек, фермер төрт-бес рет ахылап-үхилеп біте бергенде екінші көліктегі нән сөмкелерді есікке езер сыйғызып, үлкен ұл кіруі керек. Мұнан соң қаланың лебін ала келген ала сөмкенің «ішек-қарны» ақтарылып түседі. Төрт-бес бөлек шай, арзан кэмпит-пішинә, бір бұрыштан қытайдың жылтыр сағаты

шыға ма-ау (оны қайтейін деп жүр екен?!). Жетілік шамның екі-үш метр білтесі, оншақты пәшкі «Пошет», «Қоланың» құтыларында езілмеген техн. спирт жатады. Мұның бәрі қайдан, қалай, қаншаға алынғаны, неге керектігі сарапқа түскен соң, бұрыштағы ескі шабаданға аттанады. Келесі сөмкеден екі-үш керзі етік, тағы да қытайдың тәпішкесі иісін аңқытып шыққан соң, бір бұрыштан бәйбішеге арналған көйлек-жаулық қылаң береді. Бәйбіше оны жымың-жымың етіп, тексеріп біте сала «нафталин әлеміне» бағыштайды. Енді күркеде қалған қара шәйнек еске түседі, ол, болса-болмаса, бұрқ-сарқ ашуға мінген. Қойшы бала таудан асып, ұсақ малды боқтап-сыбап санап әкеледі. Үлкен ұл мен бәйбіше баз қорада бес сиырдың желінін қақтауға кіріскен. Маң төбет жағы айырылып кеткенше есінеп, бүгін түннің мазасыз болатынын ойлап, сыңқ етіп қыңсылап қояды.

Рас, бүгінгі кештен түннің бір уағына дейін қыстақты мазасыздық жайлап алады. Фермер көкең баз қораны екі-үш айналып, шарбақты ыңырсыға сүйеніп, қойын санап ыңылдап жүреді. Қойшы бала көлікке мініп, дүрілдетіп қояды.

– Қой, ей, қой!

Төргі үйдің төрт ұялы терезесінен жетілік шам іңірге сығалағанда, маң төбет те шоқ теректегі ала қарғаға үн қосады. Оны түсінбеген үлкен ұл мылтығын сипап, шатырға шығып түседі. Содан Жетіқарақшы Темірқазықтан ширек орам озғанша, маң төбеттің арпылына үлкен ұлдың керзі етігінің тарпылы үндесіп, айрандай ұйыған түн іріп кетеді. Құдай-ау, бұл неткен мазасыз жұрт?!

Ертесіне бар тірлік қайтадан өз қалпына ауысады. Сол баяғы Хрущевтің барағы, баз қора, көң шарбақ, шеген құдық, қой мен қойшы бала, фермер мен бәйбіше, ала қарға-маң төбет, үйленбеген үлкен ұл айдалада – «Тәңірінің назарынан тыс қалған» ауылда ғұмыр кешіп жата береді. Ол жаққа газет-журнал да бармайды, телефон-телевизор, радио-магнитофон келместей боп кеткен. Анда-санда бір соққан орталықтағы туыстар мен қаңғыған құйын ғана мазаламаса, бұл ауыл жылына екі-ақ рет абыр-сабыр болады: күзде және көктемде – фермер қалаға мал сатып қайтқанда ғана...

ГҮЛМИРА

*Когда уже очень далеко уйдешь по жизненному пути,
то замечаешь, что попал не на ту дорогу.*

П. Буаст

...Отыз үш жыл өтіпті. Өрге шығамыз деп едік, ылдида секілдіміз. Бел асамыз деп едік, беткейлеп келе жатқандаймыз әлі.

Он бесте едім. Аңғал едім. Пәк едім.

Иә, құм қамаған бұйығы ауылдың момақан баласы, он бесте едің сен. «Ақын бала» деген атағың аудан алабына аян. «Сен де он бесте, құралай, мен де он бесте...» немесе «Ол кезде сен де он бесте, мен де он бесте...» деп келетін өлеңдер бар біздің жақта. Екеуін де сенікі деуге болады. Бірақ, он бес жасың өзіндікі емес екен...

Тырау-тырау тырналар бұлтты ойғанда ауылға келді Гүлмира. Қазір соны еске алғанда, әңгімелегенде «Ауылға цивилизация келгендей боп еді» деп қоясың кейде. Айтқандай, біздің бала бастан кешкен кеп туралы ел жақтағы жазушы көкем де тәмсіл тартқан. Бірақ, нақты болған жайды кейіпкердің өзінен тыңдаған абзал болар.

Ауыл-үй арасында көрікті қыз аз емес. Гүлмира солардың бәрінен бөлек. Үлбір жүзіне қарақат жанары, бүлдірген еріні, жайбарақат аңтарылған кірпіктері шақтап тартылған. Ауыл-үйдің түбіт мұрттарына қырдан қашқан түлкідей болды Гүлмира. Қыран қайда шүйетін? Ауыл жігіттері қыздарымен араздасып қала берді-ау жиі. Момақан ақын бала сол жылы он шақты үйлі ортаның «бас ақынына» айналған. Гүлмира үшін, Гүлмира деп, әуелі өз қатары қолқалаған: «Гүлмираға хат жазып бер. Өлеңмен». Ақын атаулы саудаға шорқақ – қиылған досты көп кинамай жазады. Тегін. Рақметін алады. Ертеңіне келесі ғашық. Ақын бала да бір жазған өлеңді қайталай алмайтын дертке шалдыққан екен. Жүрегін қос қолына ұстап, шығыршығын жұлып алған жарылғыш гранат уыстағандай боп, сәл босатса, атылып кететіндей, бозара, сол жүрекпен бірге дір қаққан Мәжнүнге – жаңа жыр. Мәжнүн – мәз. Гүлмираны ұмытып, өлеңге, хатқа, соны апаратын өзіне ғашық боп мәз. Ақын баланың жүрегіне түскен қара бас өлең құрты ауылдың алпыс ғашығының құснихатынан нәр алып, өсіп келеді. Ақыры, аямай шаққан. Мәжнүндердің тапсырысынан босап, оңаша ойға қалған күні шаққан. Тап қолқадан. Күретамыр буылып қалып, жүрек байғұс атқақтайды. Жүздеген ғасыр жасырынып келген жанартау дерлік. Тау қыртысын жамылған қатпар-қатпар қалың қоз лықсып шықпаққа әуре.

Сол күні бұл да көрген Гүлмираны. Бұрын да көрді ғой. Бір сынып төмен оқыды. Іштей ынтық. Сезімін өзге Мәжнүндердің атынан тізген хатқа мөрлеген. Бір күні әскерден сол күзде оралған Ноқай (шын есімі жадыдан өшкен) өтінішпен келді. Ноқай да Мәжнүндер әскеріне қосылыпты. «Сен маған Гүлмираға арнап хат жазып бересің. Ауылдың күллі бокмұрынына жазыпсың ғой. Маған жазатының олардың бәрінікінен артық болуы

Көктемнің мөлдір тамшысы

керек. «Авиа» конверт сатып алғанмын. Қазір отыр да жаз. Әйтпесе...». Өтініші – өктем, өзі – озбыр. Атылайын деп жатқан жанартаудан ауыр бір ыңыраныс лықсыған. Әбден пісіп-жетілген тау жарасы сыздап сыр берерде, етегіндегі бұлақ-қайнарлардың көзінен бұрқақтар суы улы сілтіге айналып, қайнап кететін. Мұның да жанарына жас кептелді. Ыза мен шарасыздық. «Махаббат ғадауатпен майдандасқан, қайран менің жүрегім мұз болмай ма...» деген ақынды түсіне кеткен. Мұз басып жатқан жанартаулар да болады. Ол атылса, сел басар болар манайды. Бұл да селдетсін өлеңді. Жо-жоқ, жанартауы атылмаған – алғашқы зілді күрсінісінің өзі көркем жырға айналған.

Әр жолының соңы «Гүлмира» деп аяқталатын, сиқырлы нәзік ноталармен ойнақшыған музыка еді ол өлең. Ноқайдан мұндай сезімді Гүлмира күтпесі анық. Тасын қаншама ғасыр қына жеп, мүжіп, морып кеткен тау да бір – Ноқайдың жүрегі, сезімі де бір. Ондай таудың басына қылтанақ та тұрақтамас болар. Ақыры, хат тұйықталған. «Үздіге хабар күтуші Ноқай. М.С.С.» деген аббревиатурамен. «Мен сізді, жо-жоқ, Ноқайдың атынан болса, сені ...сүйемін» деген. Әңгіменің көкесі хат жазылып біткен соң басталды. «Енді осы хатты мына конвертке сал. Сілекейінді шұбыртпай, байқап желімде. Тұра-тұр». Ноқай қалтасынан кішкене құты алып шығып, конверттің ішіне қарата «пыш» еткізді. Одеколон. «Қу қыздың танауын қытықтасын. Ал, енді іске кіріс». Конверт желімденгесін, Ноқай сезім арқалаған жұп-жұқа хатты алақанына салып, салмақтап байқады. Жүзінде абыржу бар. Тілініп кеткен ерінін жалап, мұрнына тақады. «Мұны енді өзің апарасың. «Сый қылсаң сыпыра қыл, жазғышбек! Ағасымен доссың ғой. Сенен еш күмән тумады. Менің үлкен басыммен шүйкедей шиборбайға барып тұрғаным ыңғайсыз емес пе, а?!». Атыларман жанартаудың бір бүйірінен ақ бұлт түстес бу сыздықтап шыға бастайтыны бар ғой. Сол іспетті, демі жиілеп, алқына бастаған ақын бала. «Жұр, кеттік». Көнбеске, шара кәне? Гүлмираның үйі ауылдағы жалғыз прожектордың түбінде еді. Ноқай сүт жарық ақтарылған бағанның түбінде қалды. «Кешікпей шық. Мылжып, отырып алма. Мен күтем. Жауабын дереу айтсын!». Өлгінде Ноқай салмақтайтындай-ақ екен, конверт – зіл батпан. Төсқалтаға тыққан ақын баланың жүрегінің сыздаған жаралы аузына, қолқа тамырына батып барады. Еңкіш тартып үйге кірген. Жер асты дүмпуі болар қарсаңда қатпардағы қалың қоздың қызуы тау баурайының топырағын дулатып, қыздырып, ерекше күйге бөлер еді. Мұның алақаны дуылдап, от шалып, күймегендей қалыпта. Ыстық өтіп, тер құрсап, булыққан тәрізді. Аузын ашса, жалын құсарман, шоқ шашып, демімен қаритындай. Қыз ағасы – досымен әңгіме құрған боп отырып, қағаберісте бұған жұғысып, аз-кем сұхбаттасуға ықтияр Гүлмираға хатты ұсынды. «Сенің өзіңнен бе?» – деді жанарын жалт ойнатқан «Өзге цивилизация өкілі». «Ноқай беріп жіберді. Жауабын күтіп, есік алдында тұр». Жалқын нұр шашқан жанар оты өшкендей болды қыздың. «Ондай болса, алмаймын. Өзіне апарып бер, поштабай!» Жалт-жұлт еткен жанарының гауһар тастары мың құбылып, өкпешіл

қыз өз бөлмесіне кетті. Бұған да аял жоқ енді. Әп-сәтте бар салмағынан айырылып, қауырсындай боп қалған «Авианы» жан қалтасына жытыра сап, үйден шыққан. Нокай шам түбіндегі түннің бір уыс жыртқығында жарбыш, шылым шегіп отыр. «Иә, поштабай, не болды?» Нокайдың аузына ауысқан қыздың сөзі намысын шабақтаған бұл одан әрмен түнерді. «Керегі жоқ хатыңның. Әуре болмасын!» деді. «Сен дұрыс бермегенсің ғой. Қызбен сөйлесу білмейтін боқмұрын неме!» «Мықты болсаң, өзің бармадың ба?» «Не дейсің, ей? Менің сендей «духтармен» кісіше сөйлескеніме семірген екенсің!». Өмірден соққы жемейтін ақын жоқ. Әсіресе, Нокай сынды дүлей дүмбілездер дарын атаулыға өш келеді ғой. Оны ақын бала білмейді, әрине. Бөктерін ауыл-үй күресін қылатын қотыр төбешіктердің желді күні кенет шаңғытып, ығындағы жазираны сасытатыны бар. Нокайдыкі сол еді.

Үш күн үйден шықпады тағдырдың алғаш соққысы Нокай боп тиген ақын. Бір жағынан, қыз алдында бетімен жер сүзген намысы, Нокайдың күрзі жұдырығы домбыққан бітеу жараға айналдырған жүзі, екінші жағынан, ауылда ешкім тік келе алмайтын дөкірді сөзден жыққандығы, әм қыздың «Хат сенен бе?» деп қуанып келіп, бұдан емес екендігін сезгенде жабырқағаны мұның асау, делі жүрегін сап-сап сабырға келтіріп, сабасына түсіріп, саябыр таптырған. «Махаббат ғадауатпен майдандасқан...» – дейді ыңылдап.

Үш күн Гүлмираны ойлады. Мәжнүндер тайпасының атынан жолданған хаттарын ойша тізіп, бүкіл өлеңді қайыра жазып шықты. Ең жобалысы, Нокайдың қолы қойылғаны екен. «Күллі ел қозғалып жатқанда, менің тіршілік жасамағаным әбестік екен» деген ішінен. Ақыры Нокайдың хатын қайыра жазып, өндеп, басқа конвертке салып, қыз үйіне қадам туралады. «Өзімнен! Шын ниетіммен» деген. Өзге айтқаны есінде жоқ. Сірә, жарытып, сөйлем құрастыра алмаған. Жанартаудың зіл күрсіністері жиілеп, ауа шыгынап, аттас зарядтар тебісе бастаған. Мұндайда тау қойнауын аралар жаңғырықтар да тыйылып, әуе ауыр ырғақта лықсып, жерге жабысарман болар еді.

«Жауабын ертең айтамын. Кешке. Биге барғанда». Бір жарым тәулік – «Ғасырдан да ұзақ күн». Бәлкім, дауыл алдындағы тылсым тыныштық. Үміт пен күдік кезек сүйген жаралы жүрек қағаз жайылған дастарқан басына қарай тарта берген. Жүрек түбіндегі қара бас құрт қолқасын солқылдата сорып, жұдырықтай ет сазып, беймәлім саздар сыңси береді құлағында. «Ай алқалы, Күн сырғалы Гүлмира!» Бір тәулік – жиырма төрт сағатта қыздың сиқырлы әуезді есімін мың қайталады. Ертеңінде математикадан «екі» алды.

Әлкисса, би кеші. Гүлмира жоқ. Соңғы сыныпта оқитын бұларға есігі айқара ашық совхоз клубына төмен сынып балаларын кіргізбеген. Топты Мәжнүн мұны аңдып әуре. Бірі – тілектес, бірі – бәсекелес. Ақыры, қыз үйінің маңына барып, әуезді ысқырығын салған. Жарты сағаттан астам уақыттан соң, кіреберістің терезесінен шам сәулесі білініп, сыртқы есік сәл ашылып, қыздың басы көрінді. «Е-гей, Есенин! Қайдасың?» – деді

қыз. «Басқа біреуі бар екен ғой?! Залым қыз!». Ашуға булыққан бұл кетіп бара жатқанда, тағы да «Ей, қияли ақын! Қайда қашып барасың?» деген қыз дауысы жетсін құлағына. Құстай ұшып жеткенін біледі. «Есен» дегін ғой өзің» деген. «Есенин» дедім. Сондай ақын болған орыста. Қыздарға өлең жазудың мастері – сен секілді. Мә, барлық шығармашылығың» деп. Мәжнүндердің атынан келіп, сол күйі ашылмаған хаттарды қолына ұстатып салды. Сергей Есенин деген ақынды оқымапты бұл. Шалғайдағы ауылда орыс тілі, әдебиетінің мұғалімі жоқ еді. «Менің жауабым – осы. Ал сенің хатыңды альбомыма фломастермен көшіріп жазып қойдым. Есенинді оқыған соң келесің» деген.

Есенин шынында мықты екен. Сұлу жырдың серісі екен. Кейін сол Есенин атындағы медальды кеудесіне қадайтынын ойлады ма екен?! Ал, Гүлмира екеуі сол кештен соң жұптарын жазбаған. Он жылдық бітірген ақын бала жылқышы боп кетті.

«Бозкөлдің жылқы жайдым жазығына,

Байландым бір сезімнің қазығына...» – деп, даланы жаңғырта ән салып тынды шығарған. Гүлмира мектеп бітірген соң, яғни, келер жылы оқуға бірге аттанбақ. Алматыға. Алматыда ақындар ортасына барып, Арқадан кеп, ақ шатырын аспанға тікпек арманы бар баланың.

Тағы да көктем келіп, тырау-тырау тырналар көкке сына қаққан. Гүлмира мектеп бітірер кеш те таяу. Жалпақ жазиралы даланы еркін кезген қиялшыл бозбаланың кеудесі де солығы басылып, қайыра ұйқыға кеткен жанартаудай болады. «Жүрегім менің – жанартау» деген атайы ақынды жаттаған жылдар еді. Жайсаң жаз жадыратқан күндердің бірінде мектеп бітірушілер кешіне дайындалып жатты бұйығы ауыл. Қырсық қылғандай, сол күні аласапыран дауыл, ағыл-тегіл нөсер ойнаған дала сахнасында. Ыққан жылқы, ыдыраған үйір. Дауылсүйгіш ақын бала кетті Бозкөл айналып. Екі күн, екі түн алалы үйірдің соңында аттан түспеген жылқышылар дүйсенбі күні кең қақты көктей өтіп, ауылға кеп жығылды. Жылқы жайлауға оралған. Тұяқ серіппей ұйықтапты. Екі кештің арасында екі кластасы келді. Жүрістері суыт, жүздері суық еді. «Гүлмираны Нокай алып қашып, қаладағы апайының үйіне түсіріпті. Сол күні өзің келмей қалдың. Кештен кейін жалғыз үйіне кетіп бара жатқанда «Москвичіне» салып ап, қалаға тартып отырыпты. Көнбеген соң, жолда қол жұмсапты. Кеше ата-жөңгесі қуып барып келді. Шымылдық ішінде жылап отыр екен. Бекем бол!».

Қаншама ғасыр самарқау тартып, ұйықтап жататын жанартау атылғанда...

Қол ұстасып, арманға аттанбақ сапар кенет үзілгенде...

Аспанды қара бұлт қаптар еді. Қап-қара бұлттар шеке түйістіргенде аспан тітіреп, қара жер аунай кетіп, түпсіз түнекке құлап бара жатқандай алапат болар еді. Нөсер селдетіп, Нұр пайғамбар кеме соғып, тірі қалған топанның елесі келер еді қайыра жер бетіне.

Жүрек кенет тоқтап, кіді кірісі келер сәт толассыз дүмпуге айналып, төсті жарарман боп атылар еді.

«Гүлмира жоқ! Болған, енді жоқ!» Ақын атаулы тағдырдан таяқ жеуге жаралған халық. Әсіресе, Нокай сынды нойыстардан Нұқ пайғамбар заманынан бері, жер бетінде алғаш Өлең деген махаббат кемесі жасалғаннан бері таяқ жеп келеді. Ақын баланың жүрегі алғашқы дүмпуде-ақ атылып, айнала бұлақ басы тең алапты көмкеріп кеткен. Зарлы, зәрлі жырымен. Кейін жанартау дамыл табар, жүрек те беріш жамар. Уақыт бәріне емші...

Содан бері отыз үш жыл өтіпті...

Сол Гүлмира кеше телефон соқты. Алматының төріндегі аймағына танымал ақынның қызмет кеңсесіне. Күнделікті қарбалас, қым-қуыт жұмыс, сабылыс, кірген-шыққан қағаздар, шырылдаған телефондар. Бірақ, осы телефон ерекше шырылдаған тәрізді. Жайлаудағы құлыншақтың дауысындай шыңғыр-шылдыр кісіней шықты. «Алло!» – деді бұл қоңыр дауысына ауыр ырғақты маңыз бере. «Алло! Сәлеметсіз бе? Маған Бәленше Түгенбаевич керек еді». «Сәлеметпіз. Мен сізді тыңдап тұрмын». «...» «Алло! Айта беріңіз. Тыңдап тұрмын...». Дауысын сәл жұмсартқан. Желінің арғы басындағы дауыстың ырғағы дірілге ұласқандай болды: «А-а. Сәлеметсіз бе? Мен... Мені Сіз танымассыз... Жо-жоқ, ұмытып қалған шығарсыз. Мен Сізді жиі көріп, то есть, өлеңдеріңізді ылғи газеттерден оқып, теледидардан...». «Рақмет. Кім боласыз?». «Мен... Мүмкін Сіздің ойыңызда бар шығармын. Мен – Гүлмираның ғой...». «Гүлмира?! ...». «Иә, Гүлмира. Баяғыдағы, ауылдағы...». Қайдан ұмытсын! Отыз үш жыл түсіне кіріп, ойынан кетпеген. Әредік, жылысқан жылдардың жалында кеткен жастығын еске алғанда, Гүлмира мінген құла тайдың тастаққа түскен тұяқ ізін де аңғарып отырар еді ғой. Бірер секундта күллі өмірі көз алдынан зу-у өтіп өтіп, миына шаншылған. Кейде, Тәңірдің беймәлім әмірімен ұйқыдағы жанартау бір бүлк етіп, қатпар-қатпар жынысты жақпар арасындағы болмашы сызаттардан бозамық бұлт түсті бу ататын. Оянайын дегені ме? Зертханалардағы сейсмоқұрылғылардың шкаласы секіріп-секіріп кететін. Мұның қолы дірілдеп, телефонды оң құлағына ауыстырды. «Алло! Ой, Гүлмира! Қалыңыз қалай? Қайдан телефон шалып тұрсыз?» деген сөз болды алғаш аузына түскені. «Осында келгем. Бір шаруалармен. Кіші қыз ауруханаға түсіп қалып, соның жайымен...». «Ауылда дәрігер болмады ма?» – деді де, тілін тістеп алды. «Жо-жоқ...» желінің арғы жағындағы үн де абыржыңқы шықты. «Просто... ауылдағы дәрігерлердің шамасы келмей тұр». «Нендей көмек керек, қай жерде жатыр?». Жасынан елгезек басы жарты ғасырға жуық жырлап келе жатқан арманы алдына кеп тұрғанда өз жаны таразыға тартылғандай тызақтап кеткен. Ақыры, телефон арқылы Гүлмираның бар шаруасын орайластырған. Енді өзі бүгін пойызға мінбекші. «Барсам ба, бармасам ба? Көрсем бе, көрмесем бе?». Осы сауалды мың қайталады. Осындағы ақындардың алғашқы махаббаттарын араға жылдар салып кезіктіргені есіне түседі. Ауылдағы әріптес ағасының «Идеалы өлген күн» туралы әңгімесі ойына оралады. «Он бестегі құлыншақ едік. Қазір қырық сегіздеміз. Адам қызығатын көрік қалды ма бізде?». Көріктей кеудесі көтеріліп-басылып, кең сабадай толысқан тұлғасына

айнадан көз тастады. Бұлақ салбыраңқы. Жүзіне шалбар әжім түсіпті. Қасқабағы бұйрат құмға біткен бұйығы баялыштай ойқы-тойқы. «Жоқ, болмас! Он бестегі қалпымызда қалайық...». Жылдар бойы тыншыған жанартау бір заманда тау төбесіне көтерілген әлдебір геолог немесе альпинистін жақпарға қаққан шапқы темірінен де оянып кетер еді. Әуелі жердің тінін тітіретіп гуіл жүгіретін. Мұның кеудесі де кешегі телефон шылдырынан кейін өзгеше күрсініске толған. Түн баласы дөңбекшіп шықты. Таңнан бері жұмысы жүрмеді. Ақыры, жүргізушісің шақырып алып, жұмсаған. «Жылдам бар. Міне, телефоны. Бар керегін әпер. Орталық дүкеннен сыйсияпат ал. Пойызға мінгізіп салған соң хабарын айтып бірден осында кел. Алыс ауылдан келген туыс еді». Енді сол шопырын күтіп, тағат таппай отыр. Ақыры келді-ау. Өзі секілді ауылда туған момын, тындырымды, жауапты жігіт. Оны-мұны сұрағыштап отыр. Ол есеп беріп, бұл сауал тастап, біраз отырған. Хатшы қыз есіктен сығалағыштап қояды, қабылдау бөлмесіне біраз ел жиылып қалған сыңайлы. «Мынау дүкеннен қалған ақша еді». Жүргізушісі 100 долларлық жасыл қағаздарды үстелге қоя берген. Бұл ақыры шыдамады: «өңі қалай екен, жүдемеп пе?» – деді. «Ой, аға! Мұндай келбетті, келісті әйел баласын әлі көрмеппін. Сізді қайта-қайта сұрады: «Неге келмеді? деп», – деді шопыр жігіт. «Апырай, ә! Ана ақшаны өзін ала бер. Бір кәдеңе жаратарсың...» деген толқып кеткен бұл. «О, Гүлмира! Сол калпында болмасаң да, әлі керім екенсің-ау! Менің келмегенімді неге жорыды екен? «Менсінбеді» деді ме екен?».

Отыз үш жыл. Арқаның жазығында жаныма ерген құралайдың лағындай жаным еді, Гүлмира!

Аңғал едік, пәк едік. Ал, өмір... Өмір – нокай екен, нойыс екен. Әу баста бағыт алып шыққан жолыңның ортасынан асқан соң, кері қайырылып қарасан...

Жер жаралып, су аққан алғашқы дәуірді, мұқым жалғанның жаратылысын түсіндіргісі келетін ғалымдар Жер шарының жазиралы жұмақтары қайнарында мәңгі лаулап жататын қызуы бар жанартаулардың демімен жасанып-жаранып тұра береді дейді. Ал бір күні атылса...

Біздің жастық шағымыз да сол жазиралы жұмақ екен. Тек, өз дегенін жасайтын мәжнүн өмір болмаса...

Сол кездегі бала ақынның жазған өлеңі қалай еді? Ол тәмсілдің ендігі нұсқасы жазылса былай болуы тиіс:

«Көктем көздің жасындай боп сырғи ма?

Сырғи-сырғи бет түзедік ылдига.

Сары белден сағым ұшып жатқанда,

Жаныма ерген жаным едің, Гүлмира.

Күндей күлген көгімдегі Гүлмира,

Ұсынады өмір нені Гүлмира.

Он бесінде толған айдай толысқан,

Отыз үш жыл көрінбеді Гүлмира.

Жақұттайсың,
Лағылдайсың, Гүлмира,
Түнгі ұйқымды тағы ұрлайсың, Гүлмира.
Сағынасың...
Сағынбайсың, Гүлмира.
Жаңарқаның жазығынан жоғалған –
Ақбөкеннің лағындайсың, Гүлмира.

Ісім өнбей,
Ішім өлген, Гүлмира,
Түсінбесті түсінер ме ең, Гүлмира.
Дертің меңдеп...
Ішіп өлгем, Гүлмира,
Отыз үш жыр арнасам да ұмытылмай,
Отыз үш жыл түсіме енген Гүлмира.

Көктем көздің жасындай боп сырғи ма,
Сырғи-сырғи бет түзедік ылдига.
Өткен-өтті...
Құрысын бәрі, Гүлмира,
Есіңе алып жүресің бе әлі, Гүлмира,
Ай алқалы, Күн сырғалы Гүлмира».

Ақын мен ару келіншек әлі кездеспеген деседі. Кездесуі керек пе, әлде?..

19-қаңтар, 2009 жыл.

Каждый из нас одинок в этом мире. Каждый заключен в медной башне и может общаться со своими братьями лишь через посредство знаков. Но знаки не одни для всех, а потому их смысл темен и неверен. Мы отчаянно стремимся поделиться с другими сокровищами нашего сердца, но они не знают как принять их, и потому мы одиноко бредем по жизни, бок о бок со своими спутниками, но не заодно с ними, не понимая их и не понятые ими. Мы похожи на людей, что живут в чужой стране, почти не зная ее языка; им хочется высказать много прекрасных, глубоких мыслей, но они обречены произносить лишь штампованные фразы из разговорника....

Сомерсет Моэм.

«КарЛаг» тұтқыны Иманмұса Жантоқовтың шөбересі Ыбырай Мусин – белгілі түрколог ғалым. Оның егізі Мұсатай болса, облыстағы кардиоорталықта бас дәрігер. Бір ата-анадан өрген егіздер сенбі сайын бас қосып, моншаға барып, одан соң, сыраханаға енгеннен шыққанша толассыз дауласады.

– Кез келген адамның жүрегінде «АЛЛА» деген арабша жазу бар, – дейді кардиолог.

الله

– Жанылысасыз, профессор мырза, – дейді түрколог, – жүректі шарбақтаған тамырлардан шығатын таңбалар Орхон-Енесайдағы көне түркі қаріптерімен дәлме-дәл келеді:

𐰽𐰺𐰍

«АЛАС» яғни, «Кет. Жолама. Аулақ!» деген мағынаны береді...

* * *

«КарЛаг» тұрғындары сол түні ұйқыларынан шошып шықты. Қорқау күзетшілерінің күндізгі құқайынан емес. Қабаған жалмауыз иттердің ұлуынан, абалап үруінен де емес.

Түн ортасынан ауа лагерь шетіндегі жәпірейген тамнан шұбатылып шыққан өзгеше иіс жер тістеген бараққа қалықтай еніп, күлімсі қапырық сыз езген дәлізді бойлай есілген. Быламық ботқаға қосылған жарты қасық сақардың майының иісі емес. Еттің иісі. Ылжырап піскен, содан сәл бұрын ғана сойылып, сөлі сорғымастан қазанға түскен жас еттің иісі. Шеткі камерадағы жөйттердің мұрнына иісі жетіп, есік аузында бүкірейген өлімші жігіт ыңырс иісі ұйқысырап, шошып оянды. «Ет?! Ет пісіріліп жатыр!.. Есімнен ауа бастаған шығармын? Үйде жатқан жоқпын ба?». Қармана тұрғысы келіп еді, аяғын езіп, бұтына тығылған шалды сезіп, өзінің камерада жатқанын аңдады. Талмаусырап, тамсанып жатып, белгісіз үреймен бірге танауын қытықтаған еттің иісіне елітіп, ұйқыға кетті. Дәлізді кезген міскін елеске еріп, күллі камераны адақтап шыққан еттің иісі тыныс-демі күбір-күрсі-

ніске айналып кеткен тұтқындарды шошытып шықты түнімен. Мұндай елес күнде кезбейді түрмені...

– Тұрындар, иттер!

Сарт-сұрт етіп ашылған есіктен бозамық сәуле, сәулеге жармаса салқын сыз енді камераға. Қарауылдың тат жеген штыгы есік аузындағы Ыбырайымның бүйірін пісіп өтті. Ыңырси қиралаңдап тұра бере құлаған өлексені аттап, өзге тұтқындар ілбіп сыртқа ұмтылды. Бір-біріне ұйлығы-са сүйеніп, сүйретілген тірі аруақтар таңғы серуенге, серуен соңында камераға қайыра қамалған соң, тесіктен үлестірілер бір-бір қасық таңғы тамаққа асығулы. Ыбырайымды соқыр шал ғана демеп көтерген болды. Ыңырсыған сорлы соқыр шалға сүйеніп, эзер оңалды. «Ет жейікші» – деді қырылдап, ет жейміз бүгін». Бүйрегіне қадалған сүңгінің орнынан қан да ақпады. Сырқырап ауырып, шаншып барады. Бірақ, осының өзі де ләззат секілді. Тырнағы сынған сұх саусағын ауырсына апарып, сипап көрді. Ала көлеңкеде саусағына қан табы жұққанын байқаған. Жалма-жан сорып-сорып алған. Таңдайына нәр жүгіргендей. Тағы карманып, бүйіріне саусағын тығып жіберіп, қанатқысы келді. Басы айналады. Саусағын тағы сорған. Тістеуге де дәрмен жоқ. Қарауылға қарады. «Тағы шаншып алса екен. Қаным қайда кеткен?! Мен есімнен ауа бастаған шығармын... Ет...» Шалға сүйеніп, далаға эзер шыққан. Аңсары аспан жақта. Мына жат аспан жанын езсе де, көк шатырдан кеңдік төгіліп, сызды салқын ауа ауру өкпесіне құйылып, өлімші жанына сәл демеу берген. Сүйретіліп жүріп, сопақ шеңберді үш айналды.

– Камера жакка!

Ілбіген тұтқындар ірметіліп, асыққан қалып танытты. Біразы құлап та жатыр. «Штық тығып алса екен! Итке қаптырса екен!». Жаналғыш қарауыл керзі етікпен ғана тебеді қырсыққанда. Аласұрған иттер де алыста. Тоқ. Тірі өлекселерге қарамайды да. Кенет барақ жақтан жүгіре жеткен төрт-бес қарауыл бұлардың күзетшісімен әлдене деп тілдесіп, он шақты тұтқынды жеке бөліп алды. Енді сырты көкпен сырланған әлдебір үйге қарай айдап келеді. Әлгі үйге жақындағанда түнгі елеспен бірге еттің иісі тағы да мұрынды жарып барады. Ас пісіретін орын екен, «ет!» десті тұтқындар. Үрейлі үміт тірілген өлімші кеуделерде. Көк үйдің тапал есігіне таласып, эзер сыйысты. Шұбалған тар дәліздегі бас сыймас тесіктен ұсынылған тегеште ылжырап піскен ет майсыз сорпаға батып, бу атып жатыр. Ыбырайым жалма-жан қолын салып жіберіп, қарпып алды. Аузы күйгеніне қарамай талмап, қылғытып жіберді. Өзегіне өрт құйылған. Суырып барады. Күйіп қалған тілін қоса жұтардай. Иегі кемсендеп, темір тегештегі сорпаны төге-мөге сімірді. Қалшылдап, қабырғаға сүйене кетті. Жанар алды буалдыр елес. Басы айналып, миы көзінің қарашығын сорып, солжылдатып жіберді. Салдыр ете түскен тегешті елемей, ішіне түскен бір кесек етті аялап, қабысқан қарнын қос қолымен қысып, жіберсе айырылып қалардай мәңгіп ұзақ отырды.

– Ет! Ет! – десті әруейлер ыңырсып.

– Енді күнде ет жейсіндер! – деп, қаркылдап күлді қарауылдардың бастығы.

«Бұл шынымен өңім бе, әлде, түс көріп жатырмын ба?» Ауру кеудесіне гүрс етіп тиген керзі етік есін жинатты.

– Тұр орныңнан, сілімтік! Иуда! Сапка тұр!..

Жарты жалғанның жұраты жиылған «КарЛагтың» Көкөзектегі бөлім-шесінде көктемнің сол сызды күндерінен бастап тұтқындарға, оның ішінде ұлты қазақтар мен өзге жұрт иттің етінен жек көрер жойттерге күнде үш мезгіл ет асылып берілетін болды. Бұлжымас тәртіп, жоғары жақтан қатаң қадағалауға алынған. Кімнің қамқор назары түскені белгісіз – қырық шақты қазақ пен жүзге тарта иудей тұтқын ет жеп, оналып, бір жасап қалды.

– «Ет! Ет!» – дейді ыңырсып, түн баласы түстеріне үрейлі елес кіретін тұтқындар. Сүйегінен сылынып алынған, әлде, ұзақ қайнатылып, сілікпесі шығып, жілігінен ажыратылған ет – адамның еті еді...

* * *

– Авраам Сенковский!

– Мен!

Бұл бір адым алға аттаған. Жарты ай бұрынғы өлмелі әруей жетіліп, еңсе тіктемесе де, аяғын нық басар халге жеткен.

– 1900 жылы туғанмын. №57 бап. Жиырма бес жыл.

– Иманмұса Жантоқұлы!

– Мен...

Қазақтың үні құмығыңқы шықты. Тоқырауын бойын жайлаған ел Көкше теңізді кешіп өтіп, жалайыр ішіне сінгенде шалқар дария жағасынан кетпеген еді мұның ауылы. Қырық үйлі ауылдың молдасы да, тәуіп-емшісі де осы жігіт ағасы. Бұл да сол «елу жетінші» баппен келген. «Халық жауы».

– Бір адым алға, малғұн!

«Е, Тәңірім! Тағы неге душар қылмақ ойың бар?»

– Хижраның 1312 жылы. Елу жетінші бап. Жиырма жыл.

– Жап аузыңды! Оңға бұрыл! Алға...

Сол күні қосақталған қазақ пен жойттің бірінің оң қолына салынған кісен екіншісінің сол қолына тағылды. Алпамсадай тұлғасы арыған нар қазақтың жанында тапал бойлы құстұмсық бұйрабас жігіт інгенге қосақталған тайлақтай сүмең-сүмең етеді.

– Апырай, құдай қоспағанмен қосаққа қоса тізілдік-ау, Ыбырайым. Бұлар бізді қайтер екен?..

Бір кісенге байланған екеу лагерьдің тау бөктерлей салынған есік-терезесіз тас қамалына тығылды. Зілбатпан темір есік сықырлай жабылып, жарықтан гөрі қараңғыға көздері үйренісіп қалған тұтқындардың жотасынан тірелген темір сүңгі дедектетіп, сүрінтіп-қабынтып, жықпыл-жықпыл дәлізбен түрме түкпірінен бір-ақ шығарған. Тас қамалдың тапал дәлізінен аттағаннан-ақ үйітілген құйқаның иісі Иманмұсаның қолқасын қапқан. «О,

Тәңірім! Мынау неткен сасық иіс?!» Күйген терінің, не бықсыған жүннің иісі. Авраам рақаттана дем тартқандай.

— Мал терісін ыстаған ба? Әлде, өртеген бе?

— Аңсаған екенсің сен де! Тымырсықта ұзақ жатып қалған өліктің иісі бұл! Өлген кісінің жаны жаһаннамға аттанарда тәні осылай сасып, қоңырсып кетеді. Ей, мына көр-лақатта бір емес бірнеше мәйіт жатқан сияқты ғой...

Қосақталған қазақ пен жөйттің көзі әбден үйренгенде өздері енген түпкі бөлменің қос қабырғасы мәйіттен қаланғанын аңдап, өкіре қашқан кері қарай. Жендеттің сүңгісіне де қарамады. Сыртқы есікке барып тірелген.

— Қайт кейін!

— О, Алла! Алла! Көрмегім осы ма еді?!

Ыбырайым өз құдайына сыйынып, сарнап жылап кетті. Сүт пісірім уақыт өте екеуі де солықтап басылған. Сол кезде сыртқы есік те сарт-сұрт ашылды. Бір топ жендет ішке енген. Тізерлеп отырған қос тұтқын орындарынан атып тұрып, тысқа ұмтылғанда, бірден таяқ астында қалды. Жарты сағат таяқ жеп, естерінен тана бере мұрындарына жеткен ащы нашатырдың иісінен қайыра ес жиысты.

— Сілімтіктер! Бір ай бойы адам етін жеп келіп, енді қорқып тұрсындар ма?

Иманмұса қайыра шалықтай берді. Авраамның көзі шарасынан шыға, жүрелеген қалпы қатты да қалды...

Қарғыс таңбасы басылған тағдырға көнгеннен басқа шара жоқ! Бір кісенге тізілген қос бейбақ сол күндерден бастап мәйіт соятын қасапшыға айналды. Екеуі де алта бойы көнбей, таяқ астына алынып, ақыры аштықтан тұралап өлімші болғанда ауыздарына құйылған спирттен естері мәңгіріп, шала піскен адам етін қарбыта асаған. Көзіне ібіліс елестеген еді қазақтың, жөйттің жүрегіне шайтан ұя салған. Анығы — екеуінің де естері ауысып кеткен-тұғын.

Ендігі тірліктері міне — әуелі әкелген бетте тәнін жапқан киімдері сыпырылып алынған өліктердің кеудесін жарады. Мәйітті шалқасынан салып, төстің етегінен сәл төменге пышақ ұрады. Ырсиған қабырғаларға жабысып тұрған теріге лыпыма селебе тиген бетте сасық иіс тұншықтырып, отырысып қалады бейбақтар. Төстен бір қарыс төмен кіндікке шейін тілінген көк етке бас бармақ сыярдай тесік жасалып, қабысып қалған ішек-қарынды жармай алу үшін ішке жел үріледі. Көк етті пышақ жүзімен сөккен соң, мал сойып үйренген қазақ оң қолын төс қуысына сүңгітіп жіберіп, қабырғаға жабысып қалған өкпені ажыратып, кеңірдектен уыстай ұстап, өнешпен бірге суырып алады. Борсыған сарысу сыртын қаптаған өкпеден қара қан ұйып, солып қалған жүректі арылтып, темір легенге жеке салады. Жөйттің кәсібі — абажадай темір пеште жанып жатқан отқа іріген ішек-қарын мен белгісіз ауыр дерт жеп, аштықтан шіріп, беріш басқан не соққыдан қан ұйып, қалпы өзгерген өкпе-бауырды салып өртел жіберу. Күніне жиырма шақты жүректі жармай алатын қос қасап әлекселердің өзге етінен жеуге жарамды жамбас пен сан етін мүшелемей шауып алып,

терісінен ажыратып, пеш үстіндегі тайказанға тоғытады. Керекті мүшелері алынған өлікті де екеулеп жүріп, пешке жұтқызады. Еті сойылған терілер жеке ыдысқа жиналады. Піскен ет иісіне мәңгіре масайып отырады әр кеш сайын екеуі. Көз алдары тұманданған қосақталған сорлылардың саналарын да тұман жапқан-ды. Күнде ертеңгілік бір-бір тостаған спирт пен су-суан енгізіледі темір есіктен. Түн ішінде шалықтап ояңған екеуі таң бозында бір-бірін сүйретіп, есік аузында ояну да әдетке айналған. «Ет! Ет жейміз!» — дейді Ыбырайым қырылдап. Қазақ қарқылдап күледі. Баяғы-ы-ыда атасы алғаш бауыздатқан қоңыр қозы маңырайды ойында. Кейде кісінеген ала айғыр боп арқырайды, тасаттыққа шалынған ақ қошқар, көк өгізше өкіреді өзі.

Кешкісін тағы ашылған есіктен жүрек салынған леген мен ет толы тайказан әкетіледі. Ет — тұтқындарға тартылады, сыртын жаба қоңыр қан ұйып, қолқа тамыры салақтаған жүректер орталықтағы зертханаға — қаңқұйлы ғалымдардың арам пиғылды зерттеулеріне аттанады. Орнына оншақты мәйіт — сол күні жан тәсілім еткен тұтқындардың тәні енгізіледі. Бұлар екеулеп жүріп, өліктерді өздерінің қасапханасының қабырғасына қалайды.

...Әлде, күз, әлде көктем. Күніне екі мезгіл сыртқа шығарылатын қос қасап өздерінің қарғыс атқан тірліктерінің соңғы күніне жеткен еді. Кешкісін шыққанда екеуі де ішке кіргісі келмей соққы жеді. Иманмұса өкіріп жылаған, көптен бері Алласы аузына түскен. Ыбырайым да біресе күліп, біресе жылап, қосағын құшақтап, көрісе берген. Басы жарылған қазақ тірлік белгісін танытып, қалшылдап ояңғанда, темір есікке сүйеніп жатқанын аңдады. Қылқынып барады екен. Ыбырайым мойнынан тас қылып құшақтап алыпты. Солықтап, күрсініп, діріл қағып жатыр. Аузынан қан аққан. «Е, бейбақ! Кімін сағынған екен?» Кенет өзінің соңғы жарты жылдағы күллі тірлігі жадына ғайыптан оралды. «Алла! Алла!» деді күңіреніп. Ыбырайымның қолын ажыратып, орнынан атып тұрған. Әлгінде басына тиген ауыр соққы ауышқан есін қалпына келтіріп, жадын жаңғыртып, сана тұманын сейілткен еді. Қан-қан қолынан, киіміне сіңген адам қанынан, ішек-қарындардан жұққан жыннан жеркеніп, лақылдатып құса берді. Өкіріп ұзақ жылады. Түн баласы құдайына мың мәрте жалбарынып, мына тозақтан құтқаруды сұрады. «Бірақ, мен тозақтың өзінде жүрген шығармын?! Тозақ отына күйгендердің жүрегін жуып, арулап көміп жүр емеспін бе?» Миына қадалған шаншу әнтек есеңгіретіп, талыксып жатып ұйықтап кетті. Түсінде ібіліспен шарап ішіп отырды. «Кел. Жұтайық мына балдан» дейді серігі. «Бал емес мынау, сайтанның сідігі» дейді бұл. «Мен енді ішпеймін. Татар дәмім таусылған». «Ха-ха-ха! Атау-керенді ішіп алсайшы. Ей, жалмауыз! Сен де тозаққа барасың. Сені де бір қасапшы мүшелемей сояды. Жүрегіңді жеке алып, жерге бермей жиырма жыл сайтанның сідігіне салып, сақтап қояды». Жүрегі атқақтап соғып жатып ояңған. «Мен адам сойдым. Топыраққа берілмеген, арулап көмілмеген аруақтарды қорладым». Адам етін жегені жадына оралғанда шарасыздықтан шалқалай құлады. Тас еденге

басын тарсылдатаып соғып, жанталасты. Бірақ, жан тәтті екен. Өлмеді. Жүрегі шым-шымдап сыздап, тас боп бүріп ауырып, аузына қанның дәмі келген. Тілін тістеп алыпты. Ұртына ұйыған қан толып қалғанын сонда аңғарды. Локсып, түкіріп қалғанда тістелген тілінің жартысы қоса кеткен. Езуінен шұбырған қан тоқтар емес. «Тілім кәлимаға келмейтін болды-ау! Иманымды кім үйіреді?!». Сүйретіліп жүрелей отырған Ыбырайым сұқ саусағымен мұның қанды түкірігін түртіп, ішінде жатқан кесек етті – тілді шымшып ұстап, Иманмұса қолын қаққанша аузына салып жіберді. Мылжандап шайнай бергенде, қазақтың жұдырығы шықшыттан тиіп, қырындай құлады.

– Аауымайуауагіте.

«Аш аузыңды, айуан. Түкір тез!» дегісі келген бұның. Жартысына жуығы қыршылып кеткен тілі икемге келмеді. Қос қолымен жөйттің ернінен ұстап, жағын айырмақ болған. Қатты күштегенде Ыбырайым ауырсына ауызын ашқанмен, тілді жұтып та үлгеріпті. Жанындағы қосағының айуанға, аңға, әлде, әлгі шайтанның, жалмауыздың өзіне айналып кеткенін ұғынды. Өзінің де...

Тамұқ түн еді. Жаны ауырып, жүрегі жерге тартып, сазып қоя берді. Аузынан аққан қан да тоқтар емес. Мойны ерек ауырлаған басын көтере алар емес мүлде. Бүк түскен қалпы жылай да алмай, күрсіне де алмай, санасына салмақ түсірген ауыр азапты ой мен қасіреттен еңсесі езіліп отыра берді. «Өлу керек! Тозағы да жұмақтай шығар бұдан соң!». Жүрегінің түбіндегі шөккен иманының, жансебіл сенімінің жұқанасы да қалмапты. Көзі ашылмай, қос қабағы қосылар тұста әлдебір саңылау пайда болғандай. Айналаны сонымен көріп отыр. Кенет қарақұсынан да сызат саңылау білінді. «Е, есімнен танайын дедім ғой». Беймәлім халге ене бастағаны сәл жұбаныш берді. Бірақ, есі ауыспаған. Керісінше шүйде, жетесінен сыздықтаған саңылаудан іліп алған әлдене мұның тәнін ауада қалықтатып, түпкі бөлмеге әкеледі. Жүрегі жоқ екен дейді кеудесінде. Сүйретілген Ыбырайым да ширақ. Жөйт орнынан тұра бере есік аузындағы қос тостағанды да ала кеткен. Екеуі қиралаңдап барып, қасапхана үстеліне тақады.

– Аққан қанға мына у ем болады, Иоанн-Мошэ! – деді есі қалпына келген Ыбырайым.

– Ы-ы-ы!..

Ішінен «Атау-керем шынымен мына сайтанның сідігі болғаны ма!» деген. Салбыраған зілдей басын көтерместен үстел шетіндегі селебеге қол созды. Өдеттегідей. Екеуі қатар қозғалған. Кісен тағылған қолдары. Екеуі екі пышақ алып, мәйіттің екі жағынан шыққан. Өзінің айуандық халіне еріксіз титықтай көнген Авраам не істерін білмей тұрғанда, Иманмұса кірпігін әзер көтеріп, кешкі серуенге шығарда үстелге шалқасынан салынған мұрдеге қарап өкіре шыңғырып жіберді. Кеше кешкілік ішін тіліп, кеңірдегін суырып алып, өкпе-жүрегін ажыратуға әлдері келмей кеткен мәйіттің ішек-қарны ақтарылып жатыр еді. Қалың қара шашы қаба

Көктемнің мөлдір тамшысы

сақалымен қоса ұйысып, жүдеу жүзін басып кеткен жанның көздері ашық. Өлгенде жабатын жан болмаған. Аласы аз жанары Иманмұсаға қадалыпты. Қырлы мұрны зорайып шалынған. «Бауыры-ы-ем!» – деді ыңырсарлап Иманмұса. Онысы мүлде басқа дыбыс боп шыққан. Қасқырдың ұлығанындай созылыққы, күніреністі боп шықты. Ішін тартып өкірді есі түзелген қасапшы. «Бауырым, Тәңірбергенім!..».

Тәңірберген Иманмұсаның ағасы еді. Өке-анадан бір туған. Мұның қолына кісен түскенде істер дәрмені болмай аласұрып, шиті мылтығымен бір оқ шығаруға ғана шамасы келіп, қара атымен түнге сіңген ағасы еді. «Бауырым! Бақиде бір кездесерміз! Қош!» деп айғайлай өкіріп кетіп еді. Енді, міне! Кездесті.

Мұздап қалған ағасының тәнін құшып, зарлап қанша жатқаны есінде жоқ. Аузынан аққан қан ұйып, үстел үстіндегі ылыққан жынға араласа қатып қалған. Еңсесін әзер тіктегенде қос қолдап тостаған ұсынған Ыбырайымды көрді.

– Мә, Мошэ! Жұтып ал, жақсы болады...

Бұл шіміркенбеді. Өз қанымен бірге ішкі сарайын аралаған у қайғысын шайғандай. Ағасын арулап жерлей алмайтыны, өз қолымен кеудесін тілгені ойына келді. Кісенін сылдыратып, қос жұдырықтай жүректі уыстаған. Еппен өкпеден бөліп алды. Қолқаның тармақталар тұсынан кесіп, жабысқан тамырлардан арылтып, қос қолдап жоғары көтерді. Не істерісі келіп тұрғанын білер шамасы жоқ. «Аға!» деді. «Тәкем! Жалғыз сүйенішім! Нокта ұстатар, бас ұстатар, бата баптатар, ардағым!». Мәйітті айналып, Ыбырайымды ертіп, пеш алдына барды. Ыбырайым өкпе-бауырды пешке атып ұрды. Бұл жүректі де отқа жұтқызбақ боп сәл ойланып тұрып, айналдырып қарай бастаған. «Адам жүрегі жұдырығымен бірдей болады деуші еді. Нар ағамның кеудедегі асылы-ай! Ат басындай!». Қолқадан тармақталған тамырлардың қос құлақшаны қапсыра төмендеп, бұтарланған күйі ерек быртылып, дертіп тұрғанын аңдады. Бездене біткен берішпен бірге тас боп қатып қалыпты. Пештің жабылмайтын аузынан шалқыған жалынмен әлгі тамырлар қозғалып тұрғандай боп шалынды. «Алла!» – деді Иманмұса. Өз көзіне өзі сенер емес.

– Ыбырайым, «Алла» деген жазу мынау! О, Құдірет! О, Жасаған Алла! Сұбхан Алла!

Қошқыл қоңыр түске еніп, қатып қалған үлкен бұлдірген тәрізді жұмыр кесек еттің сыртын шарбақтай қатқан тамырлар өзара беймәлім ретпен жалғасып, тұтас жазу, түсініксіз таңбаларға айналған еді, санасы сансыраған тұтқынның көз алдында. Күрт тізерлей отыра қалып, жүректі оңнан солға қарата айналдырып, тәспік тартар машығын ұмытпаған сорлы саусақтары кезегімен қыбырлап, еріні дірілдеп, Құран сүрелерін созды қасапшы. Кесілген тілі қазақшаға келмесе де, арабтың жұмсақ әуезді сарынына ере, көмейден төгілген зарлы дұғаны кедергісіз ақтарған. Жарты сағат зарлаған бейбақ, орнынан ғапыл атып тұрып, Ыбырайымға қарап, жөйттің қолында тұрған селебені алып, кенет шалқая бере өз алқымынан қиялай тартып,

айналдыра орып жіберді. Тік тұрған күйі сылқ етіп тізерлей отырып, кеңірдегі мен күре тамырынан атқақтаған қою қара қан тыйылғанда шалқалап құлады. Әлгінде өзін-өзі шалып, бауыздап жібергенде оң қолындағы селебені тастай сала, ағасының жүрегін қос қолдап ұстап, кеудесінің сол жақ тұсына басып үлгерген екен. Иманын үйіріп, ағасының жүрегін тәспікше тартып, дұға қайырған Иманмұса шалт қимылмен жан тәсілім ғып, шалқалай құлағанда денелі қазақтың салмағы басып кеткен Ыбырайым солға қарай теңселе шатқаяқтап, ашық тұрған пеш ішіне баспен кіріп кеткен-ді. Өкіре айғайлап жанталасқанмен, темір пештің жалмауыз аранынан шыға алмай тұншығып, әп-сәтте жалын құшағында жан тапсырды байғұс жөйт...

* * *

Адам баласы бабамыз Жұмақтан Жерге қоныс аударғаннан-ақ қапалы қарғыс арқалап келеді. Қара жерді қайыстырар салмағы бар қаншама күнәміз жүрегімізді сәт сайын сығымдап, солқылдата қанын сорар тамырымызбен тарап, тәнімізді улаған. Жүректің басына киіліп, сыртынан шеңгелдей уыстаған тамырлар біреу үшін Тәңірінің есімі сынды күдіретке ие болса, біреу үшін бүлдіргеннің сыртын шырмаған өрмекшінің торындай – шыбынын шырқыратпақ, жанын жалмамақ. Қайткенде де, жұдырықтай кесек етке басылған таңба маңдайдағы пешененің биіктен құйылған жарықпен зорайған зілмауыр көлеңкесіндей. Өз жүрегімізді былай қойғанда, қара жердің қыртысын тіліп, тәніне сойдитып қаншама таңба салдық. Абайлап қарап отырсаңыз, Жер шарындағы жағаларын жойқын мұхит шайған құрлықтар да адам жүрегінің сұлбасына ұқсас келеді екен. Сол жүректің бір тұсында кімнің қолымен жазылғаны белгісіз «ҚарЛаг» деген қасіретті таңба тұр. Бәлкім, адам жүрегіндегі жазу басқа емес, осы таңба шығар? Абайлап, тағы бір қараңызшы...

Иә, адам үшін қарғыс арқалап өмір сүргеннен ауыр ештеңе жоқ шығар! Бірақ, бірақ, сол ауыр жүк еңсемізді езіп, жүректің басына зілмауыр темір тәж сынды киіліп, міне, бәленбай заман өмір сүріп келеміз! Өлгенде ұрпаққа қалатын мүлік-мүкәммалдың шаңына жұғып, сырына көшіп, сол қарғыс та мирас болады. Олар да өз уақыты түгесілгенде келесі буынға ұластырмақ. Соңында қалдырарың неғұрлым көп болса, әлгі зілбатпан жүктің де үлесі соншалық болмақ. Араны ашылған жалмауыздай жұтқыншағың бүлкілдеп, маңыңа қопа-қорыс жинасаң, түбі заман өзінді жалмағанда тірлікте есесі кеткеннің қарғысы да саған артылмақ.

Араб каллиграфиясын меңгерген дәруіштер адамның жүрегінде «Алла» деген жазу барын айтып, жалғанға жария етті. Жүрек те бір кітап. Әлгі ғалымдар оқыған таңба мұқабадағы жазу болар. Ол кітаптың аты ма, әлде, автор қолтаңбасы ма, бізге беймағлұм. Анығы – жүрек-кітапты парактап оқымақ болған кез келген пенденің мұқабадан әрі аса алмай жүргені...

ГИТЛЕРЮГЕНД

(гротеск-әңгіме)

*«О, с какой тоской
Птица из клетки глядит
На полет мотылька!».*

Кобаяси ИССА,

*«...Я приказываю вам:
«Союзите меня!».*
Бертольд БРЕХТ.

...Үзік-үзік елестер ғана келеді көз алдына.

* * *

Кеш бата алау жаққан. Тоғайдан тал бұтап әкеп, қаукитып үйіп қойысты. «Бүгін 1940-жылдардағыдай өмір сүреміз» дескен достары. Бәрібір емес пе?! Қырқыншы жылдары не болғанын кім біледі? Соғыс жылдары ғой. Кім, не үшін, кіммен не үшін соғысқанын да білмейді бұл. Ештеңе есінде қалмапты. Баяғыда қазақ пен қалмақ соғысыпты, одан әріде парсылармен соғысқан. Сол соғысқандардың, бірақ қазақ, қазақ емес екені белгісіз... Ал, мыналар неміспен соғыстық дейді. Айдаладағы неміспен не үшін соғысқан, ей?! Сірә, сол соғыстан жеңілген сияқтымыз ғой. Әйтпесе, бавар сырасы мен «Мерседес», «BMW» мәшинелері қайдан келген бізге?!

Маңайына мәңгіре көз тастады. Дала тымық. Дымқыл отыннан ұшқан түтін арасынан ұшқаттың шоққа айналып қызарған жемісі де көкке көтеріліп, жарқырауық қоныз сынды шалынады көзге. Түтін көзді ашыта ма деп қорғалақтаған. Көзі онсыз да кілгірттеніп қалыпты. Сол кезде ғана кешкісін бірер сағат ұйықтағаны есіне түсті. Енді түнімен көз іле алмасы анық. Бірақ, кім білген?! Езуіне жымысқы жымыс ұялады. «Қазір, әлгіден екі жұтым тартсам, ұйқыға шомбақ түгіл, аспанға ұшып кетермін».

* * *

...Арманның арғы түбі неміс еді. Кәдімгі неміс. Соғыс қарсаңында Калининград түбінен бері қотарылған қалың тұтқынмен Арқаға келіпті бір атасы. Сталиннің салған лаңы ғой. Бұл жақтағы ұйысқан ұлыспен мидай араласып кеткен соң, айналасы сексен жылда құжатына қазақ деп жазылып та қалған. Олай болмасына лаж да жоқ тәрізді. Атасының әжесі сол қырқыншы жылдары неміске тұрмысқа шыққан. Одан тараған ұрпақтың бәрі дерлік көзі тұз-жасыл зүмірет болғанымен, өңі де, тілі де қазақтыкі. Ал, тоқсаныншы жылдардағы алағайлы аласапыранда аудандағы паспорт үстелі адамның сойы, ұлты түгіл, жасын да ақы иесінің қолайына келтіріп жазып беретін. Сонау алпысыншы жылдары-ақ бұлардың әулетінен шыққан ұл-қызды «неміс», «фриц» деп кемсіту ұмыт болды. Атасы сөзге ділмәр

еді, анау-мынау қазақты отырғызып кететін мақалдап сөйлегенде. Бұған да сол қасиет жұққан. Осындай қасиеті арқылы мектепте үздік оқыды: мұғалімнің өз сөзін өзіне тура қайталап беріп, талай бестік қондырған күнделігіне. Кейін жадының бір тылсымы ашылды ма – бір оқыған кітабын үтір-нүктесіне дейін ұмытпайтын, бір көрген адамын қанша уақыт өтсе де дәл танытын боп алды. Оған сөзге шешендігін қосыңыз. Мектепте оқушының алды болды, университетте студсовет бастығы атанды. Сөйтіп жүргенде, «КВН» деген ермек пайда болсын. Мұның қабілеті сонда ерекше ашылған. Ауызекі сөзде дес бермейтін атасының аруағы арқасын қысып, сахнаға шыққанда жеңілауыз қағытпаны түйдек-түйдегімен тастаушы еді.

... Сол дәуреннен үзік-үзік елестер ғана қалыпты.

* * *

Отто үшін 1933 жыл өте ауыр болды. Қаңтар айының басында анасы о дүниеге аттанды. Мінезі томырықтау әкесі жарының қайғысын көтере алмай, соңынан жөнөп берген. Он екі жасқа енді толған еді бұл. Өзімен тете қарындасы екеуі ғана қалды әулетте. Потсдамда тұратын немере ағасын іздеп барғысы келіп еді көктем шыға. Бірақ, мына иесіз үйді кімге қалдырмақ?! Өзі де, қарындасы да ауладан ұзап көрген емес. Бір күні сол ағасы өзі-ақ келсін бұларға. Отто қуанып қалды. Бұларға қарайласып отырған көрші фрау да қуанып қалды. Ал, ағасы...

Ағасы келе жаңа тәртіп орнатқан. Үйелмелі-сүйелмелі қос жетім еңірей қарсы алған көкесі қатал боп шықты. Тұс ауа қорым жаққа барып, әке-шешесінің басына гүл қойып келген. Ағасы бұлар батып кіре алмай жүрген әкешешесінің жағынжайына бастады екеуін. Қарындасы тартыншақтағанына болмады. Екеуін есік тұсындағы орындыққа отырғызған бетте, етігін шешпестен құстөсектің бас жағындағы кітап сөресіне қадам туралады ол. Атасының атасынан қалған қызыл емен сөреде бұлар бетін ашып көрмеген қалың-қалың томдар тізіліп тұр еді. Гегель, Маркс, Карл Каутский, Зигмунд Фрейд, Ремарк, Генрих Манн... Біртіндеп алып, авторлардың есімін дауыстап оқып, жерге гүрс-гүрс лақтырып жатыр. Кірпіш томдар еденге гүрс етіп құлаған сайын қарындасы селк-селк етіп, дірдек қаға бұған тығыла түсті. Мұның жүрегі атқақтай соғып, кеудесін жарарман. Көзінен бір тамшы жас шықпады. Кітаптар үйіліп қапты.

– Сен екеуіңнің шаштарыңның қара болғаны менің басыма бәле боп жабыспаса етті! – деді ағасы.

Бұлар түк ұқпаған.

– Мына кітаптың бәрін Опернплацқа өзің апарасың!..

Бұлар тағы ештеңе түсінбеген.

– Ай, сорлы балақандар-ай! – деді кіжініп...

Бір аптадан кейін бұл ағасымен бірге Берлинде Опера театры алаңында тұрды. Қырық мыңға жуық өзі құралпы бозөкпе гу-гу етеді. Желкідеген гу, жарқыдаған эполеттер. Дарылдап мотоциклеттер өтеді топ арасынан. Жүзшакты бала балық тұздайтын бөшкедей барабанды мойнына асып

алып, жуан таяқтармен құлаштай соққылап дүңгірлетіп, аналаны сесті дүбірге толтырып жіберген. Кенет әлдеқайдан ұран тасталды. Тас табаны дүріл-гүрілмен дірілдеп кеткен үлкен алаңның ортасы айқара ашылып, бума-бума кітаптар тұс-тұстан лақтырыла бастады. Әп-сәтте кішігірім төбешік пайда болды. Әлдеқайдан қатқыл үнмен әлдекім айғайлайды: «Тап күресі мен материализмге мәңгі қарсымыз! Халықшылдық пен идеализм жасасын! Маркс пен Каутскийдің шимай-шатпақтары отқа орансын!». Гуілдеген тобыр қосыла жамырайды. Барабан үні ауыр зілді ырғаққа түсіп, мұның кеудесін керіп барады. Бір дүлей әкесінің шаң басқан том-том кітаптарын қос қолымен ұстап, мұның төсіне құлаштай ұрып, шеге қағып жатқандай алапат. Санқ-саңқ еткен қатқыл ұран және қайталаңа берді. «Адам жанының мейірбандығы артсын! Азғын нәпсі жанымыздан аулақ кетсін! Фрейдтің шатпақтарын өртеймін мен!» – дейді дауыс зорайтқыштан тақ-тақ еткен қатал үн. Сәт сайып зорая қайталанып тұрған үрейлі озанды күңірене қайталаған мыңдаған бозөкпенің ортасынан кенет ересектеу бірнеше бозбала суырылып шығып, қолдарындағы шырақпен ортада үйілген кітаптардың тұс-тұсынан от қойды. Қаншама сөрелерде жылдар бойы қаланып тұрған, әредік қолдан-қолға өтіп, жасырын оқылған кірпіш кітаптар лап етіп тұтанып, алып алау пайда болды. Кірпіш кітаптардан ажырап жыртылған жеке парақтар жалынның аспан жалаған тіліне ілесіп, қалбаң қаға ұшып көкке көтерілген. Барабан гүрсілдері арасынан неміс автоматының үніндей тақылдай қайталанып тұрған сесті ұран ауа тіліп, алаңнан аспанға атылып жатты. Елірген нөпір алауды айнала лықсып, қалың кітаптарды отқа лақтыра берді, лақтыра берді. Әлдеқайдан шалқыған шадыман бір музыка үйіріліп тұр.

Оттоның көз алды бұлдыр тартып, жанарынан сорғалаған жасты сұртуге шамасы келер емес. Осында аттанарда ағасы өртеп кеткен аталарынан қалған қарашаңырағы көз алдына келген. «Елді аштық жайлап келеді. Веймар республикасы тақырға отырғызды бүкіл елді. Үй түгіл, адамның өз басы қайғы. Әкелерің де сол жындысүрей республикашыларға елтіп өмір сүрген. Бұл үйді енді ұмытыңдар! Жаңа өмір бастау керек!» деген ағасы. Мына озаңдаған отыз мың оғланның арасынан қоштасарда шырылдай жылаған қарындасының үні оза шығып, миына шаншылды. «Жаным, Мария!» – деді солқылдап.

...Үзік-үзік елестер көше берген көз алды бұлдырап.

* * *

Жертөленің есігі ашылғанда-ақ спирттің иісі қолқаны қауып кетті. Ауамен аймаласқан аждаһа демді ақсайтан мұнда қайдан келген?! Бұл үйде, үй тұрмақ бұл аулада арақ ішетін ешкім жоқ еді ғой?! Арман аң-тан. Таңырқамай қайтсін, немере ағасының осы жертөле кілтін сұрап алғанына жылдан асқан. Кешқұрым көлігінің аккумуляторын кіргізіп, отқа қойып жүретін. Өзі ішімдік атаулыға мүлде әуес емес. Бәлкім, ағасы ескі көлігінің оны-мұнысын шайып жүрген болар спиртпен?!

Алакөленке жертөлеге сәлден соң көзі үйренген. Оң жақ бұрышта – бұрнағы жылдары өздері үйден шығарып тастаған көнетоз кереуетте ағасы жатыр екен. Мұны көрсе де қозғала қоймады. Иегін қағып қап, ишарамен «төрлет» дегенді білдірген. Кереуеттің аяқ жағында темір тумба, тумбаның үстінде бес литрлік судың құтысы тұр. Мойнынан кесілген пластмасса ыдысқа әлдебір күмәнді сұйық құйылған екен. «Спирт шығар?» – деп топшылады Арман. Ағасына тақалып келгенде аңдады: кереуеттің асты толған медициналық спирттің босаған шишалары. Атасының шақшасындай ғана шағын 0,3 грамдық қоңырқай құтылар үйіліп жатыр. «Ағам арақ ішпеуші еді ғой?! Ішсе де спирт ішпейтін шығар?! Дүкенде ішімдік атаулының неше атасы тізіліп тұр ғой. Мұнысы несі?!» – деп ойлады. Сұраулы жүзбен кереуетте бүрісіңкіреп жатқан немере ағасына қарады. Анау мағынасыз ыржияды.

Кенет былтыр тағы осы ағасының Арманды дәріханаға жұмсап, сегіз құты спирт алдырғаны есіне түсті...

* * *

Көктемнің сол мазасыз күндерінен кейін Отто кітап көрсе лоқситын өзгеше бір дертке шалдықты. Марқұм әкесі өзі оқыған қалың кітаптардың қысқаша мазмұнын сүйсіне әңгімелеп отыратын еді кешкі аста. Бұл жете ұқпаса да, желісіне ынтығып, ой-қиялымен ғалам шарлап кететін. Енді соның бәрі әулекі қосүрей түстей. Сансыраған санасына маза берер емес. Отыз үшінші жылдың күрсініске толы көктемінен кейін қаншама аутодафе өткерісті. Қаншама кітапты өртеді. Міне, биыл, жасы он сегізге толды. Өнеміне дегенше, алты жыл жылысқан.

Естуінше, қарындасы Марияны немере ағасы «Юнгмедель» құрамына тапсырған. Қазір «Неміс қыздары ұйымында» болса керек. «Қайда жүрсен де аман бол, Мария!» – деді Отто күбірлеп. Бүгін өзі «поляк дәлізі» арқылы Шығыс Пруссияға өтетін топпен жолға шықпақ...

* * *

Ағасы темір тумбаның ішіндегі кішкене электр плитаны шығарып қойған. Іргеден созыла шұбалған желіге жалғанған тоқ пеш әп сәтте қыз бастады. Көнетоз күпәйкесінің жан қалтасынан жұдырықтай түйіншек алып шығып, ораған целлофан дорбасын жыртып, ішіндегісін аппақ дәкеге төкті. Кеуіп ұл-ұсақ боп үгітілген қарасора. Онысын дәкеге орап, темір тегешке құйылған спиртке малшылай бастады... Содан шай қайнатым уақыт бойы түрлі қоспалармен әбден ылыққан спирт өткір иісті бозғылт бу атып, ақыры тотияйыннан азып, қою мұнайға айналып кетті. Тегеш түбін айналдыра зер сап қарап отырған ағасы қалтасынан тағы әлдене алып шығып, әлгі «мұнайға» себе бастады. Тумбадан қалайы қасық алып шығып, тағы да сапырылыстырып кетті. «Бұл – химка!» – деді Арманға мүләйімсі қарап. «Боқмұрын балалар наша шеккенге мәз боп жүр. Мұны көрсе талып қалатын шығар?! Көресің бе?». Бұл зәресі ұшып, орнынан шегіншектеп кеткенін аңдамай қалды...

Сол кеште жертөледен қалай шыққаны есінде жоқ. Ағасының қиыла үгіттеуімен бес литрлік ыдысқа тоғытылған қоланың құтысы ішіне оймақтай темір қақпақта жанып-бықсып толған «химкадан» өкпесін күйдіре бір рет қана тартқан. Жөтелден қиқынып, өліп қала жаздады. Қарашығына ине қадалғандай болды сол сәт. Көз алдына теңбіл-теңбіл от елестеп, жұлдыз жанды ма-ау, мыы шаншып, желкесі тартты ма-ау?!

Үзік-үзік елестер көше берген көлбеңдеп...

* * *

«Отто фон Х... Таза арийлік. Мінезі – нордтық. Батыл. Жолдастарымен қарым-қатынаста салмақты. Ұстамды...».

Алақанға сыярлықтай шағын ғана құжаттың салмағы мұнша ауыр болар ма еді?!

Анасы...

Әкесі...

Атасынан қалған қарашанырақ...

Жалғыз, тете қарындасы – Мария...

Өксікке толы балалық...

Айғай-ұран...

Темірдей тәртіп...

Шеменді жүректен шер кетпеген түнек заман...

Бір бетін де ашып оқи алмаған, құпия сырына қана алмаған кірпіш кітаптар-ай!..

Марқұм әкесінің көзі оттай жанушы еді әңгімелегенде, асыл анасы да әредік қоштап қойып, мұның қоңырқай шашынан иіскеп, еркелететін. Оттоға сонша қымбатқа түскен бұл құжат. «Мария қайда жүр екен?!» деп ойлады қамыға. Жүрегі тас боп қатып кетсе де, қарындасын ойлағанда жанарының жағасын толқын керіп кетеді...

Кёнигсбергте мұны алапат соғыстың алғашқы жалыны күтіп тұр еді. Фюрерге деген сенімі жазықсыз қаланың жаутаңқоз тұрғындарының жасымен-ақ шайылып кеткен. Ақыры, міне, алақандай құжатын отқа лақтырды. «Кітап өртегеннен жақсы ғой» деді қаланың шығыс бетінде танды бозара күтіп отырып.

Үзік-үзік елестер отқа оранған құжатымен қоса көз алдынан, санасынан оше берген...

* * *

«Жастар нашақорлыққа қарсы!»

«Алға!».

«Жаса!».

Дауысзорайтқыштан құмыға шыққан үн саябақтың тал-бұтасын тербеген желмен қала көшелерін аралап-ақ кетті. Сол сәт 500 мегаваттық қос колонкадан дүбірлі ырғақпен ән төгілді. Ән болғанда да мұхит асып келген рәп-тақпақ. Топты жас әлгі тақпаққа елтіп, ырғақ қуалай қол соғып қояды.

Серік САҒЫНТАЙ

Ортадан алаңқай ашып, алқа-қотан қоралап тұрып алған. Ашық алаңқайға шаршы крагис төселіпті. Басына тоқыма кепе жапсырған, бұтына кеңбалак шорты киген, иініне ілген кең майкасы ышқырланбаған бір тапал бозбала кенет ортаға ырғи шығып, әлгі крагиске төбесімен шаншыла қалды. Шаншыла қап, рэп-тақпақтың Калашниковтың автоматынша тақылдаған тақыс жорғасына ілесе құйын-перен үйірілсін. Аяғы көкпен кеп жатса да, тебініп-тебініп қояды. Арман ғой бұл. Қимылы шалт. Тар көшеде қараңғыда жалп-жалп ұшқан жарқанаттан да жылпың-ау. Бақайшағына дейін қимылдап, біресе жерге етпеттей жатып, құрбақаша секіреді тарбандап. Біресе су бетімен жүгірген періше аяғын әуеге іліндіріп, төбесімен жер түйгіштейді.

...Үзік-үзік рэп-тақпақ кеш бата жағылған алау басында да қою түтінмен түнге ұмтылып тынған.

* * *

Отто мен Мария 1941 жылдың күзінде Кёнигсбергтен КСРО-ның ішкі аймағына жөнелтілген қалың топтың арасында бір-ақ сәт жолығысып қалды. Ғұмырға бергісіз жалқы мезет-ті. Мария бойжетіпті. Үстінде шатырдай аппақ кофта, тірсегіне түсіре қаракөк юбка киген. Бұйралау қоңыр шашын қос бұрым ғып өріп алыпты. Мұны көріп, жанары жарқ ете қалды. Отто да қасына жетіп барған. «Мария! Жаным, аманбысың?» «Ағатайым!» – деді елжіреп қарындасы, «сен аман жүрші, жарығым!». Екеуінің де жанарынан жас үзілген. Кездесу де, қоштасу да бір әулеттен өрген қос мұңлықтың балалық бақытындай тым келте болды.

Марияның одан кейінгі тағдыры беймәлім...

Отто болса, қазақ даласына келіп табан тіреп, қалың елмен мидай араласып кетті. Қартайған шағында сонау батыстағы атамекенінен қалған үзік-үзік елестей естеліктер мен ғұмырлық сағынышының құрметіне бір немересінің есімін Мәриям деп атады...

* * *

«Тозақ отынан құтылам десең, Аллаға серік қоспау керек!» – деді жүнсақал молда. «Қазақтың барлық ырым-жырымын, даурықпа дәстүрін ұмыту керек. Тарих деген жалған. Ата-бабаң ақылсыз болды екен деп, сен де ақымақ болуға хақын жоқ. Бейіт басына барып тәу етуді, жансыз тасқа табынуды мүлде қою керек! Мен өлгенде басыма «К-700» трактордың дәй доңғалағын қойсаңдар да жетеді».

Жүнсақал уағызын өзіне риза рәуіште қарқылдай күліп тиянақтаған. Шолтима балақ кенеп шалбар киген бір топ шәкірт мүләйім жүзбен бас изесіп тұр. Орталарында әлгі Арман да бар. Бірер жыл брейк-данспен әуреленген, бірер жыл «КВН» қуып, сахна тоздырған.

Жанына дауа таппады ешбірінен.

Ақыры қатарластарымен Сириядағы алғы шебі белгісіз соғысқа аттанбақ болған. Дәл сол күні... Сол күні қапылыста немере ағасын іздеп,

Көктемнің мөлдір тамшысы

жертөлеге түспегенде, кім біледі, жиһадшылармен бірге қалың кәуірге қарсы майданға аттанып кетер ме еді?! Ендігі тірлігі – осы. Өкпесін ашыта ащы түтін толтырып ап, түтін сейіле жететін есуас кәйіпке елтіп кеткен.

Сол жылы көктемде немере ағасы жертөледе өртеніп, қайтыс болған. Өзі ғана кетпей, бұлардың қарашанырағын да отқа орап әкетті. Бұлардың әулеті еріксіз ауылға көшуге мәжбүр болды. Ал, ауылда... Ауылда ертелі-кеш көшенің май топырағын таптағаннан басқа тірлік жоқ еді.

«Тағы бір күн ұясына батып барады. Түнгі күнәлардан алдын ала қысылады-ау деймін, мына Күн – қызарып барады» – деді күбірлеп. Көзі кілгірттеніп кетіпті. Езуіне жымысқы жымыс ұялаған. «Бүгін соғыс жылдарындағыдай өмір сүреміз!» – деді досы дарылдай күліп...

* * *

Ауылдағы жалғыз трактор жатаған қырдың етегінен қозғала бере гүр ете түсіп от алғанда әлдеқашан сөніп қалған алау басында ықылық ата тонып, қалшылдаған нашақор да басын көтеріп қарады.

«Барша от атаулы бір күні сөніп, күл құшатыны анық» – деді ол күбірлеп.

* * *

Үзік-үзік елестер ғана кешегі болған соғысты еске түсіріп тұрған еді...

17-қараша, 2015 жыл

ГАЛА-КОНЦЕРТ

(элегия)

«Жәнібек ән салады,
Ақселеу тамсанады!».

Жарасқан ӘБДІРАШЕВ

Қасқалдақтың қанындай ұйыған қою іңір кемерінен аса ақтарылды. Төгілмесіне болмады. Сахнаның екі шетіне молынан жұққан екен. Кең залды ортасынан сөккен қалы кілемге де сол үркек құстың қаны шашыраған. «Қай мерген атқан?!» деймін аңтарылып. Терең сайдың тар аузындай түйетайлана құлаған амфитеатр. Ырғалған қазақ. Гу-гу. Сайдың етегінде, сахнаның аранында Тілеш аңшы отыр. Қасында қылқаны түлемек боп мәйексары бояу жұтқан қарағайдай – Сәтiш. Әрірек жайғасқаны да бір жайсаң жігіт тәрізді. Құлаштап алақан ұрады. Қазақ найқалып отыр, көлдей шайқалып. Әнді осылай тыңдау керек шығар деймін жүрегім аузыма тығылып. Кенет жанарым жағасына да қасқалдақтың қанындай қою толқын тіреліп қалғанын аңдадым. Әнді басқаша қалай тыңдауға болады?!

Сайдың етегіндегі самалалы сахнаға бір сұңқар жігіт сұқсыр қызды қуалай кеп қонды. Жүргізушілер-міс. Саңқылдап әлдене деп жатты. Әп-сәтте қара қамыс микрофонның тұсына белгілі әнші кеп, бас иіп өзгеше тұрыспен баптанып. Сол аяғын жарты кебіс алға оздырып, оң жамбасын көтерді де, белін қайқайтып, кеудесін алға төседі. Мергеннің ұмсынысына келеді. «Айбозым» аспандап берген. Ел сағынып қалған екен әншісін. Бозбала кезінен осында ержетіп, одан үлкен шаһарға көшкен. Жігіт ағасы боп бір оралып, атасының сарайында ән сап тұр. Екі әнсіз қалай босатамыз.

– Беу, па, шіркін! – десіп жатыр жұрт. Атақты әнмен қоса асқақтап, кеу-кеулеп алған. Қамшы салдыртпай сыдыртып, тұяғы тиген тұсын қопарып, сайға тас құлатқандай күркіретіп өте шықты. Тағы бас иіп, бұрыла бергенде, гүл құшақтап қыз бұралды қарсыдан. Әнші де шабытты, зар күйінде еді. Гүлді де алып, қыздың саусағын мұртымен қытықтап, ілтипат білдірді. Сыпа. Бұған қалай қол соқпайсың! Жымиып жымып барады әнші мен қыз. Ел де жымыды. Есіме сона-ау жылы естіген кәп оралады ғайыптан. Осы ағам жастау шағында елде жүрген кезі-міс. Филармонияда күркіреп ән ойнатқан, соңынан бозбала ерткен ағам ғой. Жұмыстан шағын концерттік бағдармен балабақшаға жұмсапты. Үрпі-шүрпі сары үрпектің алдында қуатты баритонмен ән бастағанда, бала-шаға шошып, жылай қашсын. Біріне-бірі қосылып, бірінен бірі шошып жылаған. Тәрбиешілер әзер жұбатып алыпты. Бүгін де ерекше қуаныш, зор толқыныстан көзін дымдады бала көңіл ел. Дүбірлетіп қол соққан. Бек ризамыз!

...Атақты ағамыздың атындағы ән жарысы ғой. Төрт жылда айналып кеп тұратын дүбір. Сахна төріне суретін ұстатқанбыз. Жымиып, бақылап қарап тұрды. Алдында ақтарылып келе жатқан толқындай елі анталап, ту

Көктемнің мөлдір тамшысы

сыртында толқынды тербеткен әнші атасы қарап тұрғанда бір сыналады жігіттің өнерпазы. Шәкірт балалармен қазылар жарыса ән салатын кеш. Мундиальда да мұндай ғаламат дәстүр жоқ! Қазақта ғана. Қазақ боп, ғажап боп қарап отырдық. Мың жыл бойы осылай келеді екенбіз. Ой оздырған ақының, сыр сүйгізген әншісін топқа салып, алқа-қотан отырып, ел тыңдаған. Еркелеткен. Қантөгістен қажығанда, күнкөрістен жерігенде жиылып ес жинаған. Есін әнмен жинаған шығар! Жырмен қуаттанған.

Біз ес жиғанша терең сайдағы үкілі қамыс микрофон бой тіктеген айдыңға аққу әнші қанат жая қонақтады. Сыңсығанда самал тынған, сыңқ-сыңқ еткен шектерден тамшы үзілген, шөпілдеп көлге тамған. Аққу да, гәкку де таранып отыр айдында. Зал жел ұрған майсадай. Сайдың тасындай ағалардың кеудесі көтеріліп-басылып қояды. Егделеу әйел жібек орамалын көзіне тақай берді. Әнші сұлу да сыңқ-сыңқ ете қалды. Сыңсу ма, сыңғыр ма? Ес жиғанша күн ұясына қонып болды. Күллі кешің осылай келсе, кәнекей!..

Терең сайға бойласаң, күн ұясына асықпай қайтсін! Күркіреп «Тау ішінде» шырқалды. Сәкен атам бұл әнді алғаш шырқағанда жиырма алты жаста болыпты. Біздің әнші алпыстан асқан. Сай түбінен бозкүлте басын шұлғып қап, ырғаққа алақан дөметеді. Ел де елтіп отыр ғой. Алпыстағы атайыға қосыла кептерқанат алақан дүркіреткен.

Түнделетіп, тау ішінде жалғыз шоқытып қазақтың қанша серісі өтті қарындастың ауылының тұсынан. Сәкеннің Мыңжылқының қойнауында, Балықты әулиенің шатқалында шырқаған әні еді-ау...

Сахнадағы ағам да бір сері. Бозбала кезінде күйеу боп, кінәлі боп, қайынжұртына алғаш барыпты-мыс. Той ғой есебі. Күйеубаланың өнерпаз екенін білген қыздың жұрты қызды-қыздымен той соңында ән сұрапты. Содан әнші күйеу «Балқадияшы» сылқылдатқан. Баптап жүрген әні ғой. Қызық қылғанда, енесінің есімі Қадияша екен. Сері ғой, сері. Сері үшін сергелденнің өзі серуендей ғана...

Тау ішінен болмаса да, әншінің көкірегіндей терең сайдың саласын қуалап шыққан үні де тербеп жіберді анталаған ағайынды. Үш-төрт әннің өзі есенгіретіп тастады, бұл әртістер енді қайтер деп, іштен тынды ел. Ендігі кезек тайжарысқа түскен шәкірт балалардыкі екен.

– Қазылардың әділдігін қазір байқаймыз! – деді соңғы қатарда отырған сары қазақ.

– Оны қалай байқайсың? – деді қасындағы келіншегі.

– Байқауға қатысқандар шығады. Бірінші – Гран-при алған бала. Шұбартау жағынан екен, – деді әйеліне бұрылмай. «Қазылар әділ шешсе екен!» деп тіледім орнымда отыра алмай, қозғалақтап. Сары қазақ та солай ойлап отыр-ау. Әділ шешсе де, бұрмаласа да уақыт жарықтық бәрін өзі ретіне келтіреді ғой. Бірақ, мына сайға сақ қарап, сабырынан айырылып отырған елге елжірететін әнші керек, таңдайы кеберсіген ел тамсанып қалғысы келеді. Қанша серісін көз алдынан өткерді екен мына ел деймін ойым айдалаға маңып. Тағдыр әділетсіз емес шығар...

Бәйгеден озып келген жігіт өтті желдіртіп... Озса озғандай-ақ екен! Онымен құйрық тістесе келген жас жайнақ та жарау бабында екен.

Сәлден соң аяғын шекіп басып, сырнаймен құшақтасып үкілі қыз шықты. Үкісі әнтек діріл қағып, бала қамыстың басындай майда солқылмен бұлғандап қояды. Сыбызғыдай сызылып тұр. Сыр бойынан қашқан ақбөкен екен деймін. Қарқаралы тұсынан өте тасырқап қалғандай ма, қалай? Сырнайының бірер пернесін шалыс басып, әнін өкінішті аяқтады.

Тағы бір әнші жігіт. Арқаның Ай жүзген айдындай даласының жүрегін соқтырған ақтабан тұлпар өзек-еспе қуалап, түстікке беттегенде тастан қайтпас тұяғы құмға батып, шабысынан жаңылып қалар-дүр. Жерсінуді де екіталай. Әннің де, әншінің де шабысы табанын қыздырған топырағынан, кеудесін жарған ауасынан ғой. Құмнан қырға жортып ұзаған түстіктің тарланбоздары да Арқаның аспаны биік атырабына ойнақтап шыға келе тасырқап қалатыны бар. Мына әншіңіздің домбыра шертісі сол батыс пен түстіктің ортасынан тел туған бір жорға майпаң. Көмекейі қосыла бебеулеп, домбырасы лекітіп, өзгеше әлдилеген. Тасырқамайды, тақасынан ұшқын шығады. Бар бол, бауырым!

«Асыл әнім менің!» – деп толқып отырды қазақ. Үйге сыймай жабықтан сығалап, сал-серісіне ынтыққан елміз ғой. Алты қырдың астынан дабылын естіп, даурыққан да біз. Сол асқақ әнді жеткізген атамның кеші. Атадан тараған алтын тамыр әнші қауымның кеші. Қазақ құлаштап қол соғып отыр. Құшағына ғалам сыярдай. Қазақты әлемге аялы көзбен қаратып, елжіретіп тұрған ән ғой! Басқа не дейсің?!

Осы атамның әнін сонау зобалаң жылдары баған басындағы дауыс-зорайтқыштан естіп, елдегі ағайын сол бағанды құшып боздаған-мыс. Ағамды құшар інілер, бағанды құшқан заман-ай!..

Қасқалдақтың қанындай қат қазақ әнінің кеші еді. Қою іңір ернеуінен аса төгіліп, бөкпе түн боп ұйыған. Қаланың самалалы сайының шаңы тозаңытып, сұйық мұнарға айналып барады. Тау ішінде, терең сайда ақбозын желдіртіп әнге салған ақынды ойлап, үйге қайтып келе жаттым тамсанып...

(Жойқын мұхиттың жұтқыншағы бүлкілдеп, қалтылдаған кемені жұтарда кім тастай қашушы еді сапарластарын?! Қапырық бөлмеге жарық шам ызғарлы сәулесін шашқанда да қуыс-қуысқа тығылатын тарақан еді ғой. Ал, біз... Біз бәріміз тозақ кемесімен аттанып барамыз – бір бағытқа ғана билет сатылған – жетер, шалдыға жетіп, салығып ұйқыға кетер, бәлкім, салыққанда ұйытар ұйқы да тәніңді тастай қашар тұрағымыз – Тамұққа аттанып барамыз. Сіз неге біздің кемені тастай қашқыңыз келеді?! Билетіңізді ұсақтап жыртып, ауаға шашып жібергеніңізбен, бұл сапар Сізді тастап кетер жайымыз жоқ! Алып кемемізден қашып та құтыла алмайсыз. Шарасызсыз! Мінежәтіңіз осынау ғаламдық кеме – Жер шарындағы миллиондаған күнәһардың даусынан озып Көкке жете ме екен?! Әлде, менің күйреуік өлеңім сынды тек өз жанымды ғана мүжітін немесе жұбаныш жұптайтын былдыр-былдыр ертегіге айналып кетер ме?!

Шарасыз – менің әңгімемді тыңдауға еріксіз көнесіз. Себебі, Сіздің мінежәт пен Көктен түскен жазбалардың әр қарпіне бір тәмсіл арнап жазуды біздің мойнымызға жүктеген. Ал, ол түпсіз уақыттың шырғалаңында адасқан Сізге бірден-бір алданыш. Әйтпесе, қасиетті жазбаларды тікелей оқып, ештеңе түсінер емессіз. Уақытыңыз да аз. Тәніңіз кемені тастай қашса да, ғаріп жаныңыз қайыра оралып, қайғылы кейіпте, жалғаннан ештеңе ұқпаған беті тірлік кеше береді...)

* * *

Электричка Қарағандыға Күн еңкейе жеткен. Көмірдің шаңы кірпігіне жұққан қарағөз қала шаршаңқы кейіпте қарсы алады Ақынды. Көзі қара болғанымен, бұл қаланың ләмі басқаша. Темір жол керуенсарайына ене бергенде дауысзорайтқыштан үні қатқыл апай: «Құрметты, жалаушылар...!» деп бейпіл акцентті ағытады. Мырс етесіз. Белгілі ақынның «ТЖ-лар» атты өлеңі есіңізге оралады. Бірақ, ол кезде «ТЖ-лар» туралы өлең әлі жазылмаған... Керуенсарайдан осы шаһарға ат шалдырған әр ақын, әншіні, күйшіні, жазу-сызуға ғапіл қатысы бар жанды қарсы алуға құштар Граждан Шақшабаласын көресіз. Сіз оны танымассыз, бірақ, ол Сізді танып қояды. Өлеңіңізді оқиды, әңгімеңізді әдеби газеттің қиындысынан көзі шалған, атағыңызға қанық. Жо-жоқ. Қымсынбаңыз. Жүгіңізді көтерісіп, басыңыздың «сақинасы» болса, емдеуге бейілді. Біздің Ақынды да сол Гірекең қарсы алсын. Алғаш танысса да, Ақын ешкімді жатырқай алмайды. Ұзын плащының шалғайына әнтек жұққан шаңмен түстес қапшығы кенет күтіп алушының иығынан табылған. Ақын алаңдаса да, Граждан оны көтертер ме сыйлы қонаққа. Жарты қапшық кітап еді. Өлеңдер. Өлкелік газетке ерте-кеште басылған. Кейін жинаққа еппен енгізілген, әр қарпінің көленкесіне қоңырқай мұң тұнған жырлар-тұғын. Бір-екеуін Сізге оқып берер едім – әңгімемнен ауытқып кететін тәріздімін. Кейін, осы әфсанам жүрегіңізге қонақтап жатса, үлгереміз...

Ақынның қалаға келгенін ешкім білмей де қалған. Өзі де жарапазан-жар-жарға жау. Радиода орнығып, сол торапта қартайыңқырап қалған ескі танысын тапты. Онда да Граждан екеуі үйіне іздеп барып еді. Қос ақын – бірі алыс ауылда, бірі қапырық қалада, тірліктерінде бес-алты мәрте ғана дәмдес болыпты. Сонда да, етене жақын тәрізді. Қалалық қаламгердің намы – Бәжең. Бәжең Сәуірұлы. Аймаққа танымал, ертеректе қазактың үлкен ақындары жазбаларын жақсы бағалап, кейін денсаулық күйімен, жер шалғайлығымен әдебиет ағысынан сәл қалыңқы қап қойған. Провинциялық ақын-жазушылардың бәрінің тағдыры осы тұрыпты ғой. Алматы алыс. Жылына бірер барғанмен, қонақ боп бастап, елдегі қоңыр тірліктің ырғағын бұзып, қалың ақын-жазарманның ортасында шайқала шауып, қайтасың. Сосын, елге оралғанда тым-тырыс тыныштыққа құлақ үйрете алмай, тағы дерттеніп жүргенің. Ал, алыстан елге іздеп келсе ғой сол ақындардың бірі. Екеу келсе де артық емес. Тұтас қазақ әдебиетінің бір дәуірі көшіп, іргеңе қонғандай боласың. Сырттан келген туыс та, егер шулы ортадан келсе, мұндағы салқын саябырға шым батады да кетеді. Бірақ, соншалық ұзаққа шыдай алмайды. Тереңге сүнгіп бара жатқанда, қапылыста ауа жетпей, қайыра атып шығып, сабыр айдынынан өзінің асау толқынды өзеніне асығады. Сөйткен алма-кезек дүние.

Ал, біздің ақын жарты қап кітабын арқалап, Н. стансасынан келген еді. Ертеректе Ібір-Сібірдің сызды ауасын жеті жыл жұтып, елге келе жатқанда, Алаштың аймаңдай ақынының туған жері екенін естіп, пойыздан түсіп қалған. Ақыры, сол топыраққа тамыр байлаған. Стансадағы тірлік қарағөз қаладағыдан да мылқау ғой. Әдеби орта жоқ. Аксақалдардың ескі әңгімесі ғана алданыш...

Әлқисса, қос ақын кісінесе табыссын. Граждан үшеуі Бәжең баспанасын кабакқа айналдырып отырғанда, үй иесінің әйелі жұмыстан келді. Келе сала салқын кабак аңдатсын қалалық ақынның жары. Бәжең «кәне, аш қабағыңды, қамда ас-тағамыңды!» десін қарап отырмай. Содан сойқан басталды. «Бұл үй сенің алқаштарыңды асырайтын приют емес. Кеше ғана өлейін деп, ауырып отыр ең ғой! Сайтанның сідігін сіміріп ап, маған мән айтатын кімсің! Мынау қай қайыршының қапшығы?! Құрт көзін! Бәрің де көздеріңді құртыңдар! Қазір милиция шақыртам!».

Соңғы сөз стансалық ақынның жанды жерінен тиген. Сібірдің дәмін татып қайтқан соң, заң өкілдерімен кездесуді жаны сүймейді. Жалпы, кім жақсы көреді дейсің? Ұйлығыса үйден шыққан үшеуі ілби басып, темір жол керуенсарайына бет бұрған. Өлгінде босағада жатқан «қайыршының қапшығы» Гражданның иығына конжиыпты.

Темір жол керуенсарайына кім келіп, кім кетпеген?! Сіз де менің ойшыл оқырманым, дәм тартса келесіз бір. Сонда көресіз: ерсілі-қарсылы ағылған жұртты әр заманда, жылдың әр мезгілінде осында бас сұғып, табан тіреген әріптестерім деп ойлаңыз. Барлығы да таныс, бірақ, бәрі де бөтен тәрізді ғой. Біз бәріміз бір заманда, бір кеңістікте өмір сүрмеуіміз мүмкін. Ал, керуенсарайда дәрежеміз теңесіп қалады – қайсы болмасын! Бәлкім, осы тәмсіл Сіздің қолыңызға тигенде біз де тірліктің керуенсарайынан бір

Көктемнің мөлдір тамшысы

бағытқа ғана сатылатын билетке ғұмыр-тиынымызды ұсынып тастаған боп шығармыз. Өткенде атайы ақын ағам бір ғаламат жыр жазды: Бір заманда біздің аталарымыз «Коммунизм» деген стансадан түсіп қалып еді ғой, келесі станса – «Репрессия» деп аталатын, одан кейінгі станса, міне – «Капитализм». «Келесі аялдама – «Алаш» стансасы» деген дауыс алыстан талып жететін тәрізді деген... Иә, әңгімемнен ауытқып барам. Дегенмен, осы керуенсарайлардың бәрінде Граждан Шақшабаласы тәріздес бейкүнә адам жүре қоймас. Грек аңыздарында ғұмырдарияның өзен-вокзалынан өткізетін әзірейіл кейіпті әлдекім болар еді ғой. Болмаса, Анненковтың вагоны тоқтаған стансалардан, күллі «КарЛагтың» қақпасы болған Қарабастан бір заманда желкелеп түсіріп тұрса тағдырың...

Граждан бастаған үшеу сол түні қарағөз қаланың керуенсарайын бір шайқады-ау дерсін. Қоңыр күздің соңы болатын. Таң бозында асфалт үстіне қонған сыз қырауға айнала алмай буланып кететін уақ. Жастары ұлғаймаса да, жер ортасынан асқан қос ақын жас перінің сілтесіне шыдай алмаған. Ақыры, Гражданның есіне жақын орамда тұратын сазгер көкесі түскен. Сазгер де заманында тиісті енші-бағасын ала алмаған. Бірақ, әндерінің ғұмыры тіл жеткізер тітіреніс тылсыммен астасып, тілсіз қалар сәттерінде қайыра басталатынын білетін, сенетін. Сол ғайри сенімін жүрек тереңіне жасырып тастаған еді. Өзі де шырқаған: «Жан түбінде ұйықтап жатқан арыстан, оятпашы мерт қыларсың сезімді!..». Сезімі қалғып кеткен заманы еді сазгердің. Яки, тірлігі тұйықталар – фәни күнге алды жабық уақта ілбіп, күн кешіп жүрген. Жардан, баладан ада. Жалғызсырап, жансебіл жүрегін қысқан жәдігөй тірліктен жалыққан. Сазгердің есігін таң бозында итеріп кірген үшеу тынықсын. Түс әлетінде шөліркеп оянған Гражданның қойнынан сусын басар сұйық та табылған. Бәжең Күн қос қабат үйлердің шатырынан шуақ сырғаната бастағанда жұмысына кетті. Сазгер мен стансалық ақын қайыра ұйқыға шомған. Түс ауа Граждан жұмыс орнына, нәпақасын айыруға аттанады. Күндегі тірлігі – торапты жолдың түйініне келіп, күрмеуін шеше алмай зарыққан жанға билет тауып береді. Пароммен ана дүние, мына дүние арасын жалғап жүрген «әлемнің ақ періштесі» дерсін. Екі дүние арасында кім кездеседі екен өзіне: бірақ, мүсәпір-жолаушының сауабын алатын ләппай-таксыр қарсылаушы-жөнелтуші міндетін мандайына жазған, сомен тандайына ақ тигізген. Түн орталай Граждан сазгердің лашығына қайта оралған. Қос зарлық не күйде екенін біліп кету ойында. Ақын мен сазгер ертеңгілік таныстырылған бір-біріне. Бірақ, әрқайсы келесісін бұрын көрмек түгіл, естімеген адамым екен деп түйген. Граждан қолтығына қыса келген ащы су мен тіскебасар, онан қалды бұрыштағы ток пеш үстіне жамбасын күйдіре-мүйдіре жайғасқан қара бакыр, одан шұбала шыққан дәмді иіс әңгімеге сүйреген екеуін. Ақын алдыңғы түннен бері кіреберіс бұрышта елеусіз қалған қапшығынан бір кітабын алып шығып, өлең оқымаққа талпынды. Сазгер тірлігінің беймәлім бір қалтарысында қап кеткен шабытты шақтары қайыра оралғандай күлімсіреп бой тіктеді. Ақын майдақоңыр машығымен жыр төге бастады. Сазгер күлімсіреген қалпымен ыңылдап ілесе кетпекші.

Ақын... Сазгер... Ақын... Сазгер... Шақшабаласы да бұ тірлікке әредік қазанаспа астындағы отты қағыстырған қаммен араласқан боп отырсын. Ақын жырын сағыныпты. Сазгер де қақпағы әлдеқашан құлыпталып қалған сырсандығының қиюы кеткен тұсынан себезгілеп шашыраған шуақ саздары жанарынан ұшқындап, бір жасап отырды. Оған отты суды қосыңыз. Тірліктегі темірқазығыңнан адасып, ел ортасында отырып, елсізде қалғандай күн кешіп көрдіңіз бе, бауырым? Өнер құған өрелі жан атаулы өз жүрегінің шұңғыма тереңіне талай мәрте сүңгіп, өзін іздеп жүріп адасар еді. Тек өнер-білім ғана емес, тірлікте тамырын танығысы келген һәр жанды көргенбіз. Біздің қос кейіпкер де ұлыс көшіне жанай шапқан жалғыз аттының ғұмырын кешіп еді. Әу баста жазылған тағдыр ма, әлде кездейсоқ жазым әлегі ме: бірі – шалғай ауылда елеусіз қалған, бірі – жанын ұғар жан таппай жабыққан. Адасу емей немене?! Әлде, олардыкі жөн де, көптікі ката ма?! Қайткен күнде де, сол күні екі азамат серпіліп еді. Жыр оқылып, ән шырқалды. Кенет Сазгер әбден бой жасаған адамның кейпімен Ақынға сергек қарасын:

– Есінде ме? Екеуіміз ертеректе кезігіп едік қой?

– Мүмкін емес, ағасы! Менің тірлік-талқаным сіз жүрер аулаларда шашылмаған еді.

– Бәрі мүмкін! Бәленінші жылы Алматыда Мұқаң – Мұқағалимен Төлеген ақынның үйіне келіп едің ғой.

– Иә, Мұқаңмен дос-жар болғанбыз! Айбергеновтың ауласына бас сұғып тұратынбыз. Сіз қайдан жүрсіз ол маңда?

– Мен Шәмшімен жолдас болғам. Әлі де! Біз Шәкең екеуіміз барғанбыз сол үйге...

– Ойпырмай! Сен... солсың ғой!

– Иә! Дәл өзі! Ал сен... Сен – солсың!

– Енді кім деп отырсың?!
«Ой, бауырымдап» қауышқан қос жігіт ағасына қара бақырды ұмсына ұстап келіп тұрған Гірекең аңтарылып қарасын.

– Ой, бауырым-ай!

– Өй, көкем-ай!

– Бәсе!

– О, шебер құдай!

Манағы әңгіме – әңгіме ме! Енді кеңісін кеңістік. Көкжиек түріліп, аспан асқақтап сала берсін! Алаш атырабында мұндай талай атақты кездесу болған. Бізге етенесі – Әсеттің Кемпірбайдан көңіл сұрап барар сапары. Бұл теңеуімізді артық, әбес санасаңыз, алыстан мысал табайық. Гогеннің Таити аралынан Парижге оралуы. Одан да әрідегі ежелгі дәуірдегі эпсаналық оқиғалар. Қай-қайсысы да қос азаматтың – Ақын мен Сазгердің кездесуіне мысал бола алар еді. Сеніңіз! Сенбесеңіз, өз өрешенізге көз тастаңыз: жігіттік дәуренде аз-кем дәмдес боп, арада тұтас ғұмыр өткізген соң кездескен әріптесіңізді танып, таңырқаған сәтті ойға алыңыз... Иә, иә! Сол сәттегі бір өзгеше сезімдер сазгердің лашығы ішін арайға толтырып еді. Қазақ маңдайына басқан ақиық ақын мен сыршыл сазгердің жанында

қарулас серік болуға жараған біздің кейіпкерлер де осал емес еді. Тек, тірлік, тағдыр сызығы өзгеше сызылған...

Қарағанды керуенсарайын мекен еткен сол қос сері жайында әңгімені түрлі қалыпта тамамдауға болар еді. Бәлкім, жария жазуға да жата қоймас?! Бірақ, бәрібір Ақын мен Сазгер осы жазуға тәуелсіз, ада кейіпте сол кезең, сол кеңістікте ғана емес, дәл қазір де осында, тұсымызда өмір сүріп келеді ғой. Вокзалға бас сұғыңыз – дабыр-дұбырлы жүргінші-жолаушылар шуынан тыныс-демі сезіледі; әрі өткен, бері өткен таныс бейтаныстардың бірі болмаса, бірінен сұраңыз таниды: көрген, естіген, әдеби газеттердің қиындысынан өлеңін оқыған; анау кара айғыр сүйреген шұбалаң вагонға өткенде мініп кетіпті, мына бір ауыр күрсінесті зілтабан пойыздан әне-міне түсетін сыңайлы. Дегенмен, ауытқып барамыз тағы...

Арайлы, шырайлы отырыс соңы аһылаған естелікке ұласқан. Шаршаулы кейіп, қалып ойлы жандарға жиі жұккыш қой. Әсем әннің де соңғы ноталары ойнақшып аспанға атылғанмен, тиылар сәті мұңға шылқыр еді! Жырдың да соңғы шумақ, соңғы жол, сөзі естелікке бастау берер тиянақ қой.

Гірекең түн көрпесі қарағөз қаланы қымтай бере керуенсарайына қадам түзепті. Ілкіде естіген әңгімемде дүние жігін қосып-ашар дәнекершілер ел ұйқыға шомар саябырлы сәттерді сүйеді-міс. Қарсы алу, қоштасулар да. Ал, сол күннен бастап қос серінің ортақ тірлігі, ғұмыр тиянақтар ортақ жолы басталыпты. Күнде Күн жарықтық аласа үйлердің тозыңқы шатырларын сипай шуақ таратқанда ілбіп вокзалға баратын еді олар. Күн сайынғы қалыпқа түсіп кеткен гадет бойынша Ақынның бір-екі кітабы ұзын плащының төс қалтасына сүңгітіледі. Сазгердің естелік әңгімесі де жүрек тұсында қызбақшы – тыңдарманын күтіп. Ал, керуенсарайға кім келіп, кім кетпейді?! Сіз де, менің ойлы оқырманым, бір жолыққан шығарсыз тірлік сапарыңызда Ақын мен Сазгерге! Бәріміз бір мезгілде, бір кеңістікте өмір сүрмегенімізге кім кепіл?!

– Мына кітаптың авторы мен ғой, – дейді Ақын. – Сәл жастау кезімдегі суретімді бергізгем. Бір өлең оқып берейін бе?

Сіз келісесіз. «Өлеңіңіз жақсы екен!» дерсіз. Ақын сенуге бейілді. Сазгер қоштауға. «Иә» дейді ол. «Осындай жырлар бар адамзат аспанының астында!». Сізге кітап та сыйға тартылып, қолтанба алып қалу ұсынылады. Қуана келісіп, қос серінің қолына азды-көпті тиын-тебен ұстаға салыңыз! Жаныңыз ашығандықтан емес! Өлеңді түсінгендіктен. Ал, тіпті, жырдың жалғасын күтсеңіз, дастарқан жайып, Сазгердің естелігін тыңдарсыз!..

Осы сценарий бойынша сырғыған кара күз ақ қауырсынды қысқа алмасқан. Қыс соны көктемге ұласар ма еді?! Жо-жоқ, әрине! Мезгіл мәресін белгілер күдірет жоқ бізде. Тек...

Тек, сол баяғы сазгер лашығына қоңыр күзде апарылып, кіреберістегі бұрышта елеусіз қалған сарғыш қаптың түбі көрінсін бір күні. Әуелі ақын ертенгісін тұрып, сырт киімін киердегі әдетімен еңкейген. Әуелгі тоқ қалпы қыс ортасына таманғы аязды күндері жүдеңкіреген қапшық ауыл үйінде пеш түбінде жататын жетім қозының бойына жылу дарыған соң сол жатқан қалпы керілгендегісіндей жермен-жексен болып қалыпты. Арық салалы

саусағы еденге тақ етіп тиген Ақын аңтарылып, Сазгерге қарасын. Керенау қалыпта, ұйпаланған шашын тарап тұрған ол да бұған жүдеп көз тастаған. Кітап бітіпті! Енді қайтпек керек?! Дымы біткен ақын босағаға төселген бөстекке отыра кетті. Сазгердің мүйіз тарағының бірер тісі сынып, шашына сіңген. Сәлден соң әдепкі еңселерін түсірмеген қалыпта екі адам есікті итере жауып, керуенсарайға қарай кетіп бара жатты... Бәлкім, бұл соңғы тандары ма екен?! Бәлкім, бұл соңғы сапарлары ма екен?! Біз көрмедік сол көктемде оларды. Керуенсарайға шартараптан құйылып-ағып кетіп жататын жылы ағыстардың біріне түсіп, беймәлім бағытқа жөнеп кете барды ма екен?! Ал, Сіз...

Сіз іздедіңіз бе оларды?! Ана бір пысқырып кеп тұрған қараайғырдың қоңыраулы трашпенкесіне аяқ артып бара жатқанда, соңыңызға ақтық рет қарап қалғанда, ағылған жүргіншілер арасынан жүдеңкі жүздерін көзіңіз шалған болар. Есіңізге түсе қоймады. Әйтеуір бір заманда, бір тарапта көргенсіз. Қайтсе де, есіңізге түсер ме екен?!

Қарағөз қаланың керуенсарайы талай Ақынын қарсы алып, шығарып салып еді. Тас төселген алаңға табан тиген бетте Сізді де Граждан Шақшабаласы қарсы алуы мүмкін. Себебі, таниды, біледі, өлеңіңізді әдеби газеттің қиындысынан көзі шалған. Басыңызда түрлі ой болса, серпілтуге де бейілді. Тек...

Тек, сол бір қыраулы қыста бір-біріне селбесіп күн кешкен Ақын мен Сазгерді байқамай өтіп кетесіз керуенсарайдың кең залынан. Өне, ана бір топтың қақ ортасында Ақын өлең оқып, қолтанба ұсынуда. Міне, Сазгер естелік айтуда.

Бұл әңгімені түрлі қалыпта тиянақтауға болар еді. Бірақ, әлі де сол екі сері адамзат керуенсарайының бір шетінде ағылған жүргіншілер арасында күмбірлетіп өлең оқып, естелік баптап біздің арамызда жүр-ау. Біздің жазуымызға еш тәуелсіз, ада, арылған, анық ақиқат кейіпте...

* * *

(Ал, Сіз неге біздің кемені тастай қашқыңыз келеді?! Бәріміз баратын жаққа бір бағытқа ғана билет сатылған. Сол тарапта бірге болатынымыз анық! Оған дейін таныс бейтанысыңның қолтанбасы басылар кітап түгесілгенше, тірліктің көнетоз қапшығын арқалап, керуенсарайлар кеңістігін тоздырармыз...

Бұл жақта бәлкім біз бір уақытта, бір кеңістікте бірге ғұмыр кешкенімізге сенгіміз келеді. Ал, ана жақта қайтсек те бірге боламыз. Тек ондағы керуенсарайда бізді кім қарсы алар екен?! Оған көңіл құлатып, жаныңызға жақын жұбаныш ретінде қабыл көрмесеңіз... Бәрібір, басқа амалыңыз жоқ. Шарасызсыз...

Тәніңіз кемені тастай қашса да, ғаріп жаныңыз қайыра оралып, қайғылы кейіпте, жалғаннан ештеңе ұқпаған беті тірлік кеше береді...)

13-желтоқсан, 2010 жыл

ХИКАЯТТАР**ДҮР ЕНЕНІҢ ТАЙПАСЫ**
немесе анаеркі дәуірінің азалы аңызы

(хикаят)

Дәуіталі Стамбекұлының рухына!

Ұлы Ағашты алапат өрт шарпығалы Көктегі Оттың неше мәрте жанып-сөнгені Төбекұстың есіне түспеді. Үлкен жартастан ағынға құлай өскен алып теректің шіріп, қуыстана біткен сусінді өзегінің ішіне бүрісе тығылып жатқалы қашан. «Неге сөйлемейсің, Алып Терек?» Алып терек сықырлап, күрсінген болады. Оның тілін түсінуге де дәрменсіз еді Төбекұс...

Ұлы Ағашқа түнек қараңғылықты жамыла аттанған тайпаның соңғы еркегі тура жиырма түн жоқ боп, Үлкен От басына оралмағасын, әбден үміті үзілген Дүр ененің тоғайға лақтырған алауы От маусымы қақтап-құрғатқан орманды айналасы бес-алты күн ішінде алапат өртке орады...

Ұзын судың кең қолатты алабын қоршаған Ұлы Ағаш мұндай өртті алғаш рет һәм соңғы рет көрді. Нешеме ғасыр сыңсып бітеу өскен ну жыныста алғашқы түні-ақ адасқан Төбекұс, енді қайтіп От басына оралмасын сезгендей, таң бозында тауып алған жартастағы жығыла өскен ағаш өзегіне төрт түнеді. Айға бесінші рет бас иер түні тағы да Ұлы Ағаштың Айлы алаңқайындағы елес-қыздардың биін тамашаламаққа аттанған. Ол жолы тағы адасып, уақыт есебінен жаңылды. Тек әлдебір таңда жартас басындағы терек қуысында ащы түтін ісінен тұншыға ояғанда, жынысты қалың от жалмап, өрт қаулағанын, «Егер еркектердің кері оралмас ізіне түсіп, От басына келмей қалсаң, жиырма рет Ай әуенін айтып болып, Ұлы Ағашты Үлкен Оттың киесіне құрбан етем» деп Дүр ененің өксіп айтқан сөзінің орындалғанын түсінді...

Енді бәрі де кеш-тұғын...

* * *

Алып От маусымының соңын ала тіршілік кенет салыңқы тартып, бірер күн ішінде айнала сары ала түске боянып шыға келеді. Сона-ау ұсақ шоқылары шымқаса, жымдаса тізбеленген апай төс алаптан бас алар қаптаған бұлақтар да жаз бойы біртіндеп тартылып келіп, айналасы екі-үш-ақ тәулікте сөңкеге айналады. Сансыз бұлақ-тұмалар жауын-шашын кезеңі бойы жердің тәнін сойдита тіліп, жықпыл-жыра атаулының тінін тітіретіп-қақыратып, ну жынысты алапқа армансыз жайылатын. Дөй даланың төсіне тармақтала тізілген мол бұйра бұйрат, тапал тау, тоқал шоқылардың қолат-сайларына ұйлығыса өскен неше мың жылдық Үлкен Ағаш суға әбден бөгеді. Әсіресе, аспанға жалпақ жалын күдірейтіп, мойырт мінезбен шөге жатқан Жыландыдан бастап, жауыр жоталы Жосалы, жеке-

саяқ үрке үздіккен Жетімшоқыға дейінгі аралықта ерен сәнмен қапталдаса өскен ақ қайың, сары теректі тоғай мүлде суға шылқиды. Терең сайы, ашық алаңқайы, ойыс ойпаты сол судан жаз бойы құрғамай дымданып жата береді. Шалғыны да шүйгін, жеміс-жидегі орасан мол өлке.

Дүр ененің тайпасы Ұлы Ағаштағы алаңқайдың өкпе тұсына дөңгелете тіккен қонысын тастап, таудағы үлкен үңгірге тығылғалы да қаншама уақыт өтті. Ілкіде сіркіреп сирей тамған тамшылар көкті құрсаулаған бұлт тұтасып, қатпарлана қалыңдаған сайын молайып, ұзақ-сонар сең көшкінге айнала берді. Әредік лекіте нөпірлеп, бір сәтте бұйра-бунақ бұлтты жойқын жел сілкіп қап, тамшы топанын жерге тұтасымен бүркіп жібергендей болады. Көктегі Оттың жылуы қалың бұлт, тұтасқан сұп-сұр дымқыл мызғымас мүлтті көктеп өтпей, көрер көзден таса болғалы да қашан. Жұлдыз да жоқ, Ай да жоқ. Көкжиекті көлбеген тұнжыр таулар кенет алыстап, кеңістік шымқай сұрқай бояуға тұншыққан. Жосалының жапсарына жанаса қонған қатпар әжім мандайлы дүлей таудың ұшар басына қарайғы қынасыз жалтыр тасты жақпардың құларман боп біткен етегінен үлкен үңгірдің үрейлі кіреберісі үңірейіп тұр. Жай уақытта сырт көз мүлде елеместей тұмшаланып, тал-бұта, жапырақтармен көлегейленер үңгір аузының дәл бүгін ашық аңқайып жатуы тегін емес. Бұл – жауын-шашын кезеңінің аяқталып қалғандығының, От маусымының басталатынының белгісі. Үңгір аузындағы ебедейсіз ергенекті шетке ысырып тастаған тайпаның от иесі Кәрі тіс әже. Өзі сол ергенектің астына бүрісе жайғасып, тілім-тілім ерні жыбырлап, әлде үрей, әлде зор қуанышқа толы көздері шарасынан шыға сұр бұлтты, сұр көшкінді аспанға телміріп отыр. Ол мұнда түн ортасы ауа үңгір ішін күңгірлете нажағай ойнап, Күн күркірегенде ақсандай басып жеткен. Тумысында аз ұйықтайтын, талып-қажу дегенді білмейтін қатпа кәрі әруей бұл түні де тым сергек мүлгіген-тұғын. Ендігісі міне, нажағай дәмепіп, кәрі аспанға телміруде. «Ұзын Қайың, Сары Терек, сендер біздің кәрі шешелерімізбен бірге талай мәрте аппақ Айға бас игенсіңдер. Көктегі Оттың жарығымен аспанға алақан жайып, немереммен де бірге өсіп келесіңдер. Отты шыбықтың қызуын тарта көріңдер бойларыңа. Немерелеріме жылу керек, от керек. Олар сендердің де немерелерің. Мен де сендердің қыздарыңмын». Кәрі тіс тоғай алабындағы қалың ағашпен тілдесіп отыр әредік. Қалың орман да шуылдасып, құптады оны...

Бұдан әлденеше заман бұрын, ұмытпаса, үлкен үңгірде әлде, жиырма, әлде он тоғызыншы рет қоныс жаңартқан жылы қою түнде күркіреген отты дабылдың күніренген үнін естіп, жылы орнынан тұрып, ергенекті жұлқа ашып, көкке телмірген. Ол кезде қою қолаң шашы жотасына жалдана жығылып, тілерсегін қайшылайтын. Қап-қара, қап-қатты ерек еді. Сол кезден бері ергенек астына жайғасып, ұзын шашын беліне бекем орап, Отты дабыл үнін және естімекке ынтығып, ыңылдап От әуенін салып келеді.

Қара түннің қойнауынан шыққанбыз,

Отты дабыл, сенің үнің тым күшті.

Отты дабыл, сенің үнің тым күшті.

Көктемнің мөлдір тамшысы

Сенен жылу, сенен жарық сұраймыз.

Қара үңгірдің қойынында туғанбыз...

Дәл сол жылы болса керек, қап-қара түнерген бұлттар мұнартаң тауларды жаныштаған алыс көкжиек жақтан жарқ еткен Отты шыбықты, лып еткен жарықты бір ғана сәт байқаған. Сәлден соң күтір етіп көк қаусағандай қаһарлы дабыл денесін дір еткізді. Бұл От әуенінен жаңылып қалған-тұғын. Дір-дір етіп, тісі-тісіне тимей үрейленіп отырғанда, Отты шыбық қара бұлтты және бір осып өтті тура көз алдында. Жосалының қыр арқасына қадала өскен қарағай қақ айырылып сұлаған. Ауа өзіне етене жақын оттың иісіне, лаулаған жалын, бықсыған күңірсік түтіннің иісіне толып кетті. Әлде, қуанып, әлде, қорқып, қалш-қалш етіп, түк басқан салалы саусақтарымен жас жуған жүзін жасырып, еңірей берген. Келесі сәтте тайпаның барша әлеуетті әйелдері үңгір аузына топталып, От әуенін айғайлап айтып тұрғанын аңғарды. Ергенек астынан бұл да шығып, еңсесін тіктеп, үрейге, үмітке толы әуенге қосылып кетті:

Қара түннің қойнауынан шыққанбыз,

Отты дабыл, сенің үнің тым күшті.

Отты дабыл, сенің үнің тым сұсты.

Сенен жылу, сенен жарық сұраймыз.

Қара үңгірдің қойынында туғанбыз...

Ее-һе-ей, Ее-һе-ей,

От ене, ее-һе-ей, От ене...

* * *

Одан соң қаншама от тұтанды...

Аспандағы үрейлі бұлттарға да жалынады тайпаның От иесі. «Ей, аспан балалары! Сендерге Үңгір енем өрбіткен тайпаластарым атынан өгінем, Отты шыбықты өз жоталарыңа дарытпай, Ұлы Ағашқа босата көріңдер. Менің немерелерім тоңып қалды...».

Биыл Кәрі тіс әже өзінің соңғы Отты маусымы екенін сезеді. Ішін бір үрей үңгіп, алаңы көбейген. Түсінде де үнемі сонау балғын кезін, одан кейін От иесі атанып, бір тайпа тұқымның түтінін түзу түтеткен әлеуетті шағын, жеті-сегіз еркекке дес бермес деген кездерін кешіп жүреді. Әр түн сайын ертеректе көрген түсі жалғасып, тым әрі-әріге, өзі қайдан, өзгелер қайдан шыққанын білмес, күңгірт беймәлім кездерге көше береді, көше береді. Түбі сол есіне түспейтін ескі кездерге еніп, оралмай көшіп кететінін аңғарады және оның тап биылғы Отты маусымда болатынын анық сезеді.

Кәрі тіс әже ыңылдап, ынырсып, өз ой-орманында адасып отырғанда алыс мұнарлар арасында лыпыған сәуле жүгіріп, тұтасқан бұлттар тіні сөгіліп жатты. Күңгірлеген дабыл дауысы талып жеткенімен, сілбірей сыңсып, күллі даланың иінін түсірген қалың жауын тыйылатыны бай-қалады. Жауын-шашын маусымы қарсаңында үңгірге енгізілген құрғақ отын таусылғалы да біраз уақыт өтті. Соңғы Ұлы Терімде жиналған қорек те азайып, көк жасық сусінді тамырлар мен нәрсіз құрақ-жапырақтарды талғажау еткен қырық қаралы тайпалас осы атты күнге «шықпа, жаным, шықпа» эзер жеткен.

Енді әрі кетсе бір-екі күн өткен соң-ақ зілмауыр бұлттар көктің төрін айғыздай жөнкіліп, Отты дабылдың сұсты үнінен тырағайлап қашып, аспан тазарып сала береді. Өне, сол кезде қаншама күндер-түндер бойы бүрісе тығылып, аппақ Ай мен көктегі Отты сағынып, үрейге жем болған әйелдер тайпасы үңгірді тастап, алып От маусымына қадам басады. Оған дейінгі аз ғана уақытта Кәрі тіс әже көктен көзін алмай телміріп, отты шыбықтың жерді осып, алау тұтатар сәтін күтуі керек. Көктегі Оттың жерге қадар шыбығы қай маңға түседі, сол маңды от иесі тап басып тауып, тайпа отын түтетуі керек. Бұл тіпті де оңай емес. Көктің тоңы ыдырап, аспан ойдым-ойдым көк бояуын, күн сәулелерін төккенмен, дымқыл ауа әлі де сыз тартып, жер бусанып, бу ыдырап, торғын тұман төңіректі тұмшалайды. Бірақ, бұл да ұзаққа ұласпай, ауа тазарып, тымырсық желсіз күндермен алмасады. Бұл екі арада жер батпақтанып, даланың жасыл тәні сарғайып, кара қоныр топырақпен лайлана араласып жатады.

Кәрі тіс кенет іргедегі ергенектің етегі түріліп, әлдекімнің бүгежектеп тақап келе жатқанын байқады. Сәл ығысып, орын босата бере, тоңқандап тақап қалған әйел емес, еркек екенін байқады да, ызбарлы көздерімен сестене жалт қарады. Анау оған қынған жоқ. Қайта жалбыраған шаштары арасынан жайнақ көзі жарқырап, ақсия ыржиып қояды.

Әйелдерден бұрын еркектердің тысқа шығуы ырымға сыйғысыз, кешірілмес жайт. Мұны тайпабасы байқаса, дереу жазалайтыны аян. Бірақ, бұл келе жатқан Дүр ененің ұлы Төбекұс. Төбекұстың кіндік шешесі мына отырған Кәрі тіс әженің тап өзі. Ендеше, ол кімнен қаймықсын! Дүр ене алғаш тайпабасы боп сайланған жылы жүкті боп, үңгірге келіп, өмірге осы Төбекұсты әкелген. Кәрі тіс Төбекұстың басын тасқа тигізбей, көтеріп ап, жапыраққа ораған. Одан кейін де он шақты рет үңгір аузы қармен қымталды. Сол Қарлы қыстарда Төбекұсты жылытқан Кәрі тіс әжесі.

Кәрі тіс Төбекұсқа ысырыла орын берді. Төбекұс жайғаса бергенше болған жоқ, көз алды жап-жасыл отқа толып кетті. Зәресі ұшып, дәрмені құрып, әруейдің қойнына бір-ақ сүңгіген. Анау да әзер отырса керек, тас боп қатты да қалды. Аспан асты, жер үсті шатыр-күтір алапат үнге толып кетті. Көк қарс айрылып, жер байғұс аунап кетіп, құрдымға құлап баратқандай әлемет бір дүние. Басын бұрып көкжиекке қараған От иесі Отты шыбықтың Жыландыға таман алыс мұнарлар арасына қадалғанын аңдады.

– Алыс, тым-тым алыс, – деді күбірлеп, – Ол маңға жеткенше оттың түтіні де қалмайды...

Сенен жарық, сенен жылу сұраймыз,

Отты дабыл, От ене!

* * *

Әлде, түн, әлде, күндіз. Мұнартқан жапанда жалғыз отыр екем дейді Кәрі тіс. Жап-жалғыз. Жан серігіндей болған Төбекұс та жоқ. Үңірейген үңгір де ізім-қайым. Аспан қайда, жер қайда?! Маңына бажайлап қараса, бұлтиған бұлтқа мініп кетіпті. Апыр-ай, дейді, бұлттың үстіне

жайғасқанмын ба? Төменге үңілсе түк көрінбейді. Кенет қолына әлдене ұстап отырғанын байқады. О, ғажап! Отты шыбықты өз аса таяғындай серт ұстап, бұлтты сапырып отыр екен. Бір мезетте бұлттар тым-тырақай жосып жөнелді. Бұлттар ыдырағанда төменде алақандағыдай боп жер жазылып жатқаны көрінді. Жер жарықтық. Жөнкіліп жақындап келеді. Өне, бұйраланған Жосалы жоталары. Дүлей таудың шодырайған шекесі Көктегі Отқа шағылып, жалтырап тұр. Үңгірдің аузы ергенекпен бітелген. Ендеше, Дүр ене бастаған тайпа ормандағы қоныста болар? «Апыр-ай» – деді Кәрі тіс. «Отты шыбықты топыраққа қадамап еді-ау. От орны белгісіз, тайпа қайда сонда?» Сол-ақ екен астына бөктерген бұлттың бұлт Ұлы Ағаштағы Айлы алаңқайға қарай жөнкіді. Кәрі тіс енді ес жиы – Отты шыбық өзінде екен. Бұлт бұлттың-бұлттың етіп, жерге тіпті тақап келеді. Енді қайтпек?! Жан-дәрмен жанталаса бұлтты от өріммен осып-осып жіберді. Астындағы бұлт шіріген ергенек құрлы болмай, ыдырап, тоз-тоз боп кетті. Енді өзі ғана тізерлеген қалпы төменге құддилап келеді. Төменде Дүр ене, Төбекұс және басқа тайпаластары От әуенін айтып тұр екен. Бұл Отты шыбықты қос қолдап ұстаған бетте зымырап, жерге қарай ағып келеді. «Кетіндер» дейді бар даусымен, «Кетіндер! Қашындар алыс. Отқа ұрынасындар». «Өзің ше?» дейді төмендегілер, «Өзің өртеніп кетесің ғой» дейді олар жанұшыра. Сонда ғана аңдады – Отты шыбықты тас қып құшақтап алыпты. Өмірі мұндай ыстықты сезбеген болар. Жан-тәнімен еріп, лапылдап келеді екен. Жібере салғысы келеді. Мүлде мүмкін емес. Төмендегілер де қашпайды. Бәрі аңтарылып бұған қарап қалған. Бұл жерге мүлде жақындап қалған сияқты еді, әлі жете алмай заулап келеді, заулап төменге ағып келеді. Кеудесін керіп, дем алайын десе, от жұтады екен. Мұндай ыстық болар ма еді! Кенет ақ қайындардың жел тербеген бастары көз алдына келді. Бұл бір қолын босатып ап, ағаштардан қарманайын десе, ұстаған бұтақтары лезде күл боп жанып кетеді. Кенет өзі де лап ете қалды. Құйдім-ау дейді. Жоқ, күймейді екен. Керісінше, рақаттанып, белгісіз, бұрын кешпеген ләззатқа шомып барады екен. Көзін ақтық рет кең ашып, айналасын, ашық аспанды, түпсіз ұлы Көк аспанды, От атаулының анасы Көктегі Отты жанарымен аймалағысы келді. Тіпті, үрей тудыратын бұлттарды, одан өретін қап-қара көлеңкелі Түнді де көріп кеткісі келген. Бірақ, көзі жоқ екен. Жоқ болғанда, қайда қараса да, тек Отты ғана көреді екем дейді. Төмендегілер От әуенін шырқап тұрды. Кәрі тіс Отты шыбыққа айналып кеткен екем дейді.

Қара түннің қойнауынан шыққанбыз,

Отты дабыл, сенің үнің тым күшті...

Нажағай жарқ ете қалды да дүлей таудың тура бөктеріндегі Айлы алаңқайдан сәл әріректегі ұзын алып қайың лап етіп тұтанып, шарт сынып көкке ағылды. Бүткіл тоғай қолаты жап-жасыл отқа шарпылып, күтір еткен кәрі аспан жерге жүрегімен соғылып, күл-парша сынғандай болды.

Кәрі тіс мүлгіп кеткен екен. Төбекұс «әже, әжелеп» жұлқылап оятқанда, созаландап орнынан тұра келе дүлей таудың теріскей бөктерін тіке көлбеген кең алаптағы мүлгіген тоғай арасындағы ең алып қайыңның отқа оранып,

қою түтінді көкке ата жанып жатқанын көрді. Үңгір аузына топтала жиылған әйелдер қуаныш пен үмітке, үрейге толы үнмен От әуенін шырқап тұр. Кәрі тіс оң мен түсті айыруға дәрменсіз еді...

* * *

Сол күні үңгірді тастап, ну жыныстағы Отты шыбық өртеген алып қайыңға аттанған тайпаның бес-алты мүшесі ұзақ ұйқыдан ояңбай қалды. Он әйел мен он сегіз еркек тау бөктеріндегі құрғақ, ықтасын жерге кемпірлер мен жас балаларды қалдырып, үлкен жауын-шашын кезеңінде тасыған топан әлем-тапырық, астан-кестең еткен орманды көктеп, жаңа қоныстарына қарай бет түзеді. Бір қарағанға, ол маң жақын. Бірақ, тұтасқан қалың ну толағай топан топалаң еткесін, мүлде аяқ басқысыз: жер батпақ, ағаштар бей-берекет сұлаған, жиі бағыт алмастыруға тура келеді. Кейде жүз жасаған теректердің көктегі оттың сәулелі саусақтары дүние жаралмағалы сипамаған қараңғы қапас қойнауы адастырып кете жаздайды. Кәрі тіс бағытынан жаңылмайды, бірақ. Енді бір сәтте алдан отты шыбық жайпаған маңайдың ағаштары жанып-бықсып жатқандығының хабаршысындай түтін иісі жетті. Қоп-қою ащы түтін. Әбден сусінді боп шірі бастаған ағаштар ысылдап-пысылдап, қою көк түтінді лоқсып-лоқсып жібереді. Ағаштардың басын шулатып жел жүйіткігенімен, төменде тымырсық. Үп еткен ауа қозғалысы жоқ. Қою түтін жер бауырлай жайылып, жылтыраған жалынның тілі эзер көрінеді. Топ алдында келе жатқан Дүр ене кілт тоқтап, сол қолын көтерді. Кәрі тіс соңында келе жатқан Төбекұстың иығына секіріп мініп, одан жоғарыдағы теректің иір бұтағына жармасып, жылдам өрмелеп, лезде биіктеп кетті. Мұнысы анық желдің бағытын білу. Кеше ғана қаусап, қартайып отырған от иесі бүгін ерекше жігерлі. Аласы көп көздері ұшқын ата ойнақшиды. Жел дүлей таудың қыр желкесінен бағыт алып тұр екен, демек, олар әлі әлсіз жанған оттың ық жағына шығып, тасқын сындырған, сел ағыс айдап әкелген ағаштарды отқа сала беруі керек. Ондағы мақсат отты сөндірмеу. Ол үшін топ үшке бөлініп, біразы жапырағы түсе қоймайтын саласы біртекті ұзын өскен құрғақ терек тандап ал, түтінді сейілте, отқа желпумен айналысады. Екіншілері ағаш бұтақтарын сындырып, отқа тасып салып отырады. Қалғаны түтінге тұншықпай күш алған от межелі жерден асып, бой бермей кетпес үшін сынған ағаштардан тазарған маңдағы тамырынан ажырамай көктейтін бұталардың бұтақтарын сындырып, жалын тілі жетпестей етіп, сиретуге тырысады. Бұлардың әрекетіне Кәрі тіс басшылық етіп, бақылап отырады. Кей жылдары екі-үш күн жанталасып жасаған әрекет зая кетіп, сығырайған әлсіз алау түтінге тұншығып, бықсып-бықсып сөніп қалатын. Кей жылдары арындаған алау тайпаның ырқына көнбей тұтас орманды отап кететін. Сол үшін де Кәрі тіс тайпаластарына оттың айналасынан үлкен шеңбер жасай қоршап, ағаш арасын неғұрлым сирете түсуге күш салды. Әуелі отқа тез құрғап жанатын шыры-шыбықтар, қау жапырақ, құрғақ құрақ тасталып, бұтақтар кептіріле бастады. Алаң сыртында қалар ағаш бастары сыртқа майыстырыла тартылып, әріректегі

ағаштарға байланады. Алаң ішіндегі ағаштар да осы тәртіппен байланды. Әу баста Отты шыбық түсіп, тұтанған алау қайың желпуіштер көмегімен маздап жана бастағанда, су бұтақтарды кептіріп жүрген от жағушылар тұтанған бірнеше ағашты алаңның әр шетіне таман үйілген құрғақ қауларға таси бастайды. Әрі оларды да желпіп, отты қаулата түсті. Біраздан соң тау бөктерінде қалған он шақты бала мен кемпірлер де жеткізілді.

Аумағы кең алаңқай өртеліп тазартылғанша, от жылуын, түтін иісін сағынған тайпаластар алаңның әр тұсына топталып, екі-үш тәулік отқа телміреді. Қаншама заман қалыптасқан дәстүр бойынша маңайдан сынған тал-бұта жиналып, алаңнан сәл алыстау үйіле береді. Қоныс әбден тұрақ-жай жасауға дайын болғанша алып От маусымында тайпа алауын сөндіріп алмас үшін мол қор жасақталады. Күні ертең Ұлы терім жыры шырқалып, От иесінің жалынмен жандасып, Ұлы би түнгі болжамы айтылған соң Дүр ене бастаған ересектер алғашқы терімге алыс-алыс қиырларға аттанады. От басында Кәрі тіс және екі-үш еркек, терімге жарамсыз ұсақ балалар мен кәрі-құртаң кемпірлер ғана қалады. Ол кезде ешкім де алаңқайдан аттап баспайды. Жауын-шашын кезеңінен қалған азықтарды дәтке қуат етіп, әр күн сайын Көктегі от ағаштардың басына шыққанда ғана От иесі бастап бұлаққа су ішуге барады. Онда да отты иесіз тастамай еркектердің бірін күзетке қалдырады. От маусымының алғашқы ширегінде шөлдеп, қаталау аса көп бола қоймайды. Алаң маңында әлі де сусінді ағаш тамырлары көптеп кездеседі. Тамырларды топырақтан суырып алу да оңай, таңғы шық та қалың түсетін кез. Ал терімшілер оралғанша құрт-құмырсқа тіріліп, от маңынан алыстау мүлде қажетсіз боп қалады. Маусымның дәл ортасына қарай бұлақ не өзенге дейінгі аралықтағы тал-бұталар да отынға айналып, алаңқай кеңейе түседі.

Алаңқай әбден өртеліп тазартылған соң ортадағы Отты шыбық қадалған ең үлкен алауға ағаш үйіліп, өзге от орындары тып-типыл тегістеліп, сөнген күлдер үлкен тайпа алауы маңын қоршай төгіледі. Кейін үлкен алаудың күлдері осы алғашқы күл астына көміле-көміле әжептәуір биік, отыруға да, түнде жатып ұйықтауға да ыңғайлы орын пайда болады. Көктегі от Жосалының жотасына жасырынар сәтте от иесі алауды ұзын асасымен көсеп, жанып бітіп, күлге айнала бастаған шалаларды шетке ысыра береді. Балалар әлі суи қоймаған күлді өздері жататын тұсқа таласа-тармаса үйеді. От иесі болса, ең өжет әрі шыдамды баланы өз себетіндегі нәрлі жеміспен марапаттап, ынталандырып қоятын...

* * *

Жылдағыдай емес, биыл тайпа қонысы орманның ең бір қалың жынысты, көкке ұмтыла биік өскен тұсынан тиді. Сондықтан да, Кәрі тіс алаңқайды кең алуға тырысқан. Он шақты жерден жанған алау да тура бес күннен соң барып, алаңды эзер тазартты. Осы уақыт ішінде отқа ентелеген тайпаластар күндіз де, түнде де аспанға бір қарамай, тек От әуенін ғана айтып жүрді. Таудан түсер таң әлетіндегі үрейлі түстің әсерінен әлі айыға

Серік САҒЫНТАЙ

алмаған Кәрі тіс қана мазасызданып, нешеме уақыт көрмеген Көктегі от пен бозарып толған Айға, сансыз жұлдыздарға қарап, өзінің жаңа жырын, жаңа болжам-жорамалын әм соңғы жорамалын іштен түйіп, түйіліп жүріп алды. Алаңқайды әдеттегіден кең алғанын ескерткен Дүр енеге де ашылмай, қыстығып, Ұлы Би түні тақаған сайын дегбірі қашып, өмірі кешпеген жан толқыныстарымен әуреленіп, бөлекше қатайып кетті.

...Ол кезде Кәрі тіс әлі балаң қыз болатын. Оны тайпаластары да Кәрі тіс деп атамай, Ай анасы берген Әсем қайың атымен атайтын. Дүр ене әлі өмірге келмеген де. Ақ жалын кемпір отқа өртеніп кеткен жаз еді ғой. Дүлей таудан түскен қырық қаралы тайпалас Айлы алаңқай іргесінде қоныстанған. Тайпабасы Ақ жалын айтқан болжам да есінде.

Қара түннің қойнауында туғанмын,
Қара түннің соңына еріп кетермін.
Менің атым – Ақ жалын!
Аппақ Айдан сүтін іштім анамның,
Аппақ Айдан соңыма ерген Қара елес.
Шошытпашы баламды!
Қара үңгірге ене алмайды ол елес,
Қара түнде шошытатын ол емес.
Көктегі оттан соңыма ерді сол елес,
Оның аты Көлеңке!
Айлы түнде неге келдің, Көлеңке?
Менің ғана мекенім ғой иен өлке!
Кет, аулақ! Аулақ!
Немерімді шошытпа!
Немеремді қорқытпа!
Айлы түнде құшақтарсың ұлымды,
Айлы алаңға бастаймысың ұлымды...
Менің ғана мекенім бұл ен өлке!
Аулақ, аулақ, Көлеңке!..
Е-he-hey! Е-he-hey!

Ақ жалын кемпір алауды айналып билегенде Көлеңке соңынан еріп, қосыла билеген. Ол қалт тоқтағанда дір-дір қағып, оттан қорқып ығына тығылған. Отырса, отырады. Тұрса, ол да тұрып, қоса жүгіреді. Бірде бүк түсіп, қорқып отырған бұған Ақ жалын тақағанда қоса жеткен. Әсем қайың ыршып түсті. Күл үстінен құлап, көзін тарс жұмып жатып алған.

Менің келіп ішіме түс, Көлеңке!
Оттың келіп ішіне түс, Көлеңке!
Қара ағаштың ішінде ғой мекенің,
Кет, кет! Аулақ!..

Бұл орнынан тұрып, күл үстіне қайыра шыққанда Ақ жалын ұзын асасын қолына алып, Көлеңкені ұрғылап жүр екен. Жерге жатып ап, жанталасқан Көлеңке де бұл құсап, үнін шығарар емес. Ақ жалын секірген сайын ол да қашпақ болып, кемпірдің табаны жерге тигенде қайыра созы-

Көктемнің мөлдір тамшысы

лып жата қалады. Тайпаластар Би түні бойы алауға кезегімен от салып, елеспен алысқан елтінің әр сөзін қалт жібермей тындап отырған. Көп жаңа сөздер айтты сол күні Ақ жалын. Аһ ұра айғайлап, аласұрып, ақыры аппақ Ай Жосалыдан әрі асып кете бергенде, қалт тынған. Асасын басына қос қолдай көтеріп, ортадағы отқа қарады. Көлеңке де қалт тынды. Ақ жалын бір басып, екі басып, отқа тақаған. Көлеңке бүрісіп, жиырылып қалды. Кенет бар дауысымен қарқылдай күлген Ақ жалын аспанға тік қарғып, тура оттың ортасына топ ете қалды. Көлеңке де кемпірмен бірге секіргенде отқа оранып зым-зия боп кетті. Сол сәтте-ақ Көлеңкенің отқа жұтылардағы ащы зары, Ақ жалынның қарқылдай күлген дауысымен араласып, орман іші азалы үнмен жаңғырыққан. Сосын, сосын от ішінен белгісіз бір иіс мұңкіп, Көлеңке түтінге айналып аспанға ұшып кетті. Ақ жалын кемпір Ай жаққа кеткен еді. Әне, Айдың тура үстінде өрмек тоқып отыр. Ал, Көлеңке... Көлеңке бұл есейгенде қайтып оралды. Әлі күнге соңынан қалар емес. Мұның бар істегенін қайталап, тек бұл қара орманға кіргенде ғана от басында қалады. Айлы алаңқайда ғана мұны басқа Көлеңкелер қарсы алады. Ол елестер мұның өз көлеңкесіндей емес, дауыс шығарып, оны жабыла қайталап, таза естен тандырады. Сол Ақ жалын кемпір Ай жаққа ұшқан жазда бірнеше еркекті Айлы алаңдағы елестер алып кеткен болатын. Кейін тайпадағы еркек атаулыны үңгірден шығармай, Айлы алаң жайлы аңызды ел әбден ұмытқанда ғана Ақ жалын кемпір жиі-жиі түсіне енген мұның. «Мен оттың ішіндемін» дейтін сол әжесі. «Оттан алыстамандар! Көктегі оттың да өшіп қалмауын байқап жүріңдер. Көлеңке Айлы алаңқайға өз тайпасын бастап апарған. Еркектерді жібермендер онда. Барсаң От ала барып, өртеп жібер! Әйтпесе, тайпаңды тегіс жалмайды көлеңкелер». Сол маусымда Айлы алаңқайға жапсарлас қонған тайпадан төрт-ақ адам үңгірге оралды. Одан бері Көктегі от та қаншама мәрте жанып-сөнді. Үңгірге енген бұлардың тайпасы да молайып, соңынан ерген шөберелері де бой жетті. Ал, биылғы маусымда тағы да сол Айлы алаңқайға жақын қоныстануға мәжбүр болған. Көктегі оттың бұларға жіберген Отты шыбығы осында әкелген. Айлы алаңқайдағы елестер туралы аңызды өзі де ұмыта бастапты.

...Ертеде, өте ертеде, Көктегі оттың әлі тұтанбаған заманы болыпты. Жо-жоқ, тұтанған, сосын, ұлы селдің күшімен өшіп қалған уақыты болыпты. Қасиетті қара орман, Ұлы ағаш жермен-жексен жапырылып қалған екен. Аспан, Көк аспан қап-қара боп түйіліп, жерге жабысып қалыпты. Мұның әжелері тек етпетінен түсіп қана жүре алады екен. Тізерлеп отыра алады екен тек қана. Бұлардың тайпасында бірер әйел ғана қалып, еркектер бойын тек қана. Сонда қара үңгірдің іргесіне келіп, төрт аяқты бөрінің баласы көкке кеткен енесін жоқтап, аспанға қарап ұлыған дейді. «Ау-у-у-у-у! Уа-у-у-у-у! Уа-а-а-а-а-а! Ау-у-у-у-у-у!» деп жылаған дейді бөлтірік. Қаншама уақыт үңгір іші мен жермен-жексен болған орман ішін осы үн жаңғырықтырған. Бір күні бөлтіріктің тасқа шағылған үнінен ұшқын ұшып, от тұтанып, дүлей таудың етегі жалынға ораныпты. Содан соң аспан да биіктей берген.

Серік САҒЫНТАЙ

Әуе де ашылып, орманнан шыққан өрт Көктегі отты тұтатуға сеп болған-мыс. Үңгірден мұның әжелерінің бірі алғаш шығып, көкке қарап жылаған бөлтірікті қысып қойнына салып, сүтін ішкізіпті. Кейін Бөрі жігітке өз қыздарының бірін берген. Содан тараған ұрпақ қазір орман ішінде де, алыс сулар жағаларында да көп екен деседі. «Бірақ, біздің тайпа неге көбеймейді? Ал, осы маусымда таза құрып кететінін мына сіңлілерім мен қыздарыма қалай айтамын?!» Бөрі жігіт үңгірді тастап кеткен Жауын-шашын маусымы соңында тайпа алғаш рет тұтанған отқа жылынып, демеу тапқан екен. Сол жылы Айлы алаңқайға қоныстанған тайпаның біраз балғын қыздары алаң ортасындағы бұлақ батпағына батып кеткен. Қара жердің адам жұтатынын алғаш көрген әйелдер тайпасы ол алаңға енді бармасқа, алаңқайдағы көлеңкелерді енді көрмеске серттесіпті. Айлы түндері әлгі алаңда елес-қыздар билейді екен. Иә, бұл көрген сол елестерді. Аппақ Айдың жүзінен тозаңытқан сәуле төгіліп, әлгі алаңды бозамық шуаққа шомдыратын. Тоғай ішін тіткен жел де кенет тынып, Ай сәулесінің сикырына арбала солықтайды. Күрсінген кәрі терекке сыңсыған қайың қосылып, жылаушы еді. Алаңдағы бұлақтан басын көтереді бір елес. Айға қолын соза, аппақ шашын көкке жаяды. Сосын, сыңқ-сыңқ күліп, әлде жылап, бойын тіктейді. Боз толқынды шаштары Айға дейін жетеді шұбатылып. Қос қолын да еппен көтеріп, толықсып бір биге салады дерсің! Кенет әлгі буалдыр елес қыздың биіне елтіп тұрғанда, бүкіл алаң ішінде ойнақ салған көлеңкелердің ортасына түскенінді білмей қаласың. Сыбдыр-сыбдыр жапырақтар, тал-құрақтар қосыла билеп, төңселе кетеді. Айлы алаңқайдың әр тұсынан ағарандаған елестер бұлақтан бой көтерген қыздың еркімен шалқып, сыңсып, жоқтау айтады. Демін тартып күрсінісіп, уілдеп, сызылтып сылқылдай жылайды. Кенет тына қалып, шу етісіп, сыңғырлап күледі. Елес қыздардың биі түнгі орманды оята бергенде аппақ Ай бұлақтан шыққан қыздың шашынан ұстап тартып әкетеді. Ағаштар діріл қағып, көкке созған қолдарын кенет жинасып алып, сапырылысып, шуласып кетеді. Айдың жүзін бұлт бүркеп, алаң қараңғылыққа тола бергенде кегіп үлгермесең, бұлттан секіріп жерге түскен алып көлеңке кеудеңе қона кетер болар. Сол сәтте-ақ қара жер өкіне күрсініп, аяғыңнан тартып, жұта бастайды...

Ескі аңызды есіне алып, елтіп отырған Кәрі тістің жанына Дүр ене келді. – Отқа әбден жылындық, шешей. Ұзын судың бойымен терімге шығар күн ертең. Ай анам да албырап, ақ жол тілейтіндей. Бассаңшы, Ұлы биіне! Арғы күнім жайлы оттың тілі не дейді? Бергі күнім жайлы Айдың жүзі не дейді? Жеткізсенші білгенінді біздерге!

Дүр ененің ләмін қолтағаң тайпаластар да уілдесіп қоя берді. Кәрі тіс қанталаған көзімен толған Айға телмірді. Ай жақтан бұлақтан шыққан бұла қыздың шашы желбіреп түсіп келе жатқан еді. Ашалы басына кепкен шор салбырай байланып, жылтыр тас, айқұш-ұйқыш томар таңылған асасын қолына алды Кәрі тіс. Күл үстінен секіріп түскенде жотасына төгілген шашының арасынан Көлеңке де сырғып түсіп, ербең ете қалды. Ортадағы алауды кең қоршаған күл үстіне тізерлей отырысқан тайпаластар гу-у

Көктемнің мөлдір тамшысы

етісіп, тынды. Отқа жақын отырған тайпа басы Дүр ене көлденең жатқан іші қуыс шор теректі зілбатпан ағашпен дүңкілдетіп соға кетті. Дүңк-дүңк еткен үн қалыпты ырғаққа түскенде тайпа әйелдері де «У-уа!» «һу-уа!» десіп, төңселіскен. Төбекұс тайпаның өзге еркектерімен бірге отқа ағаш салып, әйелдердің ырым-жораларына араласпай үн-түнсіз үрей құшағында. Кенет Кәрі тіс шашын серпе шалқая Айға қарап қалт тұрды. Асасын жерге қадап қалғанда кеудесін жара күніреніске толы айғайы да аспанға атылды. «һу-уа!». Сол бетте-ақ селк-селк етіп, шалқая түсіп, шашы жерге тигенше қайқайып, қос қолымен асасының без бұтақты бас жағынан ұстап, артына қарай бірақ секірді. Көлеңке бір мезет кемпірдің астында қалып қойды да, ол аяғымен жерге дік түсе қалғанда қайыра сұлай жатты. Асасын қос қолдап, тік биікке көтерген Кәрі тіс қос аяғын тарбита секіріп, биге басып кетті. Алауды қос аяқтап секіріп айналып шығып, шандатып та жіберді. Күлдің шаңына тұншыққан Көлеңке жермен-жексен боп, мүлде көрінбей де қалды. Төбекұс ол қашып кетті деп ойлаған. Аспанға атылған ақ жалынды екінші мәрте үйіріле айналып, сыңар аяқпен секіріп жүрген Кәрі тіске қарап аң-таң. Жылдағы биіне мүлдем ұқсамайтын, бөгде бір кимылдар. Сәлден соң асасын бұтының арасына тығып алып секіруге көшкеніне қарап тіпті таңғалды. Төбекұс қана емес, шор теректі дүңкілдеп отырған Дүр ене де, тайпаластар да үрейлі еді. Асаның жерге тиіп жатқан ұшы із тастап, Көлеңкені тіліп-тіліп кетуде. Бір мезетте асасының басын отқа малып алған елті тоқтай қалып, зарлы жырын аңыратты.

Е-е-е-һей!

Қара түн!

Қара үңгір, ұлы енем!

Қойыныңнан шыққанбыз,

Көлеңкеден тығылып,

Қойыныңа бұққанбыз!

Аппақ айға атылған

Судан туған қыз көрдім,

Су бетінен тараған будан туған қыз көрдім!

Қара үңгірден тараған балаң жылар күн келді,

Қап-қара елес күнімді қараң қылар күн келді!

Отқа енген Ақ жалын енем, емшегіңнен қан көрдім,

Айға ұшқан аппақ елес қайыра оралды орманыма!

Табаныма тапталған Көлеңке, ізімнен қалмай қойныма кіріпті,

Сүт саулаған төсімнен сорып, қанын шығарды,

Ішіме еніп, менің көзіммен қарап тұр немереме!

Сенің көзіңмен қарап тұр ол маған!

Көктегі оттан тараған жердегі Оттың иесі ем,

Орманымды жалмайды-ау ішімдегі елесім!

Өрт!

Өрт көрдім алапат!

Уа-а-а-а!

Дүр ене, сіңілім!
 Сенің ішінде сол Көлеңке,
 От жанады ішінде!
 Саған тапсырдым отымды!
 Тек сен өртерсің көлеңке атаулыны..
 Бірақ, өзін өртенбесең құтылмассың бұл елестен!
 Айлы алаңға от қойып, Айға атылған елесті күлге орандар, жандарым!
 Қара шашты шарт түйіп, түнді орандар, жандарым!
 Сары Терек, Ұзын қайың, шешелерім!
 Сендерге тапсырдым немеремді, шөберемді.
 Төбеннен ұшып өтер Төбекұсты қорғағын,
 Мына өрттен сақтағын!
 Көп адасып жүрер ол, ұзын аңға мінер ол!
 Қойыныңда түнер ол!..
 Ehe-he-ей, Қара үңгір, қарт анам!
 Ергенегің жабылмас, енді барар жан табылмас!
 Отта туған Ақ жалын енем, қайдасың сен!
 Құшағыңа ал мені!
 Жылуыңа сал мені!
 Еліріп алған елті Ай сырғанап Жосалыдан әрі асқанда, Көктегі от қалың ағаш арасынан сығалап қарай бастағанда дүр сілкініп барып тоқтаған. Теңселіп отырған әйелдер түрегелісіп, бір-бірінің иығынан қапсыра ұстасып, күл үстін шаңдатып билеп жүр еді. Дүр ене шор теректі қос қолдап дүңгірлеткен. Маңай бозамық тартып, оттың тілі биіктеп кеткенде Көлеңке де әлсіреп, шаң арасында адасып жүр еді. Кәрі тіс би басталғандағыдай аспанға қайқая қарап тұрып, асасына қос қолдай сүйеніп, от ішіне орғып түсті. Кемпірдің шұбалған шашына жармаса Көлеңке де отқа орана кетті. Аласапыран бимен естері танған тайпаластар от ішінен Көленкенің шырқырай шыққан үнін естігенде ғана қалт тынды. Дүр ене жүзін тарамдай аққан жасты білегімен сүртіп, орнынан атып тұрған.

«А-ааа-ауууу!» «Ууууууа-аһ!» деп айғайлады Көлеңке. Кенет от ішінен Кәрі тістің асасы ұшып шығып, Дүр ененің алдына түсті. Лапылдай жанған аса таяқты шап берген Дүр ене де шыңғыра айғайлады. Таяқты үйілген күлге шаншып-шаншып, қолымен отты ысыра, күйгеніне қарамай сөндіріп алып, алапат биге баса кетті Дүр ене!..

* * *

Көктегі от екі рет лапылдап жанғаннан соң ғана тайпаның әлеуетті әйелдері бас боп, Ұлы терімге аттанды. От басында От иесі атанған Дүр ене мен Төбекұс бастатқан бес-алты еркек, балалар ғана қалды. Төбекұс Кәрі тістің Ай жаққа кетерінде айтқан жырының денін түсінбеген еді. Шешесінен сұрамақ болып қанша мәрте жақындағанымен, әлденеге ызбарлы, аландаулы тайпабасы асасын білеп, маңына тақатпай қойған. Дүр ене Ай жаққа кенет кетіп қалған Кәрі тісті жоқтап, қайғы кешкен-ді. Кәрі

елтінің айтқан жорамалы да жұмбаққа толы. Ұлы Ағашқа үрейлене енген әйелдер бұған қарайлап-қарайлап, беймәлім сапарға еріксіз аттанған. Сол түні ағаш іші де тынышсыз еді. Алыстан Ұзын судың күрсінісі естіледі. Сықырлаған теректер арасында көлеңкелер өріп жүргендей. От басына келіп жылына алмай, тек алаңқай шетінде ғана сенделіседі олар.

Сонау бір заманда, Төбекұстың үңгір ішінде жапыраққа ораулы кішкене кезінде көрген түсі кеше қайыра оралған. Әлдебір отсыз алаң көрді. Қара түн болса да айнала анық шалынатын. Көлеңкелерден аппақ Ай түсті жарық шашырайды екен дейді. Алаң ортасында аппақ бұлақ жатты ақтарылып. Бұлақ үстінен шұбалған шаш көрген. Айдың шашы екен жерге түскен. Кенет әлгі шаш арасында жапыраққа ораулы баласын байқаған. Аспанға қарай желбірей тарқатылған бозаң елес баланы көкке қарай әкетіп бара жатыр еді..

«Кәрі тіске жалын тілі не деді? Айдың лебі нені айтты? Неге кетті ол кенеттен? Әлде кеткен жоқ па? Мына оттың ішінде жылынып отыр ма? Сөндіріп қарасам қайтеді? Жо-жок! Тайпа отын бұл сөндірмеуі керек! От өзі сөнбесе, әйел баласы жаққан отын өшірмеуі керек қой. От өз ішінен жанады деді ғой Кәрі тіс». Құрсағы жылымағалы не заман өткен. Әлсіз еркектерге қарады. Бәрі мұның ызбарлы жүзінен қаймығып, төменшік тартқан. Үйілген күл сыртында балалар ғана жерге шұқшиып, құрт-құмырсқа теріп, қыбыр-қыбыр жайылуда. Бұл асасын жайлап жерге қадады. Енді еркектер де қоңыз, құрт термекке жан-жаққа жылыстаған. Көктегі от төбеден сәл тайып, түн келер жаққа ығысыпты. Енді сәлден соң Жосалы беттен көлеңкелер жер бауырлап өрмек. Олар терімге шыққанша, бұлар үлгергені керек. Күн ағаш бастарына жақындағанда балаларды ертіп бұлаққа қарай ілбіді жазған ене. Бұлаққа қарап еңкейіп, су ішінен қараған жүзі қорқынышты бөтен біреуге тесілді. Толқын-толқын қара шаш кең маңдайынан кері сұлаған. Мұның ағаш тілген тыртығы тәрізді тілгіленген маңдайдың етегі қалың қара қас. Жойқын күш пен ашу белгісіндей. Қос көзі де бұған от шаша ызбармен қарайды. Жалпақ бетінің ортасындағы дем тартар қос тесіктен ұйлығыса шыққан түктеріне шөп-шалам жабысыпты. Бұл қолын созбақ болды. Су ішінен де бейтаныстың қолы сумаң ете қалды. Қолы суға тиген бетте әлгі шегініп кетті. «Су ішкенде көздерінді ашпандар!» – деп айғай салды басын көтеріп. «Бұлақтан Айға ұшатын қыздар туралы Кәрі тістің айтқаны рас екен».

– Айлы алаңқайдағы аппақ қыздарды көрейік, шеше, – деді кешкісін Төбекұс.

Бұл отырған жерінен ұшып тұрып, асасымен ұлының кеудесінен сарт еткізіп ұрып, шалқасынан түсірді. Үйме күлдің етегіне құлаған Төбекұс ыңырысып, бөтен үн шығарып, жылап жіберген. Сол түні отқа құрақ таситын еркектердің бесеуі жоғалып кеткен. Төбекұс та, Дүр ене де оларды Кәрі тіс айтқан Айлы алаңдағы сиқырлы биді көрсетуге көлеңкелер ертіп кеткенін білді. Ағаш іші сытыр-сытыр, сықыр-сықыр. Бұлардан гөрі көлеңкелердің саны көбейіп кеткен еді. Шешелері орманға сіңгеннен мазасызданған ұсақ

балалар түнімен шошып, жыласып шықты. Таң бозында тыным таппаған бірін Дүр ене сирағынан ұстап, отқа лақтырған.

– О, Кәрі тіс! Жұбатшы мына шөберенді!

Сәлден соң-ақ отқа түскен бала тыным тауып, ұйқыға кетті. Төбекұс Кәрі тіс айтқан жыр-ертегінің шырғауынан шыға алмай, ұзын аң деген белгісіз елес туралы ой кешіп, ағаштардың төбесінен ұшатын кезін елестетті. Ертесіне тайпадағы жеті-сегіз еркек қатарынан Айлы алаңқай соқпағымен келмекке кетті. Қара түн бұларды қапсыра қоршап, қатары азайған тайпаластарды таптап тастамаққа бекінген еді. Аласұрған Дүр ене терімге кеткен ошақтастарын шақырмақ боп шашын қиып, асасының басына шалып, өртеді.

Ehe-hey, Уа-а-ah!

Қараңғы түн, қарт ене!

Шор теректің түбірін қаққан қолым қарысты,

Айлы түнде алаңға тартқан жолым жабылсын!

Ақ жалыннан өрбіген жарық қайда, қарт енем?

Жанарымды сүймей ме зарыққанда, қарт енем!

Қара үңгірдің ішінен үн шығады құмыққан,

О, оны енді кім ұққан?

Қайт, қайт кейін!

Шегін әрі, Көлеңке!

Шашым қидым ормандай оталмас деп құрағым,

Қара түнге жара сап лапылдады шырағым.

Өрттің иісі шарпыды қалың қара шашымды,

Қара үңгірім қара түнде кімге ашылды?

Ай әуенін ұмытты ма ұлдарың,

Зар әуенін тыңдатты ма қараңғы?

Қай соқпақта адастың, менің жазған қыздарым!

Ehe-ей! Оho-ой!

Дүр ене отты айнала биледі. Мойнына таққан кепкен жиде моншақтары сартылдап, асасына таққан тастар тарсылдап, бақайлары сыртылдап, көзі алақшып, езуінен сары көбік бұрқыраған. Еңкейе қалып, бүкшііш қарт енесінің биін салды, қайқая қалып, асасын аспанға көтеріп, дір-дір ете елтінің биін салды. Төбекұс шор теректің іші қуыс дүмін келтек ағашпен ұрғылап отырды. Кенет өлім жайлы ой ойлаған. Алғаш рет. Бұрын Кәрі тіс әжесі ғана ойлап, бұған ертегі ғып айтатын алыс сапарлар жайлы ойлады...

Таң ағаш ішіне сүтін төккенде Дүр ене есі ауысып, күл етегіне құлады. Тайпада жеті-сегіз бала мен үш-ақ еркек қалған еді.

Ұлы Терімге кеткен әйелдер от маусымының соңын ала оралмақ-тұғын. Ағаштардың шаштары тарқатылып, жидіп түсе бастады. Дүр ененің өртеген шашымен бірге олардың да бұрымдары жанып, сарғайғанымен әйелдер келмеді. Дүр ене айлы түндері көкке қарап, төсін керіп, ұлитынды шығарды. Тайпада бұлықсыған бойжеткен қыз жоқ, әлеуетті еркек жоқ. Өзінің де құрсағынан бұлақ тартылған. Мына отты келесі маусымда кім тұтатпақ,

Қара үңгір енесіне сегіз баланы қалай жеткізбек? Түн сайын іргесіне жақын келіп, ыс-пыс етіп, ұйқы бермейтін Үрейден, ағаш арасынан шығып, күлдің етегіне кеп жылынып жүрген қалың көлеңкеден қалай құтылмақ?!

«Ау-у-у-у-у-у-у!» – дейді зарланып, Дүр ене.

Ауу-ууаһ!

Қайдасындар, қыздарым!

Көкке саудым төсімді,

Айдан шыққан қыз емеді сүтімді.

Сары Терек, Ақ Қайың!

Саумалыңды кім ішер?

Жапырағың қуарды, жасыл шашың тарқады,

Желегіңді кім өрер!

Төсі түкті Жер ана, жидегіңді кім терер!..

Көктегі оттың қызуы бой жылытар күндер алыстаған кездердің бірінде Төбекұс еркектердің соқпағымен Айлы алаңға баруға бел буды. Дүр ене оған қарсы тұра алмас еді – Кәрі тістің болжамы орындалуы керек! Ұлы Би түні айтылған құпиялы сөздердің алдында дәрменсіз еді бар тайпа.

– Адасып, Ай жаққа кетіп қаласың-ау, Төбекұс!

– Ерлер салған соқпақты басар шөп жоқ қаулаған, Айдың жолын білемін, алаңға бастап апарар. Кешікпей оралармын. Елес қыздардың биін қарындасыма үйретермін әлі!

– Адасып ағаштардың зәу басымен бұлттардан асып кетесің-ау, Төбекұс!..

* * *

Ұлы Ағаш демін ішке тартып тұр. Жапырақтары козғалмай, сыбдыр-сыбырдан да күрт тиылған. Алып От маусымы қаңсытқан қау құрақтар да жерге жабыса солықтап, кәрі теректер сықырлай күрсінуді доғарған. Ұзын судың дем-тынысы әлсіреп, кәрі кеудесінің күркірі сырылға айналып кеткендей. Алыс-алыс қараңғы қойнаулардан көктегі бұлтқа емінген жас өскіндер ғана әредік қалғып кетіп, басын қайың дініне ұрып алып, дүр сілкінеді. Мың-мың жылдық меңіреу тыныштықты Төбекұстың аңдап басқан қадамы астында жаны шыға жаншылған құрғақ қамыс-құрақтың жалынышы бұзады. Айлы алаңқай Көктегі от төбеден ауар жолдың кәміл астында. Түн қараңғылығы келгенде Айдың да аппақ шашы сол жолға шұбала жайылады. Бірақ, қалың орман көкті бүркеп, ештеңе көрсетер емес. Төбекұс оң құлағына әлсін-әлсін шалынатын ұзын судың сылдырын ғана бағытқа алып, бүкшіе басып келеді. Өне, қыр желкесіне бозамық сәуленің лебі жылу жүгіртті. Көктегі от ағаш басына өрмелейді қазір. Аппақ Айдың сілеміне түнде басын иген. Қалың нулы қапаста қасына алғаш түні серік болған Көлеңке де жоғалған. Көктегі от көтеріле айнала алашұбар жарыққа толғанда теректің етегіне басын сүйеп қалғымақ. Ұйқының ұйыған әлемінен қанша үрейленгенімен, жетегіне ереді ол еріксіз. Көзі жұмылған бетте қолынан шап бере ұстаған елестермен бірге аспан мен орманды

кезіп кетеді. Ертеде, өте ертеде, Кәрі тіс әжесі айтқан Қара үңгірдің ішінде алғашқы адам дүниеге келіпті. Аспаннан саулап бұлақ ағады екен, Жерден қаулап терек өседі екен. Үңгірдің ұйық қанасынан басқа жердің бәрі топан су болыпты. Кенет әлдеқайдан жеткен бөлтірік ұлып, белгісіз бір ұзын аң кісінеген екен. Бұл бөлтірікті бауырына қысып, ұзын аңның арқасына жатып ұйықтайды-мыс. Ұзын аң аспанды, бұлттарды, Айды, алып ағашты, ұзын суды кесіп өтіп, шарлап жүреді. Дүр ененің асасының үніндей, шор теректің дүмінен шыққан дүңкілдеген дауыстай бір ырғақпен соғылған үн әлден уақытта тыңғанда бұл ұзын аңның үстінен құлап кетіпті. Құлап келе жатып, айғайлады дерсің. Айғайлап жатып оянып кетті Төбекұс. Тыныш орманды аралап жаңғырығы кетті қиянға. «А-аа» деді әлдекім алыстан. «Уаа!», «А-аа!» деген дауыстар жан-жақтан талып қайталана берді. Сол мезет орнынан ұшып тұрған Төбекұс дауыс шыққан жаққа қарай бүкшендеп жүгіре жөнелді. Орнынан тұрған бетте оң құлағымен тындап келе жатқан ұзын судың күркірінен жанылып еді. Күн жүгірді, түн жүгірді. Адаққан еді. Әлдебір кеште талықсып құлағаны есінде, танауына судың иісі жеткен. «А-аа» деді ішінен. Дауыстауға әлденеден секем алды. Үрей келді алыстан алқынып. Нешеме уақыт жүгіргенде жете алмағаны байқалады. Ырс-ырс етіп, біресе оң жағынан, біресе сол жағынан кезек шығып, болдырып тұр ол да. Бұл оны анық көре алмай, басын көтергенімен айнала бұлдырап, тәлтіректеп құлай берді. Сол сәт Үрей демеді қолтығынан. «Тұр. Құлама. Құласаң Көлеңкенің астында қаласың. Суық жерге жұтылып кетесің!». Еңсесі езіліп, терекке сүйенді. Ішіне кіріп кеткен әлдене әл-қуатын сорып барады. «Тамыр қазып жеу керек!». Тамыр есіне түскенде әнтек ойы сергіп, дәл жақыннан судың сылдырын естіді. Ұзын судың жағасында тұр екен. Жартастан құлай өскен терекке сүйеніп тұрғанын да аңдады. Дерев теректің діңіне шығып, өзенге құлай өскен бұтағымен ақырындап сырғи отырып, суға иіле кеткен тұсына дейін жетті. Аяғымен ағашты қысып, салбырап тұрып, суға басын мала сімірді-ай бір. Су жағасынан қамыс құрақ шалынған көзіне. Бұтақпен тағы біраз өрмелей барып, қолын созып суырып алып, тіске басты...

* * *

Дүр ене қайғыға қамалды. Түн қойнауында жалғыз қалып, алауға ағаш тасумен шалдыққан. Ұсақ балалар шырылдап жылап, жұбанар емес. Ақыры ауыр шешімге бекінді. Балалардың ішіндегі ең әлді екеуін ғана қалдырып, қалғанын Ақ жалын мен Кәрі тіске тапсырмақ. Дір-дір етіп, опыр-топыр бауырына тығылған ұрпағын кезегімен көтеріп, жанарынан жас саулап отырып, еміреніп иіскеді. Балақайлар мұның көзінен аққан жасты жалап, жұбанған болады. «От басына тастап кетсем, Көлеңкеге жем болар!» Өз ұрпағын өз қолымен Ай жаққа аттандырам деп ойлап па еді! Кәрі тіс кетпегенде ұлан-асыр ойнақ салып, күлді шашып, алаң ішін күлкіге толтырар еді ғой. Мұның шашынан тартқылап, төбесінен қарғып, бұғына тығылып, мазасын алушы еді ғой. Қазір бәрі әлсіреген. Көктегі оттың да қызуы қайтып, тайпалас әйелдер терімнен оралмаған соң, алаң

айналасы ыбырсып, шырпы-талға толып кетті. Әр бұтаның түбінде көзсіз көлеңкелер діріл қағып, түн сайын отқа жақындасып келеді. Мұның асасы да ортасынан сынып, қысқарып қалған. Айға он тоғыз мәрте басын иді кеше. Қоштасарда Төбекұсқа зәрленіп, зарлап тұрып, жиырмасыншы түні келмесе, Ұлы ағашты отқа құрбан етерін айтқан. Бүгін келмеді Төбекұс. Ауыр ой еңсесін езіп отырғанда балалардың үрейден жылағанын да ұмытты. Аңырап жалғыз қалам деп пе еді! Үңгір енесіне қайыра жалғыз баруға қорқады. Кім жылытар онда мұны?! Мұнда қалса қайтеді?! Күні ертең-ақ Ұзын судың бетін мұз басып, қарлы маусым келеді. Көктегі от та, алаң ортасындағы алау да өшеді. Жоқ! Бұл әлгі шешімінен бас тартпауы керек! Үңгір енем кешірсін мені! Соңғы рет Ұлы бимен Кәрі тіспен сырласқысы келді. Жалын ішінен сыздықтай көтерілген түтін Ай жакты нұсқап тұр еді. Түтін ойына қарсы болған. Көлеңкені сабарлық асасы да сынғаны жадына оралды. Ақтық рет көтеріліп, күл сыртынан бұрнағы күні әкелген томар мен даракты сүйреп әкеп, отқа тастады. Жалын шалқи көтеріліп, қою түтін есілді. Ағаштар су тартыпты. Күн суитын сәттер де жақын. «Сен келмедің, Төбекұс! Айлы алаңның шетінде бүрісіп, қара жерге жұтылып кеттің бе екен?! Түн астында қара бұлт бар үрейлі, сен жоксың онда, Төбекұс! Көктегі от астында Алып Теректің шулы шашы бар таркатылған, сен оны ұстаған жоксың, Төбекұс! Ай астында аппақ қыздың бұрымы шұбалып тұр, сол сені әкетті ме, Төбекұс!» Дүр ене шарылдай жылаған баланың бірін алып, көзін тарс жұмып, от ортасына лақтырды. От ішінен Көлеңкенің шарылы шығады. Келесі сәтте еңбектеп бауырына тығылған кенже немересін қос қолдай лақтырды. Қара түн құлағын бітеп ап, от ішінде арпалысқан Көлеңке баласының дауысын тыңдағысы келмей, солықтады. Шулы орманның балаң терек, қыз қайыңдары сынсып, шуласты. Ұлы ағаш ішін тартып өксіді. Ұзын су алғаш шыққан үңгіріне тығылғысы кеп, аяғын тартты арнасынан. Дүр ененің екі жағында бір қыз, бір ұл немересі ғана қалды. Солқылдай жылаған тайпабасы асасын отқа матырып, жалын көсеп, лапылдай жанған сынық ағашты басынан жоғары көтеріп, қос немересін ертіп, Айлы алаңқайға бастар соқпаққа түсті.

* * *

Ehe-hey!
Кәрі енемді жұтқан қара орман,
Тайпамды жұтқан Ұлы ағаш,
Ізімді көмген ну ағаш,
Ақ жалын мен Кәрі тісті көкке әкеткен Оттан жаның артық па?!
Көктегі отты жасырған бұлттан сесін күшті ме?
Ай бетінен шұбалған аппақ қыздан елесің үрейлі ме?
Қойыныңа тығылған Көлеңкеден бұққан баламнан шуың күшті ме?
Қолтығыңды аршыған Ұзын судан тете едің,
Сары Терек, Ақ Қайың, шешелерім демейін,
Отқа бердім өзінді!!!
Айлы алаң жок, сен кетсең,

Отты шыбық кадалған қонысым тұл, күл жапсын!
 Айға шашын өргізген ақ елесті күл жапсын!
 Зор бұлақтан есілген боз елесті күл жұтсын!
 Қойны суық Қара жер, батпағыңды күл алсын!
 Тірі болсаң Төбекұс, Көленкеден қашарсың!
 Ұзын суға бір түссен, Оттан да аман шығарсың!

Айлы алаңқайға жеткенше соңында қалып отырған қалың ағаштың бұтағына от тигізіп, Ұлы ағашты өртеген Дүр ене тізесінен батпаққа батып тұрып, зарлады-ай. Қос немересін Айлы алаңдағы бұлақ басындағы жалпақ тасқа жатқызып, ұйықтатқан. Ыс-пыс етіп, терең күрсінген батпақты бұлақтан сәт сайын көкке ағылып жатқан елестер лап етісіп, тұтанып жатты. Айналасы бір түн ішінде Ұзын су қолатындағы қалың орман лапылдап жанды. Асасын ұзын терек бұтағына алмастырған Дүр ене Айлы алаңқайдың елестерінің лап етісіп, жанғанына үрейлене карап тұрып, кенет шалқая кетіп, жотасына төгілген шашына от тигізді. Келесі сәтте шашының арасына енген Көленке шарылдап жылап, өзі де бүк түсіп қатты да қалды.

Алапат өрт Көктегі от бірнеше дүркін жанып-сөнгенше басылған жоқ. Алып теректің сусінді қуыс өзегіне түнеген Төбекұс жан-жақтан қаумалаған жалын тілінен құтыла алмасын сезіп, жартастан Ұзын суға қарғыған. Судың жеңіл ырғақты ағысы қақпақылдап, төменге қарата ағызып әкеге берді тайпаның соңғы еркегін...

* * *

Ұзын судың қос жағасынан лапылдай ұмтылған оттан қашқан Төбекұс әлденеше заман өткенде өзенге құяр басқа сағамен бойлай өрттен құтылып еді. Жіңішке өзенді кеше жоғары өрлей жүріп, Беғазы тауларының бөктеріне жетті ол. Кейін осы тау бөктеріне алып тастан қорған соғып, өз тайпасының – еркектер тайпасының тірлігін ұштады...

Иә, арада қаншама заман өтсе де Дүр ененің тайпасы жайлы аңызы ұрпақтан ұрпаққа ұласып, айтылып келеді. Ұмыт қалған тұстары болса, оны сонау ескі замандар жайлы көрер үрейлі түстерімізден шошып оянғанда жадымыздан жаңғыртып аламыз. Тарих аңызшы сонау ескі дәуірлерге Анаеркі (Матриархат) дәуірі деп ат берген. Ол дәуір енді келмеске кеткен деседі ел. Бірақ, Ұлы Ағаштың шуылын бойына сіңірген Ұлы тас қалаларда сәт сайын алау тұтанып, оның соңы алапат өртке ұласып жатады. Ай бетінен төгілген аппақ елестің шашына оратылып, талай еркек от басынан адасты, барсакелместің соқпағымен ізім-қайым жоғалды. Ал, Анаеркі дәуірі ертен қайыра оралып, әлгі аңызда болған оқиғалар әлі талай қайталанатынына Беғазының бөктеріндегі тас қамалдар мен Жосалы баурайындағы бұла бұлақтар хәм өртенген орманның орны кепіл.

Солай. Тәмәт. Тәмәм!..

1999–2009 жылдар,

Кеңгір – Көкше теңіз – Тоқырауын – Бұқпа
 суларының жағалауларында жазылған.

ОҢҚА-ЖӘДІК ОҚИҒАСЫ

(хикаят)

Заман-ай, суық сұр-оңғи,
 Отқа да, суға саласың.

Кенесарының басын ап, түкті жүрегін –
 Жүрегіме жерлеп,
 Қай жаққа қаңғып барасың?!

Неңді іздеп жүрсің төрткүл дүниені түтіп жеп,
 Осынау қырғын-сүргіннен?
 ...Кеудемде әлі түкті жүрегім лүтілдеп,
 Басымды іздеп жүрмін мен.

С. Ақсұңқарұлы

* * *

Electa una via, non datur recursus ad alteram!

1840 – Тышқан жылы. Сарша тамыз. Арқа. Боқты қазылық.

...Ел қырға шығып қонған. Жаз ортасына таман төре ауылы жұрт жаңартып, қозыкөш жайлауының бір пұшпағына үй тіккен кез еді. Хан Абылай тұсындағы сән-салтанат жоқ қазір. Даланың төсі де, қазақтың көші де жұпыны.

Бөкей әулетінің ақ тулы ордасы Боқтының төр жайлауына дара қонғанымен, қарашасы мен төлеңгіті орман орыс ортасынан осында ауып келген қарашекпенмен іргелес қазық қағады. Биыл жаз көк шатыр көндей кепкен құрғақшылық болды. Жержиекке жұтыларман боп қияннан көзге эзер іліккен бұлт атаулы Қарқаралы қазылықтың қазығына айналып қалғандай, Қарағайлының биігіне байланып қалғандай – мұнда жетпейді, жеткені желге жеміріліп, ту-талақай ыдырап кетеді.

Қара жердің қыртысын қопарып, топырақ күреген қарашекпендер сайдағы Талдыдан қырға су шығарып, жатақ қазақтың жағасын ұстатты. Ондайды бұрын кім көрген?! Атасы Бөкей ханның айтуынша, атам заманда осы алқапты жайлаған сақ-сармат, ғұн-қыпшақ егін егіпті. Оған анау жатқан кәрі тоғанның сілемдері кепіл. Мың-мың жыл бұрын болыпты-мыс. Одан кейін жалпақ Арқаны жортып жүріп-ақ ас-суға жарыған қазақ жер тесіп, үй салмаған, шөп-шалам кесіп, көкжасыққа алданбаған. Ет пен қымыз, айхай шіркін, кең дала! Одан өзге аңсар-құмары жоқ екен қазақтың. Дештінің даласына сыймай лықсыған қалың жылқыдан артық құт бар ма! Қайран, қазақтың даласы. Дария ғой шалқыған. Сонау Еренқабырғадан Оралға, Оралдан асып, Қап тауын басып, Қара теңізге дейін қаракөктің тұқымы бағындырған. Нілдің жазирасынан ұшқан құспен қанаттасып, Мұз мұхитқа дейін барып, көшін көкке тіреген. Ол заман қайда?! Ақ патша қазақты қысы-жазы жер үйге отырғызам деп, батыстағы ағайынның жайлауын кесіпті. Биылдан соң біз де Қарқаралыдағы қарағай тамға отыратын түріміз бар. “Жайлауың жапырылмасын” деген жаман қарғыс осы шығар?!

Құсбек төре зау биіктен шалынған шөкімдей ғана бұйра бұлтқа қарап ойға батты. Дештінің даласын – садағын сағымға ілдірген аталары мың жыл құт мекен еткен ұлы даланы шарлау арманы еді оның. Арманы адыра қалар деп кім ойлаған?! Қазақтың өрісі күн санап тарылып келеді. Ендігі күніміз не болмақ?!

Түс ауа қыр басына шығып, күндегі қалпымен екінті намазына дейін ойға қарап, ойдағы елді ойлап, көкке қарап тұнық зеңгірге рухтары сіңіп кеткен аталарын ойлап, арғы-бергі тарихты толғап, ертеңіне көз жеткізе алмай қайтар еді. Етектен бұған қарай құйындата шапқан жалғыз атты ойын бұзды. Тағы неғылған шабарман?! Жамантай дуанбасы желпошта жіберді ме екен?! Бірақ олар бұл тараптан ат шаптырмас-ты. Төлеңгіт ауылынан болар. Жобасы бұрыс кетпеген екен. Құрық тастамға дейін екпіндей кеп, атын әзер тоқтатқан бала жігіт ентігін баса алмай тұр. Сірә, ауылдан басы қатты аттың біріне міне сап, асығыс тұра шапқан. Секіріп түскен беті бір тізесін бүгіп, ишара қылды.

– Иә...

– Алла жар!..

– Ар ма. Неден алашапқын боп жүрсің?

– Етектегі... орыстың... егінін... өрт шалыпты... Түгі қырқылғанша... күйіп, күл боп қалыпты...

– Содан?!

– Соны... Содан... сол соккандар атекем ауылынан көріп, төбелес шығарып жатыр... Сізге жылдам жеткіз деген атекемнің сәлемі сол... Орысты... тоқтатып берсін деді... Ауылды өртеп жатыр...

Бұл қолын ұсынған қалпы қатып қалды. Орыстың жаяу төбелесін Қарқаралыда көрген. Айыр-күрек, балта-қазық ұстап, барқырай аттандап, тұс-тұстан шабады дерсің. Етегін түріп әйелі, алыстан тас атып баласы қосыла шабуылдайды. Тұздай көздері ақилана аттандап шабатыны – араққа сылқия тойғаннан екен. Тұсыңнан өтер-өтпестен мүнкір сасық иісінің өзі-ақ қарап тұрған қазақты харап қылуға жетеді. Бірақ атқа мінген қазақтан аруақ көргендей қорқады. Аттың бауырына алып сабағанынан зәрезап болған.

– Е-е, ақыры бір төбелес болды де! Енді бұл күнара қарпысқа ұласады-ау...

Кімге айтқаны белгісіз. Жаушы бала атын ақ көбікке малып, кері шауып барады. Бұл да төменге қарай аяңдай берді.

“Орысты тоқтатып берсін! Орман орысты мен түгіл Ғұбайдолла мен Кенесары хан да тоқтата алмаған. Менен не қауқар шығады дейсің?!” – деп күрсініп қойып, іргедегі ауылға ат басын бұрды.

Терең сайдың қос қабағын жайлаған қазақ пен орыс алғаш төбелескен кеш еді. Екі ауыл да отқа оранған. Жарылған бас, сынған қол... Қарашекпендер жақ алап ойдым-ойдым отқа шалынып, қара күйе құшып қапты. Қазақтар жақ – әр жерде теңкиген өлексе мен өртенген киіз үй. Ауыл іргесі бықсыған түтіннен үркіп өкірген сиыр. Ағайын ішінен сабыр қашты.

Сол кеште ауыл ақсақалының кенже немересі ұшты-күйлі жоғалып кетті.

Орыс жағы баланы көрмедік деп, ант-су ішісті. Қазақ жағы ауыл айынаштан атпен сузіп, көз жетер тұсқа дейін күн салып қарап, иісшіл тазы жүгіртті. Әншейінде жаппаның көлеңкесінен құнжындап шықпай ойнайтын қара бала зым-зия. Тезек тере келген шешесі шашын жайып, аңырап далаға жүгірді. Атасы қамшысын білем деп ұстап, тырс етіп үн шығармай қап-қара боп түтігіп отыр. Әкесі орыс-қазақты жеті атасынан құлата боқтап, ақыры атын сабап, айдалаға тұра шапқан. Иісшіл тазылар көңіріген даланы кезіп, табандарын шоққа қарытып қайтып кеп, іргеде жағы айырылғанша есінеп жатты. Күйген дала, күйік ауыл қанын ішіне тартып, зарлы ананың үні боп өкси аңырап, ымыртты қарсы алды...

* * *

Қас қараймай-ақ жүрегі ұшып кеткен еді қара баланың. Ол қарашекпендермен төбелес басталған бетте, тезек тере кеткен апасына қарай жүгіре жөнелген. Апасы қырға таспадай тартылған сиырсоқпақтарды қуалап ұзап кеткен секілді. Өзеннің табанында көріне қоймады. Терең сайды қиялай айналып өте шығармын деп ойлады қара бала. Сайға түсуге көңілі дауаламады. Сайдың етегімен құлдырандай шауып, біраз ұзаған соң бұрылып, артына қарады. Ауылдың үстінен қара түтін қымтап тұр екен. Уықтың шартылдап сынғаны ғайыптан құлағына жетіп, құрым киіздің бықсып жанғаны көзіне елестеп кетті. Содан жүгіре жөнелген. Терең сайдың түйетайлы қабағына тырмысып шыға келгенде жүрегі тоқтап қала жаздады. Жазғытұрым қарашекпендер қыртысын қопарып, егін еккен алқап күйе жаққандай – қап-қара боп кетіпті. Оң жақта да, сол жақта да әр-әр тұсынан әлі әбден сөне қоймаған қараған-тобылғыдан көтерілген сұйық көк түтін болмаса, дала қап-қара боп өртеніп кеткен.

– Апа! – деді айғайлап қара бала.

Үні сайға жұтылып жоғалған. Сәлден соң барлығыңқы дауысы жаңғырық боп қайыра оралып, одан әрмен шошытты.

– Апа, ауыл өртеніп кетті! Қайдасың?..

– Қайдасың? ...айдасың! – деді жаңғырық.

– Ап-о-оу!..

– О-оу... Оу...

Жаңғырықтан өзге ешкім үн қатпады. Қара бала қыстығып жылап жіберді. Артында күйген ауыл, алдында күйеге жұтылған, бықсық түтін торлаған дала. Терең сай түбінен жеткен бақаның құрылы да қорқынышты естіле бастады.

– Апа! Шөлдедім ғой, айран бер! – деді қара бала. Содан сайды жағалап, сиыр өріп кеткен қолатқа қарай тоқтамай жүгіре берді, жүгіре берді. Сәлден соң тақиясын шешіп, маңдайынан сорғалаған терді сүртпек болды. Апасы белдігіне орап берген орамалы түсіп қалыпты. Тақиясын шешіп ап, сәл тізе бүгіп жүрелеп отыра қалды. Мұрнынан аққан сорасы кеуіп, жарылып кетіпті. “Бет-аузым бес ит жаласа тоярдай айғыз-айғыз болған шығар. Атам көрсе, сүртіп берер еді”.

– Ата, ата! Қайдасың? – деді әлсіз ғана.

Терең сайдың етегі жазанданып барып, шоқ-шоқ шілікке ұласар еді. “Шілікке тақамандар, қасқыр жатады!” деген ағасының үні жетті құлағына әлдеқайдан. Шоқ шілікке тақамай, қыратқа қарай сәл бұрылғанын өзі білмей де қалды. Тақиясы отырған жерінде қала берді...

* * *

1847 – Қой жылы. Ерте көктем. Жетісу.

Жайылып аққан қызыл судың үстінен Күннің құлағы қылтиды. Жарылған мұздың күтірі кара түнді зілді күрсініспен тігіреткен еді. Ал, таң ата жайқын су қымтаған дала боз мұнарға оранар сәт түн баласы түк болмағандай – кеңістік сұлық жатыр. Жым-жырт. Таң бозында суға жүзген атыраптан көтерілген бу көкті тұмшалаған торғынға араласа, аспанды жерге жапсырғандай тұтасып қалған. Мұнар ішінен қарауытқан қырқалар мен шұбар қараған, топтасқан тобылғы, теңкиген өлекселер ғана әредік елес береді.

Сайға жыраланып құлаған өзекеден судың сынқыл сылдыры шалынды. Алыстан қарғаның қарқылы естілді. Топтанып шығысқа қарай ұшып барады қалың құзғын. Есебіне сан жетер емес. “Зауалды күн өз басыңа көрінсін!” деп кіжінді Оңқа батыр. Қызыл Күннің сәулесіне жылынуға асыққандай топты құзғын мұнарға сіңіп барады. Өлім иісі тұншықтырып, қамап тұрған жазықта теңкиіп-теңкиіп жатқан өлекселерге әбден тойған-ау шамасы. Кешегі қан-қасап қырғында ажал құшқан сарбаздарды қырқаға жерлеп эзер үлгерген бұлар. Алқымына жебе қадалып, алкеудесіне найза шаншылған, қида қылыш қата тиіп сойып кеткен, жанталас аласапыранда қарны ақтарылып, ішек-қартасы жерге шұбалған қаншама жануарды бауыздап қана үлгерген жаулары. Жер-ана жарықтық тәніне төгілген жазықсыз қанды ауырсынды ма – неше күн бойы сілбіреген жауын ақыра-ағы қара нөсерге ұласқан.

Кекіліксеңгір етегіндегі әскерге қол жинауға ел ішіне келіп, ағайын-тумаға ұран тастап, жаушылатқан қос батырдың нөкері қапылыста қырғынға ұшырап еді...

Әуелі арғы-бергі аруакты қозғап, алқаға ақылын салар деп ақсақалдарымен сөйлескен. Он жылдай орыспен шайқаста хан қолына қосылған ерлері оралмаған елдің камкөңіл қариялары не айта алады?! Шарасыз күйде алақанын жайып, бата беруге ғана әл-дәрмендері жеткен. Ақсақалдан ақыл таппаған соң, тізгін ұстап отырған атқамінерлерге жүгінген. Зерлі шекпен киген топ ханнан барқадап таппасын сезіп, басын ала қашсын. Ағайын ше, ағайын?! Жайлауы жаттың жұртына айналып, көші доғарылған, басы ауған жаққа безіп кетермен болса да, барар жері қалмаған ағайын не айта алады?! Ер-азамат атқа қонғанда жетекке ат беріп, жылқысын үйірімен айдап тастаған. Соңыра ақ патшаның салық-салғырты айналып соғып, қойды қозысымен, аша тұяқ ай мүйізін торпақ-танасымен қоса қуалап әкеткен. Ел де, ер де жерге қарап қалған еді. Батаға ғана алақан жайған ел. Баска берері жоғын айтқан. Кенекем Алашқа сауын айтып, жасыл туын желбіретіп атқа

Көктемнің мөлдір тамшысы

қонған ит жылы шыбықты тай ғып шапқылап жүрген балалар қазір бозбала атанғанымен бірен-саран жаужүрегі болмаса, ақсақал мен ағайыннан асып, ерер ниет танытпады ешбірі. Ел іші егемен болам деген ерлер үшін өгей тартып тұр екен. Жәрдем бермек тұрмақ, “аулақ жүріңдер, кесірлерің тиер” деген рай аңдатты. Тіпті, “атқамінерлер ішкі жақтан әскер шақыртты” деген қауесет те жеткен бұлардың құлағына. Аңысын аңдап апта жатты іргеке көшін доғарып. Ерулік еншісі бөлінбеген ел едік. Ереуіл атқа ер салған ерлерге мезіреті таныта қоймады сол ел. Иті де бұларға қарап үретін болды. Ақыры ашуға мінген нөкерлер.

“Уа, елмісін?! Елдігінді жұтқан лақатты көрмісін?! Орман орысқа жұтылып кетесің ғой ертең-ақ! Жерінді кесіп, белінді басып, етегіңді түрді! Шен-шекпенге сатылған бай-бағлан, би-төрең елге тұтқа болмай, кәуірге топса боп, төріңе шығарғанын неге көрмейсің?!”

Ағайын айдалаға мәңгіре қарап, есінеген әлпет танытты...

“Қарашекпеннің боғымен лайланған су өңешіңнен өтіп кеткен бе?! Жиыл, тудың астына! Құйыл, ағайын!”

Ешкім селт етпеді. Қараша үйдің ығында шыбыққа жайдақ мінген тақырбас балалар ойнақтап, күресін үстіне шығып қарап тұрды бұларға...

“Ел үшін, Алаштың арманы үшін шәһид кешер ерім қалмағаны ма?! Ой, өңшен ез! Ел емес, етегі төмен қатынбасшы өңкей! Шап, кәне! Шанырағын ортасына түсір! Отын өшір! Бұлармен ел болғанша, күл ғып кетейік! От қой намыссыздың ордасына!”

Содан алас-күлес бір сойқан басталған. Ерте көктем еді. Тақалы тұлпар тайғанар мұздауыт жылбысқыланып ери бастаған. Ала қанат қырқаға шұбырынды із түсті. Қараша үйі кара суықтың өтінде қалтырап тұрған аз ауылдың бірер жаппасын қол жинай шыққан аз нөкер алғашқы ыза екпінімен жығып кетті.

Ашу атқа қонса, ақыл абыржып, Ай ашықта азамат адасар заман екен ғой. Оңқа батыр соған өкініп отыр енді. Кеш бата көрші ауылға барып келген шабарманы етектегі елдің бұларға қарсы атқа қонып жатқанын жеткізді. Қырыққаралы нөкерді қоршап, жойып жібермек. Жетекке алған атын тартып ап, арбаға тиеген жарақ-сайманын, олжа мүлік-мүкәммалын талауға салмақ. Қол жинағаны кәне, өздері харап болғалы тұр. Қайтпек керек?! Жәдік батыр теріс қарап күрсінді.

– Бекер болды! Ашуы апшып тұрған ағайын – жаралы қасқырдан кем емес.

– Езден қорқып, қатынбасшы жатақтан ажал құшсақ маған серт! Аруак атқаны ғой онда бізді.

– Аруакты қозғама. Сүйекке таңба түспесін де...

– Қараша үйдің үшеуін де қатар тігейік. Қак маңдайдан келгенін көріп аламыз. Абылайша алты қосты – ту желкеден. Жүкті ортаға үйіп қоярмыз. Бұлар бізден олжа дәмепіп шауып алғысы келетін шығар?! Қара қазақтың баққаны мал-мүлік қой. Әйтпесе, қарақан басымызға қызығып отырған жоқ... – деді Жәдік.

– Оның рас. Битін сығып, қанын жалап отырған жатақтар біздің обал-

сауабымызды мойындарына жүктеп неғылсын? Қан төккілері келсе бізбен бірге аттың жалына түнеп күн кешер еді әлдеқашан.

Оңқаның атшысы өз алаңын айтпай тұра алмады:

– Бұлар түн қатып шабуылдап, аттансыз атқа қонатын шығар?

Оған кәртамаш жасауыл дау айтқан болды:

– Меніңше, таңғы талма ұйқының сәтін күтеді...

Оңқа тамағын кенеді. Әңгімені доғарындар деген ишараты.

– Жо-жок. Байқасам, бұлардың еркек кіндіктісінің ұйқысы күн құрық бойы көтерілгенше қанбайды екен. Қатындары да ерте тұрып, түнлік түруді білмейді. Сасып-пысып, ұйықтай бере ме қайтеді?!

– Е-е, жатақтың күні осы да...

– Шапса, сол ұйқысы қана – түс ауа бір қауқар қылар. Әйтпесе, ертең-ақ ашуы басылып қалатын бейнамыс бейғам бейбақтар ғой.

Әңгіме келте болды. Бұлар арбадағы жүкті бұзып, түнеп жату үшін бірер қараша үй мен үш-төрт абылайша қос тігісті.

Түн ортасы ауа сілбіреп жауын жауа бастады. Таңға жақын іргедегі өзенде мұз сынып, қызыл су жайылғаны білінді. Сірә, Алағандың қарт сеңгірлерінен басын тартқан өзендер биыл мезгілсіз тасымақ.

Мезгілсіз...

Бәрі мезгілсіз бұл ерте көктемде.

Өзен арнасынан жайылып шығып, сай-сала суға шылқыды. Алақанат қыраттағы қардың сауыты сөгітіліп, жылғаланып ол ақты. Сілбіреп жауған боз жауын бес күн тұрды толғатып. Дым шалмаған қуыс қалмады далада. Терен сайға лықси толған іркінді су өзенмен табысып, атырапты шайып кетті. Сең қозғалып, сел басты даланы. Етектегі ел қыр басына жаппасын тікті. Қырдағы ел тауға шығып алды. Жатақтар Жәдіктің отыз шақты нөкерін шауып алмақ түгіл, өз басымен қайғы болып кетті. Қой-ешкісі, арамза туған қозы-лағы, торпақ-танасы суға қарық боп, жүзіп жүр. Бұлардың да жетектегі біраз аты ығып кеткен. Оны іздер жан қайда?! Түн ішінде киіз үйдің іргесінен су жүгірді. Ошаққа салатын құрғақ шыбық қалмады. Дөй даланы су қымтап алды. Боз жауын қара жаңбырға ұласты.

...Апта бойы толас таппаған нөсер әне-міне тыйыларман. Теріскейді түмшалаған қара бұлттың етегі қаусырылған сыңайлы. Алыс көкжиекте шайтан жаққан шырпыдай найзағай ойнайды. Шолақ сайдың ауызы аққан судан жыраланыпты. Жәдік батыр күрсініп қойып, еңкейіп сусінді қияқты үзіп алды. Бала күнгі ойын есіне келді кенет. Қияқпен қылыштасушы еді. Іргеде шөккен Оңқа ыңырысып дауыс берді сол сәт. Аты жаман дертпен алысқалы оншақты күн. Қараша ауылдың жаушысымен тілге келіскен күні ыстығы көтерілгендей болды. Басы дыңылдап, тәні талып шаршағанын аңдаған. Қаншама жыл бел шешіп, демалмағанда денесі бұлай ауыр тартпайтын. Кеңсірігі дымданып, демі ауырлаған сыңайлы. “Мұрныман су ақпасын де – бокмұрын бала құсап”. Зорланып жымиған. Кенет қалтырап, маңдайынан шып-шып тер шықты. Бойы бір суып, бір ысыды. Кешқұрым жауырыны тартып, жотасы құрысып, ду-ду қышығандай болды. Шолақ жебенің масағын желкелігінен жүгіртіп, жұлынын қасыды. Арқасы тыз-тыз

етеді. Қасынғаны бекер болған екен. Түнімен қос жауырыны, жота-жоты дуылдап шықты. Еріксіз шалқасынан жатқан бойы арқасымен жер күретен. Таңға таяу қара терге түсіп ұйықтап кетіпті.

Түсінде Құсбек ағасы қуып келіпті екен дейді. Тура сонау жылғыдай – бұлар ел ішінен біраз қол ертіп, “Кенекем жолында, қазақтың азаттығы жолында жан құрбан” деп найзаға қыл байлап жортуылға шыққандағыдай. Хан нөкерімен бірге мың жылқыны алға салып, сар желіспен шығысқа тартып бара жатқан кез еді. Сол жолы ғой Құсекеңе найзаны батырмай-ақ аттан аударып кеткен. Сонда қайтқан еді ағасы: “Мыналардың сұры жаман екен. Беттеріне түк шығып кетіпті. Енді соңынан қуғыншы салмайық. Бұлар қырады, аямайды!” деп. Оңқа мен Жәдік Жошы мен Молдаханды ала кеткен. Бес-алтыдағы балалар еді тайға мінген. Иә, сонда ғой бұлар қалың жылқыны бермесе де, екі ұлды Құсбек алып қайтқан сол сапардан.

Түсінде сол Құсекең: “Оңқажан, ар ма? Елге қайтсаңдаршы. Сағындық қой! “Ер – туған жеріне...” деген. Өкпе-ренішті ұмытайық. Жошыхан мен Молдахан өсіп қалды. Сендерді сағынып, өлең айтып жүр...” деп, жүзін теріс салып тұрды. “Ағаке, бері қарашы!” дейін десе дауысы құмығып, бұл қыстығады. “Қайран, атамекен!” деп, күрсініп ояңған.

Бұлар атқа қонғалы он жыл жылысыпты-ау. Қараша үй төрінде малдас құрған қалпы ұйықтап кеткен Жәдік қозғалақтап, дүр сілкінді. Саудыраған сауытын тастап, қос қабат құрым киізден пішілген бешпет киіп алыпты...

1841 – Сыыр жылы...

Құсбек төре қос батырдың сол кетісін ағайын арасындағы алауыздыққа жорығандарға тоқтау айтпады. Мейлі. Өз өрелеріне қарап, солай ойлап жүрсін. Бұлар Кенесарының арманын қайдан ұқсын! Жауды орыстан емес, өз ағайынынан күтеді бұл ел. Өңкей етекбасты ессіз!

Алаш баласы ат тұяғын қадап барар жерден, көкжиектен озып асар таудан айырылып келеді. Тұтас қазақтың басына қауіп төніп тұр. Ал ағайыны болса, өз мал-мүлкін, қора-қопсысын ғана уайым қылады. Қазақтың ежелден жайлаған ата қонысы талауға түсіп жатқанда, бай-төрелер өз жайлау-қыстауын аман сақтап қалуды ғана ойлайды. Мына қазақ болмаса, қара халық болмаса, бай да, би де, аксүйек төре-қожа да жоқ қой!..

“Оңқа мен Жәдік әкелері Уәлиден мұра боп қалған мал-мүліктен өз үлес-еншісін айдап әкетті” деседі ел. Оу, мың жылқы сыятын жайлау қалды ма Арқада?! Мың жылқы тұрмақ, салт басты азамат ер сыяр, төре сыяр төр қалмады! Бөкей атамды алдарқатып, “хан сайлаған” орыс сол атам ордасын тіккен Түркістанды Бұхарадан тартып алғанымен, қыс-қыстауын қайтарып берген жоқ қой!..

Кешелі-бері Жошы мен Молдахан інілерін ертіп, арғы-бергі ескі әңгімелерді еске алып, аруақты аталарының даңқты тарихын тарқатты. Әлбетте, өзі білетін шамаға қарай айтады әңгімені. Ал, жасынан аймақтың кәріқұлақ қарияларын, жыршы, ақындарын тыңдап өскен Құсбек төренің білім-білігі едәуір еді.

– Біз – ақ тулы төрелер, аруағыңнан айналайын, Ұзын оқты Ондан сұлтанның тараймыз. Өзге төреден айырмамыз – біз орыстың тепкісін ежелден сезініп келеміз. Ондан атамыз Шығай ханның бел баласы. Тартқан жайы он екі тұтам болады екен жарықтықтың. Он екі тұтам – құлашқа жуық жебені көкжиектен асырып, жоқ қып жіберу үшін қандай жақ керек?! Содан “Ұзын оқты Ондан” атаныпты...

Құсекең – Тәуке сұлтанның жеті ұлының үлкені еді. Егіз туған Жошы мен Молдаханнан жиырма жастай үлкен. Сонан да қос қоңырға әкедей қарап, соңынан ерткен, білгенін үйретіп, бетінен қақпай еркін тәрбиелеген.

– Орыстың тепкісі деймін ғой... Ондан атамыздан Оразмұхаммед, Қайнаркөшек һәм Дайыр тарайды. Ұзын оқты атамыз ағасы Есім ханның қызыл туының астынан жеке шығып, ақ ту тіккен. Бар-жоғы отыз жылдай ғана ғұмыр кешіпті. Ерлігі жайлы, ел үшін істеген еңбегі турасында жырлауға ғұмыр жетпес, сірә! Онданнан туған Оразмұхаммедті орыс ақ үйлі аманат есебінде өз ортасына алып кетті. Оразмұхаммед орысқа сіңіп, көзден таса, көңілден жырақ кеткен есіл ер екен!

– Ағаке, ту тіккені қалай сонда?

– Бізде неге ту жоқ?!

Қос қоңыр жамырай сұрақ қояды. Бұл соған жауап беріп, мәз.

– Бізде ту жоқ деп кім айтты?! Біз сол Ондан атамыздан қалған ақ туды көтеріміз. Туымыз жығылған жоқ, тәубе! Барақтар қызыл ту тігеді. Кенесары жасыл ту көтеріп жүр... Есте жоқ ерте заманда аталарымыз ұлы жорық алдында шаңырақ мүйіз ақ өгіздің терісін оң аяғымен басып тұрып, қиян-кескі ұрыста шегінбеуге ант береді екен. Одан соң жауының қанымен туын қандап, ырым етіседі-міс. Ел үшін туған ер азамат болсаң, басына көтерген байрағыңды құлатпауың керек...

Құсбек төре егіз інісіне айтарын айтып алып, өзі ой тереңіне батып кетті.

Бұл қазақ бір тудың астына енді сірә, жиыла қоймас! Кенесарының соңынан еріп кеткені дұрыс па еді? Бірақ, ел ағалары орысқа қарсы ашық соғысқа шықпай, Кенекем әл жинағанша аңысын аңдап отырғанды жөн санаған. Сонау жылы Кенекен Қарқаралыға келгенде де осыған бәтуаласқан. Атқа қонған жауынгер ханның соңында болады да, ауылдар, жатақ қазақ орысты мойындаған қалып танытып, бұғып отыра тұрмақ. Бірақ, орыс тамыр бұға берсең сұға береді екен. Сонда, мына қоқандаған Қоқанға сенеміз бе?! Кәпірден суық, мұсылманға жуық болсақ та, бұлардың заң-шариғаты келе ме бізге?! Қоқанды билеп отырған Мәделі хан маңынан ұрғашы таппағандай, өзінің өгей шешесін некелеп алды. Бұхара мен Қоқан сол үшін қырқысып жатыр. Олардың ар жағында “қай жеңгенің менікі” деп Хиуа қарап отыр. Қайда барып тыныштық табамыз Алаш баласына?!

Иә... Қазақ бір тудың астына жиыла ма екен?! Былтыр осы уақытта Әзірет Сұлтанға зиярат етуге барған Қасым төрені Қоқан бектері тұтқынға түсірді. Қалың қазақ отырып, қам жасамадық. Қасым Тәшкентте тұтқында жатып, ақыры сонда қаза болып, сүйегі Тәңірінің жазуымен Түркістанға қойылды. Биыл қоңыр күзде Қасымға Ұлытауда ас берілмек, сол аста Кенесарыны хан көтермек. Қазақтың соңғы ханы осы Кене болатын шығар...

* * *

...Қара бала өксі жылап басылды. Жұбатар ешкім жоқ екені санасына сыздықтап жеткен. Шекесінен күн өткенін аңдап, тақиясын түземекке қолын басына апарып еді, төбетейі жоқ екенін сонда ғана сезді. Келген жағына қарап, бірнеше қырдан қалай асып кеткенін бағамдай алмады. Бұлың-бұлың сағым ба, буалдыр түтін бе – қоянжон белдер мұнартып шалынады көзге. Шарасыз балақай кері жүрмек болды. Тым құрыса тақиясын тауып алмақ. Әпкесі қасқырдың тырнағын тесіп қадаған, әжесі оюлап сырып тіктірген жасыл тақия еді. Атасы иісім сіңсін деп тұмағының ішіне салып қоятын.

Бір белден асқан соң алдынан түтін ораған жазира жайылып жатты. Кенет етектегі қараған түбінен әлдене бұлың ете қалды. “Қоян шығар” деді қара бала. Сәлден соң-ақ қоян туралы ойы зорайып, “қасқыр шығар” деген үрейге айналып бара жатты. Сол-ақ екен оң қапталда бұйраланған қарағанның түбіне бүкшендей жетіп барып, жасырына қалды. Көзі етек жақтағы шұбар тобылғыда. Әлдене бұлың-бұлың етіп, сайға түсіп кетті. Кенет құлағына әлдекімнің зарлап жылағаны естілді. Ағасы “кейде шайтан адам дауысына салып жылайды. Бала боп інгәлайды, әйел боп аңырайды. Естісең, сол үн шыққан жаққа барушы болма, қараушы болма!” деген-тін түнеукүні. Қара бала ту өскен қарағанның тырнағына құлағын ілдіріп, қолын қанатып, қалыңына кіріп алды. Тымырсық кештің ыңырысып құлаған көлеңкесінің өзі аптапты еді. Үрей мен азап кеудесін бүріп тастаған қара бала сол аптапта қалш-қалш тоңып, қалтырап жатты-ау. Жылай-жылай талықсып, қарағанның бұтына бүрісе тығылып, ұйықтап кетті. Ал, сол сәтте тарқаған бұрымын беліне орап ап, шарасыздықтан бетін тырнап-тырнап қан-жоса қылған қатпа қара келіншек қара бала тығылған қарағанды қыратты басып өтіп, сайға құлап, зар айтып бара жатқан еді.

* * *

...Әуелі жер топылтқан тұяқ дүбірі естілді. Құсбек төре қыр басында алыс көкжиекке көз жүгіртіп отыр еді. Біркелкі шапқан топты салт атты емес, жылқы қайырған аламанның дабысы секілді. Айғырлар үйір бөлісіп, айқасатын да шақ емес. Апыр-ау, бұл не болды?! Үйірден жылқы айырған барымташының ісі дейін десең, күн тас төбеден шанышылып тұр. Кенет терең сайдың әуітінен желкілдеген ту ойнады. Найзаға байлаған жасыл ту. Сайға жазықтан жылқы қуып айдаған жылқышы болса, ту тігіп қажеті не? Жау айырды дейін десең, айғай-аттансыз тыныш неғылған талапай бұл?! Құсбек төре мана ішкен бесті қымыздан айыққанына күмәндана бастады.

Заманның сұры неткен жаман еді! Жасыл ту тіккен Кенесары түстікке ауғалы жыл жылысқан. Мұнысы кім тағы?! Үш ұмтылып орнынан әзер тұрған. О, тәңірі! Ауыл іргесіндегі жабағы-тайды бұлаққа құлата шыққан бие сауған төлеңгіт екен тасыр-тұсыр шапқан. Ту тіккені кім болды? Жасыл ту жалт етіп көрініп, жоқ болған. Жабағы-тайды сайға тығып ап, төлеңгіттерді әуре қылған орыс па тағы? Орыс бұған тұра шабушы еді ғой әуелі?!

Құсекең оқыста ойын бұзған дабыр-дұбырға сәл қынжыла көңіл құлатты. Сайдың аузынан жиырмашақты құлын-тай шықты құлдыраңдап. Соңынан желкілдек ту төніп келеді.

– Қайт, ей, қайт!

Құсекең қапылыста айғайлап та жіберді.

– Уа-ай, кімің бар? Қайыр!

Сол сәт ту астынан әлдекімнің қаршадай сұлбасы шалына берді көзге. Ту байлаған найзаны үзеңгіге қадап ап, серт ұстана атқа қонған қағілез біреу. Оң қолын басынан асыра бұлғай шабады. Қылышы бар ма дерсін. Төлеңгіттерге айғайлап қояды ма-ау. Екі кештің арасында барымталап алған жылқыны тараң сайға сыйдыра алмай жатқан адамның жанталасы. Кенет әлгі ту ұстаушы жылқыны тастай сала бұған қарай салдыртты. Әуелі мінген аты көзге жылы ұшыраған. Үйірдегі қара қасқа байталы екен. Мүшесі бүтін жануар. Қағілез қара соған мініп апты. Кім болса да келер.

Шырылдаған дауыспен әлдене деп айғайлап келеді. “Аттан! Аттан!” дей ме? Тақай бере анық естіді: “Аға! Аға!” деп келеді екен. Жошы!

– Уа, Жошыжан! Туың не?

– Кене ханның жасыл туы бұл! Молдахан ақ тумен ауылдың арғы бетіне шабуыл салды...

– Ой, бар болғырлар! Бар болындар! Адамның зәре-құтын алып...

– Біз орысты шабамыз!

– Әй, орыс емес, өзіңнің тай-құлыныңды айдап тастапсың ғой...

– Оларды жасауылыма айдап барам. Мініске ат керек!

– Тумен жылқы айырып не көрінді, елді үркітіп?!

– Бәрібір ғой, аға! Тусыз жауға шабайын десем, тегіме тартпағаным болады ғой...

– Ой, айналайын! Тегінен сол! Бара ғой. Жауды Алатау асырып тастандар!

Жошы найзаның ұшына таққан жасыл матаны желкілдетіп, кері салды. Ұрандап барады. Құсбектің көзіне жас үйірілді кенет.

Тышқан жылы еді ғой – былтыр. Хан Кененің қолына қарсы Қарқаралы бекінісінен жасанған жауынгерді бастап шыққан бұл. Ақ патша берген капитандық шені болған соң, екі жүз қазақпен казак отрядына қосылып, Қарқаралыдан аттанған. Маусымның бас кезі еді. Қарқаралы бекініс атанғалы, өкріктің орталығы болғалы он шақты жыл жылысқан. Он жыл бұрын капитан шенін берді бұған. Капитан боп не бітірсін?! Ақ патша Кенесарыдан қорыққан соң берген шекпені ғой. Ел ішіне беделі артып тұрған бүлікшіл ханның сөзін сөйлемесін, бізге қызмет етсін деп үлестірген саусылдаған сары темірлі сырлы шапан. Отызымда капитан шенін алдым. Ондан атам отыз жасында қалмаққа қарсы ұрыста опат болыпты. Мен не тындырдым бұл халық үшін?!

Иә, маусымның бас кезі еді. Арқаның атырабы жазды сүйгенімен, Қарқаралы жарықтық қыстың сызынан құтыла алмай, ерекше салқын. Сол сапарға шығарда мұны сәуегей бақсысы оңаша шақырып алып, атқа қонбауын өтінді.

Көктемнің мөлдір тамшысы

– Алдияр! Бұл жорыққа шықпаңыз... Атқа қонбаңыз...

– Уа, әулием, несіне күмілжіп тұрсың?

– Бекер, бәрі бекер...

Баксыға қарамай жауынгерді бастап, сапка тұрды. Бірақ, сол сапардан ауырып қайтқан. Сірә, баксы тегін алаңдамаған-ау. Ал, өзі болса, сол жорықта тік кезіксе, Кенесарыға ілесіп-ақ кетер еді. Бірақ, сол сапарда Балқаштың солтүстігіне дейін жер шолып қайтқан Ребриковтың күрен қолы Кене ханға жауынгер беріп, Құр-Бақанасқа дейін көшіп жүрген тобықтыны таппай, сандалып қайтқан еді. Кенесары-Наурызбайдың әскеріне қосылмақ түгілі, оларды мына сайын далада іздеп табудың өзі қиямет...

Бөкей атамның бес немересі батыр атанып, атырапқа даңқы жайылып тұр. Түбі осылар ғана ел есінде қалар. Ғазының Құдаймендесі, Абыл-ғазының Қантайы, Батырдың Рүстемі және Уәли ағасының қос қыраны Оңқа мен Жәдік. Оңқа мен Жәдікті көргісі-ақ келеді. Қос бауыры. Әкелері бөлек, шешелері де басқа болғанымен, бір әулеттен өрген өрен ғой бәрі. Ерлікті несіп еткен, ел үшін туған ерлер екен! Ел-жұрт “әкелері Уәли қайтқан соң, інісі Тәуке бұлардың аналарын әмеңгерлікпен алған. Әкеден қалған мал-мүліктің бары Тәукеге ауды. Енді соның өз балаларына қалды мол мұра. Оңқа мен Жәдік сол үлесті Құсбектерге бермес үшін жылқыдан енші айырып айдап кетті. Ақыр-аяғы Кенесарыға қосылып, Тәуке балаларының қалған малын шабады әлі” десіп жүр. Оңқа мен Жәдіктен ондай ессіздік шыға қоймас. Сонау жылы хан нөкерімен бірге жылқыны айдап әкеткенде бұл соңынан қуа барған. Қасына ешкім ертпей жалғыз қуып еді. Шығысқа қарата желдіртіп бара жатқан нөкерге киліге бергенде, қос бауыры қарсы шықты. Нөкерлер мұны әп-сәтте қоршай алып, үш-төртеуі қатарынан найза созған. Суық темірді тәтті етіне тигізбей, киімін түйреп-шаншып, найзамен аспанға бір-ақ көтеріп тұрды.

– Сөйлеңіз, алдияр? – деді сары казак.

– Әй, өңкей найсап!.. – деді ысылдап Құсбек. Шапан ішінен киген сырма бешпеттің омыраулығы алқымын қысып, алқынып сөйлетпеді. – Найза ұшында тұрғанда не сөз?..

– Уа, босатындар.

Оңқа екен.

– Жаны сауға. Елге оралыңыз, ағеке, – деді Жәдік батыр.

Нөкерлер мұны қайыра атына қондырды.

– Жошыхан мен Молдаханды... Олар бала ғой әлі... Анамыз аһ ұрып отыр...

– Ол екеуі қазір-ақ қайтады!

– Тайға мініп ап, тапыраңдап батыр болам деп жүрген балақайлар ма әлгі?!

– Иә, кенже бауырларымыз ғой. Біз жылқы айыра шыққанда, қоса қапталдасып шапқан.

– Ой, ер екен олар да!

– Қайдағы ер?! Бес-алтыдан жаңа асқан бала ғой...

Серік САҒЫНТАЙ

Құсекең қос қоңырды өзімен бірге ала қайтты. Елге келе қос батырдың соңынан қуғыншы да шығармады. Теріс қарап, үш күн жатты...

“Осы екеуі елді ел қылатын түбі. Әйтпесе, бізден елдік, бірлік кеткен екен!” Хан “орысты алдарқатып отыра тұрындар” дегенмен, елдегі байлар мен өз аталастары сол орыстың ығына жығылып барады. Жығылмағанда қайтсін – бүлікшілді қолдасаң бүйрегіңді суырып алады. Талай ауылды шауып, шаңырағын ошағына отын қылды, киізін тіліп, керегесіне итін сарытты. Ал, бұған тамызда майор шенін бермек. Майор Құспек Таукин.

Қай екеуін айтты үміт қып? Оңқа мен Жәдікті ме, Жошы мен Молдаханды ма?..

* * *

1838 – Ит жылы. Қарқаралы қазылық.

Есік пен төрдей ақбоз ат ханның тақымын толтырып-ақ тұр. Айбынына айбын қосып, айдынын аймағынан асырып-ақ кетеді екен. Дулығасы Күнге шағылып, жығасы желк-желк етеді. Ту сыртында тұрған жасыл байрағын биік көтерген ту ұстаушысы да алып екен. Одан әріде ұзын найзалары сарт-сұрт соғылысқан қалың ләшкер. Қарқаралының қарағайлы орманы секілді сыңсыған қалың қол. “Қаланың іргесіне ханның жер қайысқан қолы кеп жатыр” дегенді естіген бекіністегі орыстың, жатақтың жүзі абыржулы. Мәліксай жақта жасанған зеңбірекшілерге ат шаптырып, әрекет шығаруға әзір отырсын деп бұйрық берілген.

Бірақ, ханның қолы бекініске шабуыл жасаған жоқ. Даладағы үйір-үйір жылқыдан мініске ат алып, аймақтағы елден жауынгер жиып, Семей жаққа жылысып кеткен. Сірә, қалаға шабуылдауға жер жағдайын қолай көрмеді. Әйтпесе, хан әскерінің орыс салған Ақтау бекінісі мен Ақмоланы жермен-жексен еткенін ел аңыз ғып айтып-ақ жүр. “Наурызбай батыр бастатқан, Ағыбай, Бұқарбайлар арындатып ат қойған он шақты батырдың өзі-ақ камалдан атын қарғытып, қан-қасап қылып кетеді екен... Ақмола бекінісін алғанда орыстың күрең әскерінің басшысы Қара пұшық пен Қоңыр құлжа түн жамылып, қашып құтылыпты... Ханның қолы бір түменге жетіпті. Хиуадан зеңбірек алдыртыпты...” деген қауесет ел ішін есенгіретіп-ақ кеткен.

Ханмен амандасуға аймаққа танымал тізгінұстарлар мен байлар, төрелер барып қайтысты. Құсбектер тау үстінен дүрбі салып қарап тұрған. Сай іші гу-гу, ығы-жығы. Әр-әр тұстан жанған оттың түтіні шудаланады. Бекіністі орап жатқан жақпарлы тау, қатпарлы шыңның етегінен басына дейін тырмысқан қарағай-қайыңды орманға от қоя салса да жарайды екен. Қарқаралыны шауып кайтеді, расында. “Кене ханмен бірге, қарындасы Бопай ханшайымның да сыпайлары түнеп жатыр екен...”

Құсбек төре қалың ойға камалды. Бөкей атасынан кейін хандық тағы төре тұқымынан ауды. Ауғаны емей немене – өзіңнің хан екеніңді, ел иесі, жер иесі екеніңді, қол астыңдағы жұртты былай қойғанда, атам заманнан қырқысып келе жатқан көршілерің мойындауы керек. Ғұбайдолла хан тағына отыру үшін қытайдан елші алдыртты. Айдаһардың алқауына

Көктемнің мөлдір тамшысы

аю көнбеді. Ақыр соңы ормандағы орыс ханның өзін абақтыға тықты, итжеккенге айдады. Қырда орыс, ойда Қокан – коқаң-қокан. Кене ханның аласапыраны мынау. Атыңнан айналайын, қазақтың басын қосқан Абылай ханның әулеті жайлауынан айырылған соң, өзге елден не сұрайсың?! Хан жайлауды ішкі жақтан шұбырып келген қарашекпенге кесіп берді. Жаяу шұбырған орыс өз елінен неге қашып келді екен, ә? Ақылы жетер емес. Сонау жылы Жамантай ағасы бастап, ақ патшаның қабылдауына барар жолда көрген: орыстың мұнаралы шіркеуі қоңыраулатқан қаласынан ауылы, даласынан орманы көп екен. Сол орманның қолтық-қолаты толған ағашүйлі ауыл. Ауылы ағашты қиып үй қылған, орманды отап, орнына егін салған. Қаласы қара түтін астында, ығы-жығы лас-сасық. Сірә, қарашекпені содан қашады. Неғұрлым күнбатысқа қарай дендеген сайын адам қарасыны көбейе түседі екен.

Жер бетіне жаяу босқан адам сыймай бара жатқаны ма сонда? Ықылым заманнан қазақтың, мұңғылдың, қарақалпақтың жылқысы сыймай жатушы еді жаһанға! Енді адам сыймайтын болыпты. Екі аяқты қаңғыбас сыймаған соң, тұяқты малға өріс іздеп не сорымыз!..

* * *

Қара бала сол ұйықтағаннан түн ортасынан ауа бір-ақ оянды. Ояна сала күндегі әдетімен көзін ашпастан қарманып, атасының сақалын іздеді. Күлте сақал орнына тікен уыстады. Баж етіп орнынан атып тұрған. Қарағаннан құлағы ғана шығып, онысының өзі тікенге сырылып, ашып-ақ кетті.

– Ата! Ат-а-а!

Атасы үн қатпады қара баланың. Алыстан үкінің қанатының сымпылы жетті. Етектегі қалың шіліктің желмен сыбдырағаны еміс-еміс естіледі құлаққа. Кенет қара бала өзінің жапан далада, қараған арасында жападан жалғыз тұрғанын тұла бойымен сезіп, бар дауысымен баж етіп жылап жіберді. Үркіп жарқанат ұшты. Сай түбінен бақа құрылдады. Жеті қараңғы түнде, жапан далада атасының ерке немересі ботадай боздап тұрды. Солқылдап ұзақ жылаған балаға шәуілдеп түлкі-қарсақ үн қатты, байғыз сұңқылдап, сайдың сере тасы жаңғырығып, күңіренді. Қара баланың көз алдында жер дүние дөңгеленіп жүре берді. Көктегі сансыз жұлдыз шыр айналып, жымың қағып мазақ қылды. Ұйықтағанда езуінен аққан суға жабыса қатқан топырақ сөгітіле сауылдап, қойнына құйылды.

Қара бала қарағаннан шығып, басы ауған жаққа жүріп бара жатты. Алтыдан жетіге аяқ басқан балақайды үрей жеп қойған еді. Жүрегі қозғалып, жүйкесі тас боп қатып қалған.

– Ата! Ап-а-а! – деді қара бала...

* * *

1847 – Қой жылы...

Түс ауа қарауытқан сай жақтан су жалдаған топтың шуылы жетті құлаққа. Оңқа атшысына үнсіз иек қакты. Сілбіреген жауын арасынан, сай

жақ беттен он шақты салт аттының сұлбасы шалынды. Кенет оң жақтан да, сол жақ тұстан да, қараша үйлердің ту сыртынан – абылайша қос жақтан да мұнар арасынан үнсіз пайда болған салт аттылардың едәуір тақап кеп қалғаны аңғарылды. Жатақтар жау қашырар ұранды ұмытқан. Үнсіз ғана су кешіп кеп, садақ оғы жетер тұсқа тақап, сұс көрсеткенсіп тұр. Қоралай қоршағанда жүзге жетер-жетпес сапы. Сірә, ұран тастап, шабуылға бас қояр сәтті күтіп тұр.

Оңқа күлдіреп кеткен ерінін жалап, жұтынды. “Атаңа нәлеттер. Қорқау қасқыр секілді екен – үн-түнсіз мөлііп кеп тұр”.

– Жәдік, мыналардың сықпытын қара.

– Оңғаш, сабыр ет. Неғылар дейсің. Сен өз жайынды күйтте.

– Жоқ. Мыналармен ел боп, етек жинаймыз деп жүрген біз – ақымақ!

Найзамен су сызып, кеп тұрған түрлерін қара.

– Өздерінің жебелері жете ме екен бізге? Тым алыс тұрып алыпты.

Мұнар арасындағы топ біраз үнсіз тұрысты. Жәдіктер сабыр айлап қарап отырысты. Сәлден соң жатақтардың садақ кергені байқалды. Сірә, жақындауға батпаған.

– Мыналарда садақ тартатын күш қалған ба, ей?!

– Мылтықтары жоқ екен...

Оңқа мен Жәдіктің тіккен үйінің қарсысында топ тобылғы суға батып тұр еді. Жатақтардың атқан жебесі сол тобылғының тұсына талып жетіп, сып-сып етіп суға шаншылып жатты. Бұлар қарсы жебе ұштамаған соң, жатақтар еркінсіген тәрізді. Саппен ырғалып, сәл тақалды. Масақты жебе алыстан суылдап кеп, қараша үйдің маңдайшасын жара-мара қадалды. Оңқа сол иығына қалқанын төседі. Атшысы саржасын шірей тартып, алғашқы оғын зымыратып та үлгеріпті. Тым биік көлбеткен екен. Оғы қоршағандардың басынан асып, айдалаға лағып кетті. Жәдік дауысын көтере бұйрық тастады.

– Жак тартындар!

Сол-ақ екен абылайшадан атып-атып шыққан он шақты садақшы қараша үйдің тұсына талтайып тұра қалып, сықырлатып адырна шіреді. Бәрі бір сәтте көкке көлбей ұшырған жебелері көзді ашып-жұмғанша жатақтардың қақ маңдайдағы легін жаусатып жіберді. Садақшылар жан-жаққа бес-алты дүркін оқ жаудырған соң, Жәдік он қолын көтеріп, тоқтатындар деп ишара жасады. Нөкерлердің қыр басында күркеленген тұрағын төрт құбыладан қоршап, қылышын қандамаққа ниеттенген жатақтар жебеге шаншылып, аты үркіп, сапы ыдырап, сансырап қалды. Он жыл бойы хан жасағымен талай қантөгіске кірген нөкер жан шыдатушы ма еді. Жатақтар тағы бір сағат алыстан айбар көрсеткенсіп тұрды да суды шалпылдатып, мұнарға сіңіп кетті.

– Мыналармен ұрысып береке таппайды екенбіз, – деді Оңқаның атшысы даурығып. Оған бірнеше нөкер қосыла кетті.

– Күркесінен шықпай үретін тексіз төбеттер емес пе!

– Қайыра айналып соғары анық.

Көктемнің мәлдір тамшысы

– Қатары қанша екен?

– Жүз қаралы бар-ау деймін.

– Қатындарына жараларын жылы сумен шайғызып отырған шығар, өңкей нәуетек.

– Жә!

Жәдік қараша үйдің тұсына топтасқан нөкерді таратып жіберді. Өзі айналаны шолып, жерге қадалып, масағы судан қылтиып шығып тұрған бірнеше жебені суырып әкелді. Көбебұзары бар, қозыжауырыны бар, қырлы жебесі бар – қарақұстың қауырсынын қадаған бірнеше жебе әр қолдан шыққаны көрініп тұр. “Ондан атамыз құлаш жебемен құлдырмамай атқандай құлатыпты жауын. Қазіргі қазақтың жебесі қоян атуға ғана келетін қуыс қурай секілді...” Жәдік бір уыс жебені іргеде тастай салды.

Таңға жакын Оңқа сандырақтай бастады.

– Аттан! Аттан! – деді тамағы қырылдап.

– Оңғаш?!

– Жәке, бауырым. Жылқыны әкетті. Қайыр...

– Жылқы кеткелі қашан, Оңғаш. Жи есінді!

– Қара айғырды қорқау қамапты. Мылтық атшы, тоз-тоз болсын... Неге атпайсың? Әлде, білтең су ма?

– Қайдағы қара айғырды айтасың?! Аш көзінді. Су қамаған қотыр қырат, соқыр сайда жатыр емеспіз бе!..

Оңқа ыңқылдап барып, булығы жөтеліп, үнсіз қалды.

– Қара айғыр үйірінен айырылғалы не заман...

Кешқұрым шығыс беттен жетегінде қос аты бар жалғыз нөкер көрінді. Үш атпен жортқан жалғыз қазақ ел қонған манды айналып, алысқа бет түзеген сынайлы. Көз жетердегі белге шоқытып шыға келіп, бұлардың тұрағын көріп, қалт тоқтаған. Жорықта тігер абылайша қос пен қараша үйден шаншыла шығып тұрған қос найзаны байқап, осылай қарай салдыртты. Тақала кеп, жүрісін баяулатқан. Бұлардың қарауылы оқ жетер тұстан тоқтатты:

– Уа, кім боласың? Доспысың, дұшпанбысың?!

– Оу, қазақ емеспіз бе? Неге сонадайдан садақ кезеніп тұрсың?

– Қазақпыз. Бірақ, қазақ екем деп келіп, қаззап боп шыққанды да көргенбіз!

– Хан жорығынан келемін титықтап. Сендер де хан нөкерісіңдер ғой. Найзаға байлаған қылдарыңнан танып тұрмын.

Екеудің жөн сұрасуын естіп отырған Жәдік жасауылға айғайлады:

– Тақалсын бері. Майданнан қашқан қорқақ болса, ажалы бізден!

Жасауыл садағын жинады. Жалғыз нөкер де қараша үйге кеп атын бір-ақ тіреді. Терлігі, атының омырауы сауыс-сауыс қан. Жасы отыздардағы қара қазақ. Сөзге келмей бір шара қара суды басына көтерді. Жүзі сынық. Біраз уақыт бел шешіп, ұйықтамаған сынайлы. Қида қылышы қанға қақалып, қынына қатып қалыпты. Тізе бүгіп отырды.

– Уай, кім боласың?

– Орта жүздің қазағымын. Сарысу бойынанмын. Соғыс біткен соң, еліме жетіп алайын деп, үлесіме тиген олжаммен – үш атыммен оралып келем...

– Соғыс біткені несі?! Не сандырақтап тұрсың?!

Жәдік орнына шалт қозғалып тұра кеп, сарбаздың жағасынан шап берді.

– Оу, ағайын. Сабыр. Сабыр ет.

– Кәне, иманынды үйіре бер! Сен ұрыс даласын тастай қашқан сужүрек болдың ғой. Әлде, қасыңдағы қаруласыңды капияда қан құстырып, атын олжа ғып жөнеп бара жатқан сұркиямысың? Соңғы сөзіңді айтып қал.

– Батыреке, жаудан қашар жаманың мен емен. Кененің қолы Майтөбе түбінде қырғынға ұшырағанда мына судың ортасында өзін неге бұқпантайлап отырсың? Айқас басталмастан тайып тұрған Сыпатайдың нөкері емесіңіз өзін?!

– Қайдағы Сыпатайды айтып тұрсың? Біз сақау қырғыздар тауға бекінер тұста ел ішіне жаушылап ат қойып, қол жинауға шыққанбыз. Он шақты күн болды өзен арнасынан асып, қызыл су жүріп кетіп, малтығып отырмыз. Ағайын қол жинап бермек түгілі, қол ұшын созар түрі жоқ.

Жәдік бейтаныс нөкердің жағасын босатып, тізерлеп қасына отырды.

– Ал, айтшы көргеніңді. Соғыс бітті деймісің, хан нөкері қырғын тапты деймісің?

– Иә... Қырғыздар Кекіліксеңгірдің қиясына жасырынып, таудың асуына су төгіп, көктайғақ қылды. Етекпен атқан зеңбірегіміздің оғы тау басына жетпеді. Біздің қол кең жазықта қоян-қолтық шайқасқа, қаша ұрыс сап, жаудың берекесін алуға машықты еді ғой. Ер Науан қырғыздың бес батырымен жекпе-жек айқасып, бәрін найзасының ұшына іліп әкетті. Соған карамастан, тар қуысқа тығылып, бекер опат болдық. Сатқын да шықты арамыздан... Наурызбай да, хан да қырғыздың қолына түсті. Туымыз жығылды, отыз-қырық сұлтан аттың жалын құшты, қаншама батыр оққа ұшты. Сақау қырғыздан қырғын таптық...

– Апыр-ай. Қайран, ерлерім-ай!

– Бауырым-ай!..

– Есіл ерлерім-ай!..

Жәдіктер жалғыз жауынгермен қайыра есепдесіп құшақтасып, дауыс айтып көрісті...

* * *

– Оу, сорлы қырғызым. Қазақ болмаса, ақ патша сені әлдеқашан бүтіндей жұтып қояр еді ғой. Тар қолтық тау арасына ұйлығысып ап, ұлардай шулайсың, түге. Қоқан саған не береді?! Бірігіп ел болайық, бас құрап, қырдағы орысқа, Сырдағы қоканға тойтарыс берелік...

– Оны ұға қояр қырғыздың кәне?! Орман, Жантай, Жанғараш манаптар ақ патшаға қол беріп, ант-су ішуге әзірміз депті ғой.

– Солты руының Жаманқара батырын өлтірген Саурық үшін кек алып, малын айдап, өзін оққа байлап кетті емес пе.

– Қокан да, орыс та қазақ пен қырғыз арасына от жағып, азғырынды тіліне ертіп, шаруамызға шайтанды араластырып қойғанын қарашы.

– Енді шегінер жер жоқ. Шу мен Қозыбасыда аталарымыз қазақтың туын тігіп, ел болған! Біз де осы Шудың жағасында ақтық айқасқа сайланып тұрмыз. Не ел болармыз, не жер болармыз! Аттан, қазағым!

– Уа, аруақ!

– Абылай!

– Ағыбай!

Қылыштан шашыраған қан сіркіреген жанбырдай жауыпты. Наурызбай мен Бұғыбай бастаған топ тауға шығып, қырғыздың қамалына барар жолды аршыды. Хан нөкері қырық арқанды жалғап, зеңбіректі тау жотасына шығарып атқанда қырғыздың қорғаны қирады. Бірақ ақтық айқас болар түні Рүстем төре мен Сыпатай бастатқан он сан жасақ ұрыс даласын тастап тайып тұрған еді. Не бары төрт мың нөкермен қалың қырғыз қамалаған хан нөкері Майтөбе алабында қан-қасап қырғынға киікті. Он шақты күнге созылған қырғыннан қазақтың қатары селдіреп-ақ қалды.

– Аспандағы жұлдыздан жердегі қырғыз көп екен! Аға, ең мықты деген біраз батырмен, жүйрікке мініп, қоршауды жарып өтейік. Сол тұстан өңге жұрт та кеудесінде жаны болса өтер, – деді Наурызбай.

– Олай істесем, соңымнан ерген аз ғана нөкерді сатқан боп шығам! Соңғы демім шыққанша, сарбазыммен бірге айқасып өлейін! – деді Кене хан.

Ежелден тауда туып, таста өскен қалың қырғыз қазақтың аз ғана жасағын санамалап тұрып, оққа байлады. Ойқастаған батырын найзаға түйреді, туын жығып, тас атып нөкерді ат-матымен мылжалап, көміп тастады. Қазақтың арманын арқалаған ардагер ерлері шейіт болды, ханы пенде боп тұтқынға алынды. Қырғызға астыртын көмектескен орыс пен қокандықтар ағайынды қос жұратты онаша қалдырып, сыртынан шок-шок десіп, қай жеңгенің менікі деп, марапатын әзірлеп, мұртынан күліп тарасты...

Қалың қырғыз құзғынша қарқылдап тұрды. Дабыл үні құлақ тұндырады. Гүж-гүж еткен, жеңіске масаттанып қарқ-қарқ күлген, қылыштың қырымен қалқанын ұрып, шуды көбейткен мас тобыр кеу-кеулесіп, ортадағы ашық алаңқайға шығарылған ханға қарап анталасты.

– Уа, қазақтың ханы Кенесары! Ақтық сөзіңді айтып, Аллаңа сиынар кезің келді...

Хан Кене – еркін елін сыйдырар жер таппаған, жазира жерін орыстың отары болудан соңғы деміне дейін қорғаған есіл ер ұзақ толғап, жыр төгіпті. Қамалаған қырғыз, қаумалаған қаскөй дұшпан сілтідей тынып тындапты. Ол елімен-жерімен бақұлдасты. Жүрегінің басына ат басындай шер боп байланған арманын зар ғып төгіпті. Қазақтың тас төбесінен кетпей қойған қара бұлт сөгілердей еді аһ ұрған арманынан. Алатаудың мұзы еріп, жас боп төгілер ме еді адамның аңсарын ұқса! Қара аспаннның тұнығы тітірер ме еді, қара жердің тоңы қарс айрылып тілініп кетер ме еді!..

– Әлімсақтан арғымақ аттың жалында жаһанды шарлаған қазақ деген ел едік!

Жапанды шарлағаны – жаһанды жаулағандай ғажап кемел ел едік!

Қазак-қыргыз қосылып, дұшпанды жеңсек деп едім.
 Қырдағы сары орысты, ойдағы Қоқан бектерін көріне көмсек деп едім!
 Мұсылманға жуық ем, кәуірге суық ем.
 Алаштың арманын аркалап туып ем!
 Туымның астына Алашым сыймады.
 Қара жер қазаққа тарлық етті, басымды көр тартқан екен! – деді ол көрленіп.
 – Уа, қырғызым!
 Оңыңнан туды жұлдызың.
 Қазақтың туын жыққан соң, орысқа құл болар ұл-қызың!
 Абылай атам сан шауып, ел қыламын деп еді,
 Ел болмаған ессізді жер қыламын деп еді!
 Елдіктен кеткен екенсің.
 Алатаудың биігін, Сарыарқаның тұнығын бірге кешер күн тумас.
 Айқасқа белді кім бумас, атаның кегін кім қумас!
 Бірақ, қазақ-қыргызды майданда қосар ұл тумас енді!
 Күнің сөнген екен елім, сенің күніңмен бірге ат жалында ғұмыр кешкен қырғыздың да күні өшер әлі-ақ! – деді хан Кене аһ ұрып.
 – Ноқтады басқа – бір өлім.
 Қазақты жеңдім деп шуларсың, түге,
 Сүйегін шашып, ит-құсқа жем қылдым деп ырларсың, түге!
 Қазақтың басындағы күн өзіңе туғанда жүрегіңнің басын ащы жаспен уларсың, түге!
 Қайран да, қайран алты Алаш, ендігі күнің жанталас!
 Орман мен Жантас, Жанқараш манаптарың мас болар.
 Сендерге енді керегі – мына тұрған асау бас болар.
 Сол басымды шапқан соң, ақ патшаға тартқан соң, өзіңнің де аңғалағыңа көр топырағымен бірге қанды жас толар!
 Өз қылышыммен кесіңдер басымды, айбалтаң өтпес! – деді ол қаһарланып.
 – Қазақтың жауы сен емес, өз қазағы екен.
 Елімнің ендігі күні – еңсе тіктетпес азап екен!
 Қан майданда тастай қашқан серітесім антын жұтқаны-ай!
 Ақ патшаның мылтығынан қорқып, бөрідей бөрліктің даңқын құртқаны-ай!
 Араны тоймас жалмауыз жағымпаздар халқын жұтқаны-ай!
 Бұ да бір өкініш екен өртеген! – деп қайғыланды ол.
 – Уа-ай, орындалмай арманым,
 Тістеуде кетті бармағым!
 Алашым үшін аркалап, ұран ғып ем аталарымның аруағын!
 Елің енді еңсесін көтерер ме екен?
 Елім деп қанын төккен ерлерімнің құны өтелер ме екен?
 Әй, қайдам!
 О, Науанжан, ардағым!
 Ағыбайдың тілін алмай, басыңды торға салғаның қата болды-ау.

Сен барда манаптар түн ұйқысынан шошып оянып, үреймен дүрлігісіп жатар еді-ау!
 Қайтейін! – деді ол жалын атып.
 – Ей, Ағыбай, батырым!
 Екі дүниелік жақыным.
 Айбарлы атың ұранға айналған сендей ер бітпес енді қазақтың мандайына.
 Қаһарланып шапқанда қара жер сөгіліп, тау мен көл жармасар еді шалғайына.
 Енді сен егесің аймағыңа! Елімді саған тапсырдым!
 Уа, Нысанбай жырауым, сөзімді саған тапсырдым.
 Сарыарқаның беліне,
 Сары қазақ еліме қош-есен бол дегейсің.
 Қоғалы, қомды көліме,
 Арғымағым көсіле шапқан төріме қош-есен бол дегейсің.
 Ажалды басты көр алар,
 Рухым қайыра оралар.
 Ғасырдан ғасыр алмасып, қазақтың қайғылы күні де жоғалар.
 Қош, қош! – деді ол бақұлдасып.
 – Жекпе-жекте өлмедім алмас қылышым майырылып.
 Басыңды қоссам деп едім – басымнан тұрмын айрылып!
 Қанатымды қайтейін қалған қайрылып,
 Алашымды қайтейін, қан жұтқан қайғырып!
 Елімді қайтейін боздаған,
 Ей, сұрқиясы көп сұм жалған, кімдердің басынан озбаған!
 Шабамын десең, міне, бас! – деді ол қасқайып.
 Қаһарлы дауысына қайғының қан қатты қапасы қосылып, ұзақ жырлады ол. Алаштың басын қосам деп, басын тауға-тасқа ұрған есіл ер, қастерлі ханы еді қазақтың. Қазақтың сан ғасырлар қайрап дұшпанға салған алтын балдақты алмас қылышының тат жемеген жүзі еді. Тасқа шауып сындырды заманы, өз басын шапқызып, өз қанына суарды заманы.
 Ал қара аспан, алқаракөк қара аспан селт етпеді, қара бұлт та мөлт етпеді. Жазылып жатқан жер жиырылмады, мұздап жатқан тау тітіркенбеді.
 Әуелі ханның сауыт-сайманын сыпырып алып, жейдесін дал-дұл жыртып, кеудесін жалаңаштап, көк егін қылышпен есе сөгіп жіберіп, ішек-қарнын аяғына таптатыпты. Жүрегін қолқасымен қоса жұлып алып, қара қанын ағыза сығып масаттаныпты дұшпаны. Масаттанып тұрып, ханның қос жұдырықтай жүрегіне біткен қалың түгін көріп, төбе құйқасы шымырлап, зәре-құты қашыпты. Кейін дулыға сыймас, бұғау түспеген асау басын жаңғырыққа салып шауып алып, ақ патшаға жөнелтіпті...

* * *

Жатақтар бес күн бойы кезегімен қоршап, нөкерді ала алмады. Су кешіп, өздері де титықтады. Арада тағы бірер күн өткен соң қызыл су да аяғын тартып, қырка-қырат жоталанып көрініп қалды. Топырақ тобарсып, буалдыр бу таңнан ыдырай бастаған. Шолақ сайдың астан-кестені шығып,

өлген малға толып қалған екен. Арам өлген малдың өлексесі күн қызуымен борсып, алапты сасытты. Сызды ауа, сасық леп өлім иісін мүңкігіп, далада аты жаман шешек дерті шайтанның деміндей таралып-ақ тұр еді. Әуелі бірнеше күн күрк-күрк жөтеліп, мазасы кеткен көртамаш жасауыл көз жұмды. Бұлар биіктеу қыраттан кендеу ғып көр аршып, жасауылдың басын құбылаға қаратып, жүзін жасырды.

– Өркім өз лашығынан шықпасын! Жұт жеті ағайынды. Шешекпен сегіз. Ортақ қазаннан тамақ тарту тоқтатылсын!

Жәдік елге келген шешектің бірнеше лаңын бастан өткерген. Өте сақ еді. Онқаның беті бері қарамасын сезсе де, қараша үйде сыңарымен бірге қам ойлап, садақ жонып сайлана берген. Бірер тәулікте он шақты сарбаз шешектің шенгелінен шыға алмады. Жатақтар да бұлардың титықтаған халін андап, қарасын молайтып, қамалай қоршап, осы қырдан тірідей көшірмеуге ант ұстасқан тәрізді...

Қазақ шешекпен атам заманнан алысып-ақ келеді. Ауыл-орманымен опат қып кеткен апатты дерттің дем-тынысы сезілгеннен үрейге бой алдыратын бейапарлығы да ежелден. Шешек шыққан үйді жапанға жалғыз тастап, түн ортасында жұртқа қалдырып қаша көшіп, маңына тірі жан жолатпай, аурулы жан әбден арып-ағып өлгенше таяқ тастам тұсына бармаған. Шешек тиген адамның басынан күн өтпесін деп лашық тігіп беріп, қараша үйінің үзгі мен түңлігін ғана қалдырып, керегесін жалаңаштап, өзін бақанға таңып кететін болған. Ауру шыққан ауылды жасауылмен қоршап, тырп еткізбей өртеп те жіберген талай мәрте. Сол құрығынан құр жібермес анық ажал Оңқа-Жәдік сарбаздарын жын-пері уысына түсіріп тұр еді.

– О, құдайым! Жаудың найзасының ұшында жан тапсырар сергім бар еді! Кәуірдің қылышына серт байлап, басымды соған тігер ем! Иттей боп іріп-шіріп, керегеден мөлітер өлім бе еді сұрағаным?!

Оңқа қараша үйді төңкеріп тастауға шақ қалып, аһ ұра аласұрды.

– Кет, Жәдік! Жолама маңыма! Өзің не деген жаны сірі пәлесің?! Ауырып қаласың! Тақалма маған...

– Оңқа, сен екеуіміз о бастан бір тағдырға байланғанбыз. Сертіміз қанжардың жүзінде!

Жәдік бауырының басындағы мүшкіл халді көре тұрып, әуелде ортақ тіккен лашықтан шықпады далаға. Жатырлас жан бауыры, қарулас қанды-көйлек серігінің аузына су тамызып, күлдіреп кеткен терісіне тоң май жағып, құрым киізден қабат-қабат кеудеше пішіп берген болды. Қарағай сапты найзалары жаппаның жабығынан шығып, байлаған қылы желмен таралып сұс беріп тұр еді. Орнынан суырып алып, екі найзаны да шолтитып шауып тастады. “Енді мұнымен дұшпанды ат көтіне сырғытып жарытпаспыз.” Шолақ найзаларды қатар төсеп, ұштарын бір-біріне қарсы бағытта сабынан оздыра байлап алды. Жәдік екі жағында да өткір ұшы бар шолақ найзаны ортадағы жерошақ үстіне тастап, Оңқаға найзаның арғы жақ ұшын ұстау керектігін айтты.

– Оңғаш, сен мені өзіңе тақалтқың келмесе, мына қос найзаның арғы ұшына шық. Бір-бірімізге теріс қарап отырайық. Найзаны жоныңа тіреп ал.

Өзі өз айтқанын істеп, денесін орап тастаған құрым киізге найзаның ұшын қадап, сырт беріп отырды. Қырық-елу жебелі жағын оң қолына оң-тайлап, тұсына қойып алған. Оңқа Жәдіктің істегенін үнсіз қайталады.

– Уай, қайсың тірісің? – Үн қатындар!

– Қаншамыз қалдық?

– Жаны сірі жетеуіміз қалыппыз...

– Онда бүгін жатақтың жанкештілері шабады десеңші.

– Көріп алдық құқайын. Орыстың зеңбірегіне қарсы шапқанда, жатақтың жаман оғынан жасқанбаспыз!

Хан Кененің аламанына ат қосқан, жанын оққа тіккен жеті шері, шер жүректі жеті оғлан тұс-тұстан анталаған өз ағайыны – өз қазағына қарсы садағын сайлап, жебесін кезеп, қылышын қайрап, қан жұтып, қасарысып отырды. Күн құрық бойы көтеріле шығыс беттегі жатаған қыраттың жотасынан қара ту тіккен жиырма шақты салт атты бой көрсетті. Бұлардың доғарылған көші айға жуық уақыт тұрақ еткен қырқаны нұсқап, біраз сөйлесіп тұрды да, төрт-бес салт атты орағыта шауып, тұс-тұстағы жақтастарына хабар әкеткен сыңайлы.

– Қамдан, қарулас!

Жәдік таңертеңгілік керегесі жалаңаштанып, үзгі ғана күнқағар боп қалған үйлерді айналып, аралап шыққан. Үш-төрт күн бойы маңайдан жатақтар жаудырған жебені жинатып, жетеуіне бума-бума оқты бөліп берді.

– Қос-қос садақты аңырата тартсақ, қай тараптан андыздай шапса да тоқтатуға дәрменіміз бар ғой. Жанымыз пидә. Жаудан, өрт пен судан аман қалып, өз туысымызбен өліскенше ұрысамыз деп ойлаппыз ба? Бекем болындар, бауырлар! Бұл да бір сынағы шығар тағдырдың. Осыдан аман қалсақ елге жетіп, ала туымызды Арқаның алқабында желбіретерміз. Иә, аруак! Иә, Алла!

– Аруак! Аруак!

– Абылай!

Жеті жауынгер – ата жауымен актық айқасқа емес, аталасымен бейопа мағынасыз майданға дайындалып жатты.

Сәуірдің сәуір сәулесі сызды кеудеге жылу құйған көктем. Пенде баласының фәнилік қырқысынан қамсыз табиғат жарықтық тамылжып тұрған маусым-тұғын. Жаратылыстың құдіретіне шек бар ма, жұмбағына жауап бар ма?!

– Жәдік, – деді Оңқа зорлана күлімсіреп, – Біз елден кеткелі он жыл өте шығыпты ғой.

– Иә, желідегі құлын ақауыз ат болған шығар. Елдегі қарындас қауым ендігі бізді танымайтын да шығар.

– Бату бабамыз батысты тізе бүктірем деп қаншама жыл жортуылда жүріп, хан атамыз қайтқанда елге оралыпты. Сонда есігіндегі құл танымай қалыпты екен...

– Уа, Оңғаш! Күні қисайған кәрінің сөзін аузыңа қай құдай салып отыр?!
Әлде, сен де сыр берейін дегенің бе?

– Жо-жоқ... Бірақ мына дерт менің түбіме жетегін секілді. Сүйегімді кеміріп барады. Сенесің бе – өкпем өрт сүйгендей күйіп тұрса да, қалтырап тоңып жатам...

– Қой, берілме. Сен екеуіміз әлі Талдының суын таспен бөгейміз!

– Е, е, соған жеткізсін де. Мен бірақ күмәндімін...

Кенет ту сыртындағы жасауыл әңгімені бұзып, айғай салды:

– Қалқан тізіндер! Жатақтар садақ кере бастады.

Сол-ақ екен қыр басында ұйлығысқан жеті жігіт қырылып қалған қаруластарының қалқандарын керегеге шандып, өздері соның ығында садақ-саржаларын сайлай бастады. Жатақтар бүгінгі қамданысын ақтық ұрыс деп, бел бұған тәрізді. Манайдағы қыр-қырат етектерінен баспалап келіп, ұран шықса, ұмтылуға әзір тұр.

– Мен шәһид боп кетсем, елге сәлем айтарсың. Құсбек ағамнан, елден ғапу сұра. Кешсін!

– Не айтып отырсың, Оңқа? Бірге барамыз елге...

Жатақтар бұлар күткендей ұран тастап, дабыл қақпады. Тек межелі тұсқа тақала кеп, садақ тартты. Суылдай ұшып жеткен алғашқы жебе қараша үйдің қарсысына – топан топыраққа қарс қадалып, сытыр етіп сынып түсті. Содан жебе борап берсін. Жатақтар жебенің басын жермайға матырып, білте шүберек байлап, тұтатып атуда. Қара түтінмен із тастап ұшқан қалың жебе қараша үйлердің уығын жапқан үзікке, шым киізге қадалып бықсып жана бастады. Әп-сәтте-ақ нөкерлер бекінген қыр басы қара түтінге оранды.

– Уа, саспандар!

– Оттан өздері қорқып тұрған шығар, иттер!

Бықси жанған киіз үсті-үстіне төпелеген отты жебеден тұншыға тұтанып, лаулай бастады. Сол сәт етектегі бұқпантай әскер ұран көтеріп, қырға шаба жөнелген. Алас-күлес жалын, лоқсыған қара түтін арасынан Жәдік айғайлап, сарбазын сабырға шақырып қояды.

– Сәл тақалсын. Сол сәтте көздеп атып, жусатып саламыз. Кәне, кірістік!

Өзі сайланған саржаны шірей тартып, қырға шауып шығып келе жатқан қасқа аттыны көздеп кеп тартып жіберді.

– Уа, Ұзын окты Ондан атам аруағы, жебей көр!..

Құсбектің бақсысы жалынның тіліне қарап, қара тасқа айналғалы жетіқарақшы темірқазықтан салбырап ілінді. Жым-жырт. Төре де оттың ойнына қарап, ойға шомған.

– Қырда орыс ойранын салды, Сырда Қокан қоқаң-қоқаң етіп, құтырды. Бейбіт ауылынды өрт жалмап, су қамады. Жағағың жаттың атын ерттеді. Батырыңды қан тартты, би-төренізді орыстың шен-шекпені арбады. Ағайын жұтпен қатар келген шешектен шыбындай қырылды. Жайлауыңды қарашекпен түрөнімен қопарып, қыстауыңды дерт жайлады. Қазақтың шаңырағы ортасына түсті. Не айт дейсің маған, уа, төрем?!

– Не айтасың, шынымен?! Сен айтпасаң да, елдің ертеңі белгілі болды. Қазақ үшін қара түнек заман орнағалы тұр-ау. Мені “хан” деп атайды мына ел. Нағыз ханының басын қырғыздар шауып алып, ақ патшаға тартты. Ежелден ұлыс үшін ту көтерген аксүйек тұқымы едік. Енді ақ патшаға құл боламыз. Үш жүзді жалғыз хан билеуші еді, енді ордада тоғыз сұлтан билейтін болды. Ұлысым көшер өріс те тарылды. Көш доғарылды, осы тоқырағанымыз тоқыраған, отырықшы боп омалатын түріміз бар...

– Тоқмақ пен Бішкек тұсында, Кекіліксенгір тауының қолатында Кенесары қолы қырғын тапты. Қазақтың ғана емес, арғымақ аттың тұяғымен әлемді шарлаған баһадүр салт атты жұрағаттың күні еңкейіп тұр. Енді әлемді тастан түрме тұрғызған жертесер жатақтар билейді...

– Иә, патшадан алған шеніміз қазақтың қайғысына өтеу бола алмас. Қайта қайғысына қайғы жамамасақ етті. Қайда барып күн көреді Алаш баласы?!

– Кене ханның басын алғаны, сүйегін сайға шашқаны – қазақты қорлағаны ғана емес. Жоқ қылам дегені ғой замананың. Енді, сол ханның ғазиз басын арулап жерлемей бұл жұраттың басынан қара бұлт ауа қоймас! Ақ тулы әулетің ертең-ақ қызыл туға ауысар, әке баласымен айқасар, әйел ерімен жауласар. Санан сансырап, далаң қансырап, шаңырағыңның күлдіреуіші шіріп, түңлігіңнен түтін ұшпас күндер туады. Арканың атырабын аксөңке сүйек басады. Адам сүйегі... О, Тәңірім, кеше гөр қазағыңды!

– Астапыралла! Не айтып кеттің, әулием! Сен үндемеші енді...

Құсбек төре бұдан кейін бақсысымен оңаша сырласуын мүлде доғарды. Тек екі інісімен ғана сырласып, есте қалмас ескі дәуірдегі даңқты аталары туралы аңызды ғана алданыш ететін болды...

Аңыраған адырнадан алқына ұшқан ажал оғы екпіндеп келе жатқан аттының сол жақ қабырғасын қақырата сөгіп, өте шықты. Көбебұзар қу жебе жалаңаш тәніне құлын жарғақ қысқа тон киген жатақтың өкпесін тесіп өте шығып, оның ту сыртында айғайға аттан қосып келе жатқан бозбаланың төсін жара кірші етіп қадалып, ат үстінен жұлып әкетті. Жаны сірі жеті сыпай да жан-жаққа жебе жаудыртты. Жәдік пен Оңқа бір-бірінің жотасына тіреген найзаға сүйене, шірене садақ керген.

– Қанды басың, бері тарт! – деді Оңқа ысылдап. Көздеген жебесінің ұшына қарсы маңайдан қарагерін көсілте салдыртып келе жатқан жатақты алып, құлаштай тартып қап, жебе зулатты. Оңқа да, Жәдік те саржаға сайлаған сұр жебемен бір атқанда екі жатақты сұлатып түсіріп тұр еді. Сауытбұзар сары жүн оқ ат үстінде лекітіп келе жатқан адамның алдыңғысын көктей тесіп өтіп, соңындағысын ат үстінен ұшырып түсіріп тұрды. Жатақтарды үрей буды. Ұраны құмыға шыққан шабуылшы жақ құрық тастамға келгенше отыз шақты ат кісінеп, иесіз ойқастап шыға берді топтан.

Дегенмен, көптің аты – көп. Тұс-тұстан андыздай шауып, алқын-жұлқын жеткен жатақтар нөкерлерге тым тақап, арбаға киілігіп, қостарын жығып,

бойын төнелей бастаған. Жәдік қайқы қылышты қос қолына қатар ұстап, құйып-переп үйіріліп, оңынан келгенін бір, солынан келгенін екі жайпап, он нақтысын сұлатты. Қылышын тастай салып, ілкіде өзі қосақтап бұған қос сүнгілі найзаны төбесінде шыр айналдырып, өзі қоса ыргы секіріп, айналасын бықырт тигендей қырды. Найзаның қос сүнгісімен тиген жерін қан қылып, алды-артын тегіс жайпады. Жеті сыпай лашықтан атып-атып шығып, найза-қылышпен екпіндей келген ессіз жауды кезегімен түйресті. Бірер ат қара түтіннен үркіп, лапылдаған оттан жалына шок түсіп, үстіндегі иесімен қоса өртеніп, түзге лаға шапқан. Шапқан аттың арынымен отқа қоса кіріп, нөкерді таптай өтіп, үйіріле қайыра кеп, әзірейілше төніп, жаусатқан сойылгерлер де жетерлік. Айналасы бие сауым уақытта қара түтіннен ту байлаған төбе басындағы айқас сап тыйылды. Жарадар болып, қансырап ыңырысқан бірер қазақ жатты ойран-топаны шыққан төбеде. Иесі аттан сыпырылып түсіп, үзеңгісі бауырын сабаған, содан үрке тасырлата шапқан қырық шақты ат маң далаға кете барды.

Сол жақ қолы білезігінен шабылған Жәдік сірі қайыспен шынтақ тұсын тарс буып тастап, бықсыған құрым киізді шыжылдата жарасына басты. Оңқа екеуі ғана тірі қалған екен. Жеті сыпай төбе басында, етегінде жайрап жатқан жатақтармен араласа топырақ топанына мылжалана шөккен. Ауа қан сасыды. Әуеде құзғын шулап, қарқылдасты.

Кеудесіне туырлық киізден қабаттай сырған бешпет киген, қос сүнгілі шолақ найзаның екі ұшын жоталарына тірей, теріс қарап отырған төренің қос батыры, Кененің қос сарбазы қоңырсыған қара төбеде, қарға-құзғын қарқылдай тойлаған ажалды алапта аңырап аһ ұрып отырып, ақырғы түндерін қарсы алды.

– Татар талқанымыз таусылған екен, Жәдік, – деді Оңқа қырылдап.

– Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі деген. Ит-құсқа жем болмаспыз. Бірақ елге де жете алмаспыз...

– Қан майданның өтінде жекпе-жекте өлсек арман жоқ еді. Іріп-шіріп ағып өлмекпіз бе, шынымен?!

– Мына найзаларды не үшін буды дейсің, Оңқа?! Екеуіміз бірге туған-быз, бірге ат жалын тартып міндік. Жауға да бірге аттандық. Орыспен он жыл қырқыстық. Шегінген жеріміз болды ма?! Ажалымыз да бірге келсін деп, сайладым сүнгілерді!

– Сен мені қалдыр, Жәдік. Етекке түсіп, құраулап шақырсаң есті жануар келер дауысыңа. Ел шетіне жетіп ал.

– Мен сені тастамасқа ант ұстағам, Оңғаш. Сол сертім – серт! Бері қарашы маған, – деді Жәдік.

Шолақ найзаның арғы ұшын жотасына тірей сүйсінген Оңқа қозғалақтап, айналып Жәдікке қарап отырды. Жәдік найзаның жез сақинасын жалғыз қолымен ұстап, кеудесіне тіреп оған қарап малдас құрып отыр екен.

– Тұр орныңнан, бауырым! Хан нөкері жатаққа тірідей пенде боп, қолға түсіп, олжа-сауға сұрамаспыз. Сен көрмеген, мен көрмеген не қызық бар бұл жалғанда. Атамыз Уәлидің аруағын мазалап, атына дақ түсірген жеріміз

Көктемнің мәлдір тамшысы

жоқ. Соңында ізінді өшірмес ұрпақ қалмады демесең, қазақ атырабында атымызды ұран ғып айтар өрен шығар бір заманда! Арғы атамыз садағын сағымға ілдірген Шыңғыстың сертіне адал шерігі сынды, қазақ сыпайының сапында қан кештік. Хан Кененің арманы үшін Алаш туы астында ат ойнатқан ер болдық. Бұдан артық не ғұмыр керек екеуімізге! Қараша үйдің керегесінен телміріп, аштан өлер жайым жоқ!

Оңқа, он күннен астам шешекпен алысып, кеудесін өрт дулатқан есіл ер, есінен ауық-ауық танып кетсе де, өр жігері мен тегіне тартқан алапат күш иесі, алып батыр Оңқа өз найзасының қос қарыс сүнгісін шым киізге нығарлай батырып, орнынан теңселе тұра кеп, қандыкөйлек серігі, жан бауыры Жәдікке күлімсірей қарап үнсіз тұрды. Ажалға да тік қарар есіл ерлер қос сүнгілі найзаға сүйеніп, қыр басынан еңіске түсіп, мұнар құшқан далаға сіңіп бара жатты...

* * *

...Түздің сары құсы көлбей ұшты қара баланың басынан. Ызба белбеуін шешіп, онысымен шапанын орап арқасына асып алған балақай аңырып қарады түз құсына. Есі кіресілі-шығасылы қалыпта түлей түзде бірер тәулік сансырап, қаңғып кеткен қара бала үрейді де, үмітті де сезер халде емес-тұғын. Сайға түсе бере шілік арасынан құйрығы қайкиып, езуінен ақ көбік шұбырған қасқыр шыға келді.

– Кәһ-кәһ, күшігім, – деді қара бала.

Жүні түсіп, қабырғасы ырсиған қасқыр құтырып кеткен екен. Баланы айнала топырақ боратып ойнап, жер тырналап сәл алысты да, өзінің оң жақ бүйіріп арс етіп қауып алып, айдалаға лағып кете барды.

– Кәһ-кәһ, күшігім, – деді қара бала.

* * *

...Қазақтың есі ауып, адасып, киесі құтырған қасқырша шабынып жортқан заман екен.

Жүрегіне түк байлаған батыры дерттен шөгіп, жаяу жапан кезді.

Ханы бассыз, тәні көмусіз қалды.

Төресі ессіз күн кешті.

Төрткүл дүниені түтіп жеген алапат дәуір келді ұлы далаға.

* * *

1847 – Қой жылы.

Ел қырдан ойға құлаған көтерем көктем еді...

МАЗМҰНЫ

Теңіз толқынындағы кафе	3
Қарға.....	13
Аң	20
Көктемнің мөлдір тамшысы	26
Аңшы.....	30
Ауылың сенің іргелі.....	34
Гүлмира.....	40
Жалмауыз.....	47
Гитлерюгенд	55
Гала-концерт.....	62
Жарты қап кітап	65

Хикаяттар

Дүр-ененің тайпасы	71
Оңқа-Жәдік оқиғасы	89

«Қазақ энциклопедиясы» баспасының
директоры – Бас редакторы
Ж.Тойбаева

Айбат КЕПТЕРБАЕВ

Серік САҒЫНТАЙ
(бүркеншік есім)

КӨКТЕМНІҢ МӨЛДІР ТАМШЫСЫ

Редакторы:
Нұрымжан Мауытов

Корректоры:
С.Керей

Дизайнері:
Нұркелді Есенаманов

ISBN 978-601-7967-16-1

Басуға 08.11.2019 ж. қол қойылды.
Пішімі 60х90 $\frac{1}{16}$. Офсеттік баспа. Шартты б.т. 7,0.
Таралымы 5000+50 дана. Тапсырыс №4814.

«Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 050035,
Алматы қаласы, 8-ықшамаудан, 19^а-үй.

Тапсырыс берушінің файлдарынан
Қазақстан Республикасы «Полиграфкомбинат»
ЖШС-нде басылды.
050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

Серік САҒЫНТАЙ

1976 жылы 11 желтоқсанда Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданында дүниеге келген. Жезқазғандағы О.Байқоңыров атындағы университеті тарих-шет тілдер факультетінің түлегі. Еңбек жолын Ақтоғай аудандық "Арқа еңбеккері" газетіне әдеби қызметкер ретінде бастаған. Облыстық, республикалық газеттерде тілші, редактор ретінде қызметтер атқарды. 2011 жылдан «Қасым» республикалық әдеби-қоғамдық журналының Бас редакторы. Республикалық жыр мүшәйраларының, Халықаралық фестивальдардың жүлдегері. "Жазу" (2007), "Фәни-құс" (2009) атты "Құс қайтару" (2015) жыр жинақтары, "Қарға" (2011) атты әңгімелер жинағы жарық көрген.